

Монголын Хүн Ам ба
Хөгжил нийгэмлэг

Хүн Амын Сургалт
Судалгааны Төв

НҮБ-ын
Хүн Амын Сан

МОНГОЛЫН ХҮН АМЫН СЭТГҮҮЛ

Дугаар 10, 2004

ӨМНӨХ ҮГ

Монголын Хүн Ам ба Хөгжил Нийгэмлэг, Хүн Амын Сургалт Судалгааны Төвтэй хамтран НҮБ-ын Хүн Амын Сангийн санхүүгийн дэмжлэгтэйгээр “Монголын Хүн Амын Сэтгүүл”-ийн 10 дахь дугаарыг бэлтгэн эрхэм уншигч та бүхэнд толилуулж байна.

Сэтгүүлийн энэ удаагийн дугаарын “Судалгаа” хэсгээс Монголын хүн амын нас хүйсийн бүтцийн өнөөгийн болон ирээдүйн чиг хандлагын талаарх сонирхолтой бүтээлтэй танилцахаас гадна Улаанбаатар хотод шилжин ирэгсэдийн ажил эрхлэлтэнд нөлөөлөгч хүчин зүйлсийн шинжилгээ сэдэвт судалгааны ажлын үр дүн, тэндээс гарсан дүгнэлт зөвлөмжүүдтэй танилцах болно. Сэтгүүлийн “Сургалт” хэсгээс судалгааны мэдээллийг богино хугацаанд үр дүнтэй боловсруулах, мөн Монгол Улсын ястангуудын тоо байршилд гарч буй өөрчлөлтүүд, болон Олон Улсын хүн амын статистикийн үүсэл хөгжил, өнөөгийн байдал зэрэг онол арга зүйн бүтээлүүдтэй танилцах болно. Түүнчилэн “Үзэл бодол” хэсгээс та бүхэн нийгмийн халамж үйлчилгээний үр ашиг, чанарыг дээшлүүлэхэд чухал үүрэгтэй нийгмийн ажилтанг бэлтгэх ажлыг эрчимжүүлэх асуудлын талаар уншиж болно.

Монгол Улсын хүн ам, хөгжлийн асуудлаар эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажилд оюун ухаан, мэдлэг чадвараа зориулж буй нийт эрдэмтэн судлаачид, мэргэжилтэн оюутан залуучууд та бүхэндээ мөн сэтгүүлийн дугааруудыг бэлтгэн хэвлэхэд байнгийн дэмжлэг, туслалцаа үзүүлж байдаг НҮБ-ын Хүн Амын Сангийн Суурин төлөөлөгчийн Газарт сэтгүүлийн редакцийн нэрийн өмнөөс гүн талархал илэрхийлье.

Эрхэм уншигч таны оюуны мэлмий тань тэлэх болтугай.

РЕДАКЦИЙН ЗӨВЛӨЛ

МОНГОЛ ХЭСЭГ

СУДАЛГАА:

МОНГОЛЫН ХҮН АМЫН НАС ХҮЙСИЙН БҮТЦИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ БА ИРЭЭДҮЙН ХАНДЛАГА.....	5
Монгол Улсын Их Сургууль, Хүн Амын Сургалт Судалгааны Төв, Рикардо Ньюверт	
УЛААНБААТАР ХОТОД ШИЛЖИН ИРЭГСДИЙН АЖИЛ ЭРХЛЭЛТЭНД НӨЛӨӨЛӨГЧ ХҮЧИН ЗҮЙЛСИЙН ШИНЖИЛГЭЭ.....	24
Б.Нарантулга	

СУРГАЛТ:

СУДАЛГААНЫ МЭДЭЭЛЭЛ БОЛОВСРУУЛАХ АРГА ЗҮЙН АСУУДАЛД.....	44
Д. Чимгээ	
ОЛОН УЛСЫН ХҮН АМЫН СТАТИСТИКИЙН ҮҮСЭЛ ХӨГЖИЛ БА ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ.....	53
Д. Тунгалаг	
МОНГОЛ УЛСЫН ЯСТАНГУУДЫН ТОО, БАЙРШИЛД ГАРЧ БУЙ ӨӨРЧЛӨЛТ.....	57
М. Баянтөр, Г. Нямдаваа, З. Баярмаа	

ҮЗЭЛ БОДОЛ:

НИЙГМИЙН АЖИЛТАН БЭЛТГЭХ АЖЛЫГ ЭРЧИМЖҮҮЛЭХ АСУУДАЛ.....	72
Ч.Дагвадорж	

ENGLISH SECTION

SURVEY:

AGE AND SEX DISTRIBUTION OF THE MONGOLIAN POPULATION: PRESENT AND FUTURE IMPLICATIONS.....	78
Population Teaching and Research Center, National University of Mongolia, Neuper. R	

PERSPECTIVES AND ISSUES:

KNOWLEDGE, ATTITUDES8 PRACTICES ON FAMILY PLANNING AMONG INDUCED ABORTION USERS IN AN URBAN SETTING.....	97
Demberelsuren. J	
DEMOGRAPHIC TRANSITION IN ASIA.....	114
Enkhtsetseg. B	

СЭТГҮҮЛД ХЭВЛЭГДЭХ МАТЕРИАЛЫН СТАНДАРТ	121
---	------------

МОНГОЛ ХЭСЭГ

- Судалгаа
- Сургалт
- Үзэл бодол

СУДАЛГАА

МОНГОЛЫН ХҮН АМЫН НАС ХҮЙСИЙН БҮТЦИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ БА ИРЭЭДҮЙН ХАНДЛАГА

Монгол Улсын Их Сургууль, Хүн Амын
Сургалт судалгааны төв
Рикардо Ньюперт

Хүн амын судалгааны нэг чухал хэсэг нь хүн амын нас, хүйсийн бүтцийн судалгаа байдаг. Хүн амын нас, хүйсийн бүтцийг судлах нь нэг талаар бизнес, эдийн засаг, боловсрол, эрүүл мэнд зэрэг салбарт шаардлагатай бодлого боловсруулах, төлөвлөлт хийх, нөгөө талаар хүн ам зүйн хүчин зүйлсийг нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлтөнд тусгахад ихээхэн ач холбогдолтой юм.

Энэхүү ажлаар Монгол Улсын хүн амын нас, хүйсийн бүтцийн өнгөрсөн, одоо, ирээдүйн өөрчлөлт, чиг хандлагыг авч үзэж, энэ талаар сонирхолтой хэлэлцүүлэг өрнүүлж, дүгнэлт хийсэн байна. Мөн хүн амын нас, хүйсийн бүтцийг харуулахуйц зарим үзүүлэлтийг тооцсон ба хүн амын моментумыг судалж, Монгол Улсын хүн ам моментумаараа өсөх хандлагын талаар хэтийн тооцоо хийсэн нь нэлээд шинэлэг, ач холбогдолтой зүйл болжээ.

Түүнчлэн хүн амын төрөлт буурч, улмаар хүн амын өсөлтийн бууралт ажиглагдаж байгаа энэ үед хүн амын өсөлтийн талаарх судалгаа, шинжилгээний ажил хийж буй хүмүүст ашиглаж болохуйц бодит баримт, суурь материал болох юм.

Удиртгал

Хүн ам зүйн судалгаанд хүн амын нас, хүйсийн бүтцийг судлах нь хүн ам, нийгэм, эдийн засгийн бодлого боловсруулах, хүн амын хүчин зүйлсийг нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шинжилгээнд тусгахад чухал ач холбогдолтой. Хүн амын нас, хүйсийн байдал нь нийгэм, эдийн засаг, соёлын асуудлуудтай нягт холбоотой учраас түүнийг шинжлэх шаардлагатай байдаг. Тухайлбал, сургуульд хамрагдалт, ажиллах хүчний нөөц, гэрлэх, төрөх, шилжих гэх мэт. Түүнчлэн зарим нэр төрлийн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний хэрэглээ нь нас хүйсийн бүтцээс хамааран өөр өөр байдаг. Нас хүйсийн бүтцийн мэдээлэл нь нийгмийн чиг хандлагыг тайлбарлах, зах зээлийг тодорхойлох, ирээдүйн төлөвлөлт хийхэд чухал ач холбогдолтой. Мөн нийгмийн мөн чанар, функцийг ойлгоход чухал байдаг (Rowland.D.T, 2003). Үүний зэрэгцээгээр хүн амын түүхэн хөгжил хувьслыг болон ирээдүйн хэтийн төлвийг тодорхойлно.

Хүн амын бүтэц нь хүн амын өсөлт, өөрчлөлтийн бүрэлдэхүүн хэсгүүд болох төрөлт, нас баралт, шилжих хөдөлгөөнөөс хамаардаг билээ. Төрөлт, нас баралтын өндөр түвшин нь хүн ам залуужих үндэс болдог. Энэ нь хүүхэд болон залуучуудын эзлэх хувийн жин өндөр байна гэсэн үг юм. Төрөлт, нас баралт буурахын хэрээр хүн ам насжиж, насанд хүрсэн залуу, дунд болон ахимаг насны хүмүүсийн эзлэх хувийн жин өсдөг. Шилжин ирэх хөдөлгөөн нэмэгдсэнээр насанд хүрсэн залуу эрэгтэйчүүдийн (эмэгтэйчүүдийн) хувийн жин эрс нэмэгдэхэд хүргэдэг. Түүнчлэн дайн, улс төрийн тогтворгүй байдал, эдийн засгийн хямрал гэх мэт гэнэтийн үзэгдлийн үр дүнд зарим насны бүлгийн хүмүүсийн хувь багасна. Үүнийг тухайн үеийн төрөлтийн бууралт, нас баралтын өсөлт зэргээр тайлбарладаг.

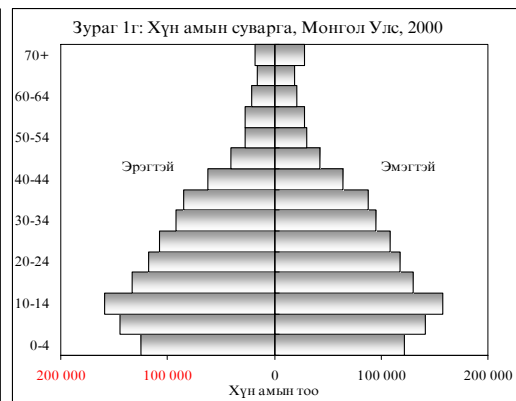
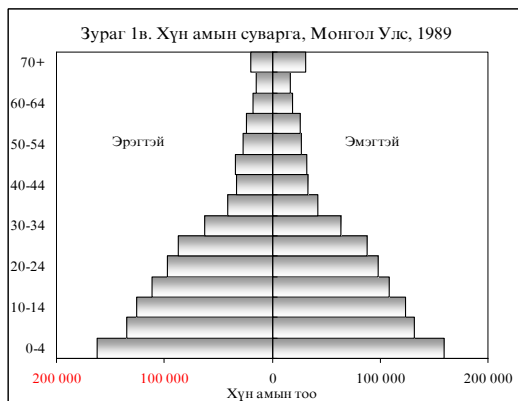
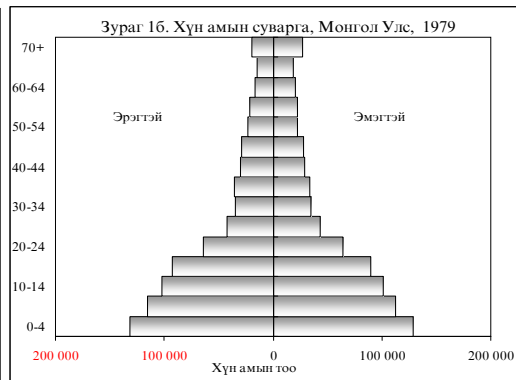
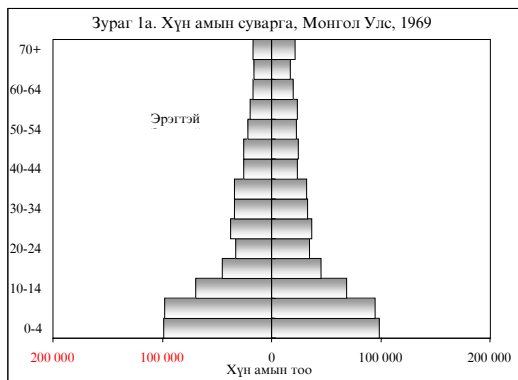
Цаашилбал, хүн амын бүтэц нь бидэнд хүн амын ирээдүйн шинж байдлын талаар үнэтэй мэдээллийг өгнө. Жишээ нь, залуу насны бүтэцтэй хүн амын хувьд нөхөн үржихүйн насны эмэгтэйчүүдийн хувийн жин өндөр байдаг учраас хүн амын хурдацтай өсөх боломж бүрддэг. Түүнчлэн энэхүү байдал нь боловсрол болон ажил эрхлэлтийн салбарт хөрөнгө оруулалтыг тодорхой хугацаанд нэмэгдүүлэхийг шаардана. Нөгөөтэйгүүр, хүн ам насжихын хэрээр тэтгэвэр, эрүүл мэндийн үйлчилгээний санхүүжилт болон ажиллах хүчний нийлүүлэлтийн бууралтын асуудлуудад анхаарах хэрэгтэй болдог.

Энэхүү ажлын зорилго нь Монголын хүн, амын нас хүйсийн бүтцийг судлах явдал юм. Үүний зэрэгцээ хүн амын бүтэцтэй холбоотой зарим сэдвүүдийг энд хөндөх болно. Тухайлбал, хүн амын моментум, зорилтот насны бүлгийнхний өсөлтийн ялгаатай байдал зэргийг судлах юм. Мөн Монголын хүн амын хүн ам зүйн шинж байдлын талаарх цогц шинжилгээг хүн ам зүйч, эдийн засагч, нийгэм судлаачдад болон бодлого боловсруулагчдад хүргэхийг зорьсон. Судалгаанд Үндэсний Статистикийн Газрын 1969, 1979, 1989, 2000 оны тооллого (ҮСГ, 1994; 2001) болон хүн амын хэтийн тооцоог ашиглав (ҮСГ, 2002).

Монголын хүн амын бүтцийн өөрчлөлт

Хүн амын нас, хүйсийн бүтцийг хүн амын суваргаар харуулах нь хамгийн тохиромжтой арга юм. Энэ нь насны бүлэг бүр дэх эрэгтэй, эмэгтэй хүн амыг хувийн жин буюу тоогоор харуулдаг хэвтээ байрлалтай тэгш өнцөгт дүрслэл юм. Суурь хэсэгт залуу насны бүлгийн хүн амыг, зүүн гар талд эрэгтэй хүн ам, баруун гарт эмэгтэй хүн амыг байрлуулах зарчимтай. Хүн амын насны бүтцээс хамааран суварга нь өөр өөр хэлбэртэй байж болно. Жишээлбэл, залуу бүтэцтэй хүн амын хувьд суварга пирамид хэлбэртэй, харин хүн ам насжих тутам суварга тэгш өнцөгт хэлбэрт дөхөж очно. Шилжих хөдөлгөөн болон гэнэтийн үзэгдэл, үйл явцаас хамааран суваргын хэлбэр гажуудаж болох талтай (PRB, 2000).

Зураг 1а-аас 1г-д Монгол Улсын 1969, 1979, 1989, 2000 хүн амын суваргыг дүрслэн харууллаа. Суваргыг хувийн жингээр бус, тоогоор зурсан бөгөөд үүнээс хүн амын бүтэц бүрэлдэхүүнийг төдийгүй, хүн амын хэмжээний өөрчлөлтийг харж болно. Зургаас харахад Монгол Улсын хүн амын бүтэц бүрэлдэхүүн нэлээд өөрчлөгджээ. Хүн ам ерөнхийдөө залуу насны бүтэцтэй байснаа завсрын гэж хэлж болохоор бүтцэд шилжсэн байна. Ялангуяа 1989 ба 2000 оны хооронд хүн амын нас, хүйсийн бүтэц нэлээд өөрчлөгдсөн байна. 2000 оны хүн амын суваргыг харвал 0-4 болон 5-9 насны хүн амын тоо 10-14 насны хүн амын тооноос бага байна. 1989 оны тооллогоор 0-9 насны хүн амын хувийн жин 29.6 байснаа 2000 он гэхэд 20.7 хувь болж буурчээ. Энэхүү байдал нь хүн амын төрөлтийн түвшин ихээхэн буурч, хүн ам хөгшрөх хандлагатай болж байгаа буюу хүүхэд залуучуудын хувийн жин буурч, насанд хүрэгсэд буюу хөгшин хүмүүсийн хувийн жин өсөж байгааг харуулж байна. Монгол Улсын хувьд 1990-ээд оноос эхлэн төрөлийн түвшин тогтвортойгоор буурсаар байгаа бөгөөд 1980-аад онд ТНК 6 буюу түүнээс дээш байсан бол 1990-ээд онд 3 буюу түүнээс доогуур түвшинд хүрч очсон байна. (ҮСГ, 1995)

Эх үүсвэр:

ҮСГ, 1994. Монгол Улсын хүн ам, Улаанбаатар

ҮСГ, 2001. 2000 оны Хүн ам Орон сууцны улсын тооллого: Үндсэн үр дүн, Улаанбаатар

1969 оны хүн амын нас, хүйсийн суваргаас харахад, 20-24 -өөс дээш насны бүлгүүдэд хүн амын тоо ерөнхийдөө ойролцоо бөгөөд цөөн насны бүлэгт хүн амын тоо ялгаатай байгаа ажиглагдаж байна. Энэ нь өнгөрсөн зууны эхний хагас дахь нас баралтын өндөр түвшин, улс төрийн тогтворгүй байдал, ялангуяа Дэлхийн хоёрдугаар дайны дараахь хэлмэгдүүлэлттэй холбоотой юм. 1969 оны хүн амын нас, хүйсийн суваргаас харахад суурь хэсгээрээ өргөссөн буюу төрөлтийн түвшин өсөж, нас баралтын түвшин буурч эхэлснийг харж болно. Тухайн үеийн Про наталист бодлого, сүм хийдэд олноор шавилан сууж байсан лам нарын тоо цөөрсөн, Европын анагаах технологийг нэвтрүүлсэн зэрэг нь 1940-1950-аад онд хүүхэд, залуу үеийнхний нас баралтыг бууруулж, суваргын суурийг өргөсөхөд (хүүхэд, залуу үеийнхний тоо нэмэгдэх) нөлөөлсөн юм. (Neupert, 1996). Хүн амын төрөлтийн түвшин үүний дараачийн 25 орчим жилд хэвээр үргэлжилсэн бөгөөд 2000 оны хүн амын нас, хүйсийн суваргаас хүн амын төрөлтийн түвшингийн бууралт 1990-ээд оноос эхэлсэн нь тодорхой харагдаж байна. 1969 оны суваргаас харвал 24-өөс дээш насны эмэгтэй хүн амын тоо эрэгтэй хүн амаас бага байв. Энэ нь эхийн эндэгдлийн өндөр түвшнээр тайлбарлагдах бөгөөд харин 1989 оны суваргад энэхүү байдал нь төдийлөн ажиглагдахгүй байна.

Хүснэгт 1-д хүн амын нас хүйсийн бүтцийг сонгосон үзүүлэлтүүдээр харуулав. Хүйсийн харьцаа нь 100 эмэгтэйд ногдох эрэгтэй хүн амын тоог харуулдаг. Монголын хувьд эрэгтэй, эмэгтэй хүн амын тоо бараг адилхан байна. Харин 2000 онд эмэгтэй хүн амын тоо ялимгүй өндөр болсон нь

магадгүй эмэгтэй хүн амын дундаж наслалтын өсөлттэй холбоотой байж болох талтай. Ерөнхийдөө ихэнх улс орны хувьд эмэгтэй хүн амын тоо арай илүү байх хандлага ажиглагддаг. Голч нас гэдэг нь хүн амыг тооных нь хувьд тэнцүү хоёр хэсэгт хувааж буй нас бөгөөд хүн амын тэн хагас нь голч наснаас залуу, тэн хагас нь голч наснаас дээш насны хүн ам байна гэсэн үг юм. (PRB, 2000). Монгол Улсын хувьд голч наснаас харахад ерөнхийдөө залуу хандлагатай ба 1969-1989 онд төдийлөн өөрчлөлт гараагүй байна. Харин 2000 онд мэдэгдэхүйц өссөн нь төрөлтийн бууралтын үр дүн гэж хэлж болно. Ерөнхийдөө голч нас нь 30 ба түүнээс дээш байвал хөгшин насны бүтэцтэй хүн ам гэж тооцогддог. Хүүхдийн ачаалал нь хөдөлмөрийн буюу 15-64 насны 100 хүн амд ногдох 0-14 настай хүүхдүүдийн тоогоор тодорхойлогдоно. Монголын хувьд хүүхдийн ачаалал бага байгаа нь залуу насны бүтэцтэй улс гэж дүгнэхэд хүргэж байгаа боловч төрөлтийн бууралтын улмаас 1990-ээд оноос энэхүү үзүүлэлт буурч байна. Харин хөгшчүүдийн ачаалал гэдэг нь хөдөлмөрийн насны 100 хүн ам тутамд ногдох 65 ба түүнээс дээш насны хүн амын тоогоор илэрхийлэгдэнэ. Монголын хувьд энэхүү үзүүлэлт нь хөгшин настай хүн амын хувийн жин бага байгааг харуулж байна. Нийт ачаалал нь хүүхэд ба хөгшин настай хүн амын ачааллын нийлбэр дүн юм.

Хүснэгт 1. Нас, хүйсийн бүтцийг тодорхойлогч сонгосон үзүүлэлтүүд, Монгол Улс, 1969, 1979, 1989, 2000

Үзүүлэлтүүд	Он			
	1969	1979	1989	2000
Хүйсийн харьцаа	99,4	99,8	99,5	98,5
Голч нас	18,7	17,3	18,6	21,6
Хүүхдийн ачаалал	89,6	88,8	78,3	58,9
Хөгшин насны хүн амын ачаалал	12,1	10,2	7,7	5,7
Нийт ачаалал	101,7	99,1	86,0	64,6
Хөгшрөлтийн индекс	13,5	11,5	9,9	9,7
“Асран халамжлагч”-ийн харьцаа	58,9	72,5	72,3	58,1

Эх үүсвэр:

ҮСГ, 1994. *Монгол Улсын хүн ам, Улаанбаатар*

ҮСГ, 2001. *2000 оны Хүн ам Орон сууцны улсын тооллого: Үндсэн үр дүн, Улаанбаатар*

Хөгшрөлтийн индекс гэдэг нь 0-14 насны 100 хүүхдэд ногдох 65-аас дээш насны нийт хүн амын тоогоор илэрхийлэгдэнэ. Эндээс Монгол Улсын нийт хүн амд хүүхдийн эзлэх хувийн жин өндөр, хөгшин насны хүн амын эзлэх хувийн жин бага байгааг харж болно. Хэрэв энэ үзүүлэлт 100-аас дээш байвал хөгшин насны бүтэцтэй хүн ам гэж үздэг. Хүн амын нас, хүйсийн бүтцийг тодорхойлогч бас нэг сонирхолтой үзүүлэлт бол “асран халамжлагчид”-ын харьцаа бөгөөд үүнийг 50-64 насны 100 эмэгтэйд ногдох 80-аас дээш насны хүн амын тоогоор тодорхойлно. Ихэнх улс орнуудад 80-аас дээш насны ахмадуудыг тэдний охид болох 50-64 насныхан асран халамжилдаг бөгөөд дээрх үзүүлэлт нь ахмадуудыг асран халамжлах хүний нөөц ямар байгааг харуулдаг ажээ. Монголын хувьд дундаж наслалтын доогуур түвшинтэй холбоотойгоор энэхүү

үзүүлэлт нэлээд бага байгаа буюу 2000 оны байдлаар 100 боломжит асран халамжлагчдад 14.4 настайчууд ногдож байна. Хөгшин насны бүтэцтэй улс орны хувьд энэ үзүүлэлт 50-аас илүү, зарим тохиолдолд 100-д ойрхон байдаг ажээ.

Насны бүтэцтэй холбоотой гарч ирдэг хамгийн чухал үзүүлэлт бол зорилтот насны бүлгүүд байдаг. Энэ нь тухайн улс орны нийгмийн зүгээс онцгой анхаарал шаарддаг насны бүлгүүд юм. Хүснэгт 2 ба Зураг 2-т 1969-2000 онууд дахь зорилтот насны бүлгийг харууллаа. Энэ нь боловсролын эрэлт хэрэгцээ ихтэй залуучууд болон хөдөлмөрийн зах зээлд их хэмжээгээр нийлүүлэгдэж байгаа, түүнчлэн орон сууцны асуудал хурцаар тавигдаж байгаа залуу насны болон насанд хүрсэн хүмүүс юм. Хөгшин насны хүн амын тоо бага байгаатай холбоотойгоор тэдний нийгэмд учруулах дарамт нь төдийлөн их биш байна. Дараагийн бүлэгтээ энэхүү нөхцөл байдал нь ирээдүйд хэрхэн өөрчлөгдөхийг харуулах болно.

Хүснэгт 2. Сонгосон зорилтот насны бүлгүүд, Монгол Улс, 1969, 1979, 1989, 2000

Зорилтот насны бүлгүүд	Нас (жилээр)	Хүн амын тоо				Хувийн жин (нийт хүн амд эзлэх)			
		1969	1979	1989	2000	1969	1979	1989	2000
Нялхас	0-1	38 323	59 015	71 539	49 804	3,2	3,7	3,5	2,1
Хүүхдүүд	1-4	160 478	208 946	259 582	196 219	13,4	13,1	12,7	8,3
Бага сургуулийн нас	8-11	130 538	173 856	212 571	249 699	10,9	10,9	10,4	10,5
Дунд сургуулийн нас	12-18	156 885	275 936	331 121	406 128	13,1	17,3	16,2	17,1
Хөдөлмөрийн нас	эрэгтэй: 15-59; эмэгтэй: 15-54	532 576	750 984	1 043 759	1 371	44,5	47,1	51,1	57,8
		231 136	338 141	480 329	561	646 535			
Нөхөн үржихүйн насны эмэгтэйчүүд	15-49	50 299	73 370	128 769	158 094	19,3	21,2	23,5	27,2
Өрх толгойлох насны эрэгтэйчүүд	22-28					4,2	4,6	6,3	6,7
Хөгшин насны хүн ам	65 ба түүнээс дээш	71 942	79 082	82 628	82 003	6,0	5,0	4,0	3,5
Нийт хүн ам		1 197 595	1 595 006	2 043 954	2 373 493				

Эх үүсвэр:

ҮСГ, 1994. Монгол Улсын хүн ам, Улаанбаатар

ҮСГ, 2001. 2000 оны Хүн ам Орон сууцны улсын тооллого: Үндсэн үр дүн, Улаанбаатар

Эх үүсвэр:

ҮСГ, 1994. Монгол Улсын хүн ам, Улаанбаатар

ҮСГ, 2001. 2000 оны Хүн ам Орон сууцны улсын тооллого: Үндсэн үр дүн, Улаанбаатар

Монголын хүн амын бүтцийн ирээдүйн чиг хандлага

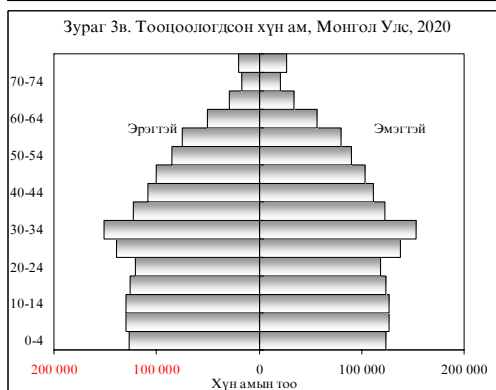
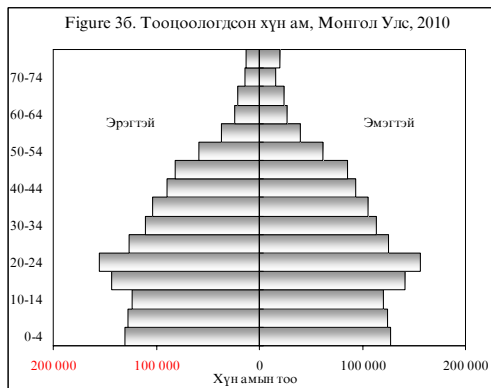
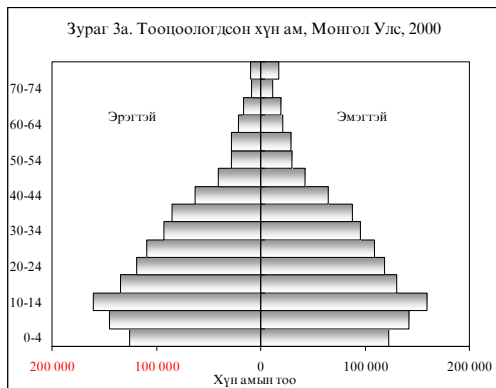
Үндэсний Статистикийн Газар 2000 оны хүн ам, орон сууцны тооллогын мэдээлэлд үндэслэн хүн амын хэтийн тооцоог хийсэн. Энэхүү бүлэгт дээрх хэтийн тооцооны үр дүнг ашиглан хүн амын нас, хүйсийн бүтэц ирээдүйд хэрхэн өөрчлөгдөхийг авч үзэх болно. Хүснэгт 3-т 2000-2020 он хүртлэх хүн амын жилийн дундаж өсөлтийн түвшин ямар байхыг дунд хувилбараар тооцон гаргасныг харуулав. Хэтийн тооцоог төрөлт, нас баралт, шилжих хөдөлгөөний ирээдүйд өөрчлөгдөж болох чиг хандлага дээр үндэслэсэн болно. Хэтийн тооцоонд төрөлт буурна, (2000-2005 онд нэг эмэгтэйд ногдох төрөлтийн түвшин 2.4 байснаа 2015-2020 онд 1.9 болж буурна) нас баралт ч мөн адил буурна (2000-2005 онд дундаж наслалт эрэгтэй хүн амын хувьд 63.8 байснаа 2015-2020 онд 68.8, эмэгтэй хүн амын хувьд 68.8 байснаа 73.4 болно) гэсэн таамаглал дэвшүүлсэн бөгөөд хүн амын өсөлт маш удаан байх болно. Гэхдээ 1970-1980-аад оны хүн амын өсөлттэй холбоотойгоор удаан хугацаанд хүн ам нэгээс илүү хувиар өсөх учраас энэхүү өсөлтийг бага гэж үзэж болохгүй юм. Хүн амын төрөлт доогуур байх үеийн хүн амын өсөлтийг *хүн амын моментум* гэж нэрлэх бөгөөд энэ талаар дараагийн бүлэгт авч үзнэ.

Хүснэгт 3. Хүн амын хэтийн тооцоо, Монгол Улс

Онууд	Хүн амын тоо	Жилийн дундаж өсөлт (%)
2000*	2 389 661	
2005	2 562 261	1,40
2010	2 741 774	1,36
2015	2 918 624	1,26
2020	3 087 048	1,13

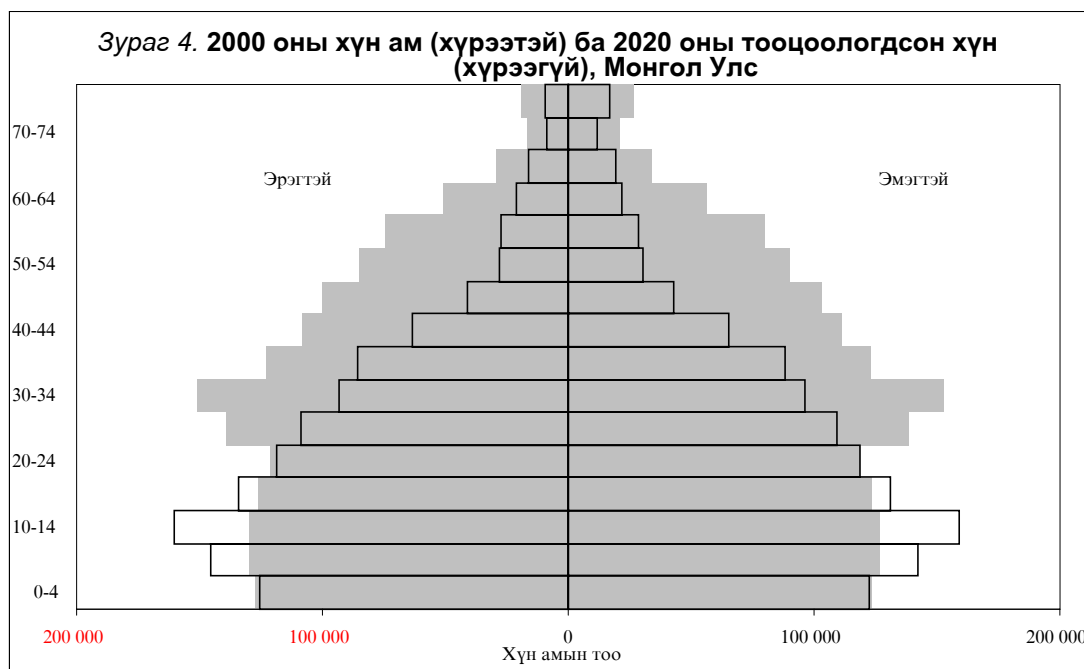
Эх үүсвэр: ҮСГ, 2002. 2000 оны Хүн ам Орон сууцны улсын тооллого: Монгол Улсын хүн амын хэтийн тооцоо, Улаанбаатар
 ҮСГ, 2003. Монгол Улсын статистикийн эмхэтгэл., Улаанбаатар
 *2000 оны хүн амын тоо нь Хүснэгт 2-с ялгаатай байгаа болно. Хүснэгт 2 нь 2000 оны 1-р сарын 5-ны тооллогын дүн ба Хүснэгт 3-н мэдээлэл нь 2000 оны дундаж хүн амын тоо болно.

Зураг 3а-с 3в-д 2000, 2010, 2020 онд хүн амын нас, хүйсийн бүтэц ямар байхыг харуулжээ. Эдгээр суваргууд нь Зураг 1а-аас 1г-д харуулсан суваргуудын “хүлээгдэж буй” үргэлжлэл бөгөөд төрөлт, нас баралтын өндөр түвшнээс төрөлт, нас баралтын доогуур шатанд шилжиж буй хүн ам зүйн шилжилтийн үйл явцыг харуулж байна. Гэхдээ үүнийг хангалттай бууралт гэж үзэж болохгүй юм. Учир нь эмэгтэй хүн амын төрөлтөөс тооцсон дундаж наслалт нь 2000-2005 онд 68.8 жил байснаа 2015-2020 онд 73.4 жил болж нэмэгдэж байгаа боловч ихэнх хөгжингүй орнуудад дундаж наслалтын энэхүү хэмжээний уртсалт ойролцоогоор 10 жил байдаг байна.

Эх үүсвэр: ҮСГ, 2002. 2000 оны Хүн ам Орон сууцны улсын тооллого: Монгол Улсын хүн амын хэтийн тооцоо, Улаанбаатар

Дээрх суваргуудаас хүн амын насжилтын үйл явц, өөрөөр хэлбэл насанд хүрэгсэд болон хөгшин насны хүн амын өсөлт нь хүүхэд, залуучуудын өсөлтөөс илүү хурдан явагдахыг харж болно. Энэхүү чиг хандлага нь нэлээд аажим явагдах ажээ. Жишээлбэл, 2020 оны хүн амын суваргын суурь нь 1975-79, 1980-84 оны үелрэлтэй харьцуулахад (25-29 ба 30-34 настай) бага байгаа боловч бусад үелрэлүүдтэй харьцуулахад бага биш байна. Зураг 4-т 2020 оны хүн амын нас, хүйсийн суваргыг 2000 онтой харьцуулан үзүүллээ.

Эх үүсвэр:

ҮСГ, 2002. 2000 оны Хүн ам Орон сууцны улсын тооллого: Монгол Улсын хүн амын хэтийн тооцоо, Улаанбаатар

Өмнөх зургууд нь суваргын өөрчлөлтийг, ялангуяа 2000 оноос эхэлсэн өөрчлөлтийг харуулж байгаа ба суваргын хэлбэрийг ажиглавал хүн ам нь завсрын гэж хэлж болох хэв маягаас “төгс боловсорсон” хүн амд шилжиж буй шилжилт ажиглагдаж байна. Үндсэндээ 2020 оны хүн амын нас, хүйсийн суваргыг харвал залуу ба хөгшин хүн амын хоорондох завсрын шинжтэй байгаа боловч хүүхэд залуучуудын тоо харьцангуй өндөр байна. Залуу болон дунд насны хүн амын тооноос хүн амын төрөлт нь эргэн нөхөгдөх түвшинтэй ойролцоо байгааг харж болно.

Хүснэгт 4 ба 5, ялангуяа Хүснэгт 5 нь дараагийн 20 жилд Монголын хүн амын нас, хүйсийн бүтцийг харуулах үзүүлэлтүүд хэрхэн өөрчлөгдөхийг харуулав. Хүснэгтүүд хөдөлмөрийн насны хүн ам эрчимтэйгээр өсөж, харин хөгшин насны хүн ам удаанаар өсөхийг, цаашлаад залуу насны хүн амын буурахыг харж болно. Өмнө авч үзсэн төрөлтийн огцом гэж нэрлэгдээд байгаа бууралт нь бодит байдлаар нь авч үзвэл аажмаар буурч байгаа хэрэг юм. Учир нь өнгөрсөн үеийн төрөлтийн өндөр түвшин нь нөхөн үржихүйн насны хүн амын хувийн жин өндөр байхад хүргэж байгаа ба хэдийгээр төрөлтийн түвшин доогуур байгаа ч төрсөн хүүхдийн тоо их байна.

Хүснэгт 4. Нас, хүйсийн бүтцийг тодорхойлогч сонгосон үзүүлэлтүүд, Монгол Улс, 2000, 2010, 2020

Үзүүлэлтүүд	Он		
	2000	2010	2020
Хүйсийн харьцаа	98,5	98,5	98,3
Голч нас	21,6	25,4	30,2
Хүүхдийн ачаалал	58,9	40,1	35,1
Хөгшин насны хүн амын ачаалал	3,9	4,0	4,6
Нийт ачаалал	62,7	44,1	39,7
Хөгшрөлтийн индекс	6,6	10,0	13,2
“Асран халамжлагч”-ийн харьцаа	25,2	23,6	16,6

Эх үүсвэр:

ҮСГ, 2002. 2000 оны Хүн ам Орон сууцны улсын тооллого: Монгол Улсын хүн амын хэтийн тооцоо, Улаанбаатар

Хүснэгт 5. Сонгосон зорилтот насны бүлгүүд, Монгол Улс, 2000, 2010, 2020

Зорилтот насны бүлгүүд	Нас (жилээр)	Хүн амын тоо			Хувийн жин (нийт хүн амд эзлэх)		
		2000	2010	2020	2000	2010	2020
Нялхас	0-1	48 604	50 406	50 719	2,0	1,8	1,6
Хүүхдүүд	1-4	199 095	207 647	200 125	8,3	7,6	6,5
Бага сургуулийн нас	8-11	249 688	194 798	190 576	10,4	7,1	6,2
Дунд сургуулийн нас	12-18	406 128	371 918	360 395	17,0	13,6	11,7
Хөдөлмөрийн нас	эрэгтэй: 15-59; эмэгтэй: 15-54	1 323 005	1 690 055	1 824 786	55,4	61,6	59,1
Нөхөн үржихүйн насны эмэгтэйчүүд	15-49	650 939	820 050	871 700	27,2	29,9	28,2
Өрх толгойлох насны эрэгтэйчүүд	22-28	158 094	195 143	186 143	6,6	7,1	6,0
Хөгшин насны хүн ам	65 ба түүнээс дээш	82 561	109 196	147 227	3,5	4,0	4,8
Нийт хүн ам		2 389 661	2 741 774	3 087 048			

Эх үүсвэр:

ҮСГ, 2002. 2000 оны Хүн ам Орон сууцны улсын тооллого: Монгол Улсын хүн амын хэтийн тооцоо, Улаанбаатар

Эх үүсвэр:

ҮСГ, 2002. 2000 оны Хүн ам Орон сууцны улсын тооллого: Монгол Улсын хүн амын эхтийн тооцоо, Улаанбаатар

Энэхүү бүлгийг дараах асуултаар төгсгөх нь зүйд нийцэх болов уу. Монголын хүн амын нас, хүйсийн бүтцэд гарч буй өсөлт, өөрчлөлт нь нийгэм эдийн засгийн хөгжлийн үйл явцад ямар эерэг нөлөөтэй байна, эсрэгээр хүн амын сайн сайхан байдал болон эдийн засгийн хөгжилд ямар нэгэн саад учруулж байна уу? Энэхүү асуултанд хариулахын тулд хүн ам зүйн ном зохиолд олонтаа дурьдагддаг боловч цөөн судлагдсан *хүн амын моментум* гэсэн үйл явцыг гүнзгийрүүлэн судлах нь зүйтэй юм.

Хүн амын моментум

Хүн амын моментум гэдэг нь хүн ам өөрөө эргэн нөхөх түвшинд хүрсний дараах үеийн хүн амын үргэлжлэн өсөх хандлагыг хэлнэ. Өнгөрсөн үеийн өндөр төрөлт нь залуу насны хүн амын өндөр хувийн жин эзлэхэд хүргэдэг. Эдгээр залуу насны хүн ам, хүүхэд төрүүлэх насанд байх хугацаанд төрөлтийн түвшин нас баралтыг давсаар байна. Энэ насны томоохон бүлэг хүн ам хөгширч нас барснаар хүн амын моментум зогсоно. Нас баралт төрөлттэй тэнцэж эсвэл төрөлтөөс давж хүн амын өсөлт зогсонги байдалд ордог. Төрөлтийн эргэн нөхөгдөх түвшин гэдэг нь хосууд өөрсдийгөө нөхөх, хоёр эсвэл хоёроос үл ялиг илүү тооны хүүхэдтэй байх төрөлтийн түвшинг хэлнэ. Гэхдээ энэ нь яг хоёр хүүхэдтэй байна гэсэн үг бус, нас баралтыг бас тооцож тусгасан байдаг (PRB, 1998; Rowland, 2003).

Энэхүү хэсэгт Монголын хүн амын моментумыг судлах болно. Юуны өмнө Зураг 1-ийг харна уу. Зургаас харахад нөхөн үржихүйн, ялангуяа 15-39 насны эмэгтэй хүн амын тоо түүнээс дээш насны бүлгийн эмэгтэйчүүдтэй харьцуулахад их байна. Мөн 1970-1980 аад оны ТНК 6 ба түүнээс дээш түвшинд хүрч байсан өндөр төрөлт болон нас баралтын тогтвортой бууралтын үр дүнд 10-14 насны хүн амын тоо их байна. Өмнө өгүүлсэнчлэн, суваргын суурь хэсгийн эхний 2 үелрэл нь төрөлтийн бууралттай холбоотой юм. Гэхдээ эдгээр үелрэлүүд нь төрөлтийн бууралтын хэмжээ төдийлөн их биш байгааг харуулж байна. Тухайлбал: ТНК 1990 онд 6.4 байснаа 1995 онд 2.8, 2000 онд 2.2 болж буурсан байна. (ҮСГ, 2003). Хүснэгт 3в-д 2020 оны хүн амын нас, хүйсийн бүтэц

ямар байхыг тооцоолон харуулжээ. Суваргаас харахад төрөлт тогтвортой буурч байгаа хандлага ажиглагдаж байгаа (25-29 нас) ба хэтийн тооцоонд (нэг эмэгтэйд ногдох хүүхдийн тоо 2-с ялимгүй өндөр) таамаглагдаж байгаа шиг доогуур төрөлт биш байна. Өмнө өгүүлсэнчлэн, төрөлтийн түвшин доогуур байсан ч хүн ам одоогийн болон дараагийн 10 жилд өссөөр байх болно. Хүн амын өсөлтийн түвшин нь жилд 1 ба түүнээс дээш хувь байх бөгөөд энэхүү хандлагыг *хүн амын моментумаар* тайлбарлана.

Хүн амын моментумыг судлах өөр нэг хандлага бол үелрэл бүрэлдэхүүний аргаар *стационарь хүн амын* хэтийн тооцоонд үндэслэн судлах арга юм. Стационарь хүн ам гэдэг нь төрөлтийн эргэн нөхөгдөх түвшин болон нас баралт нь тогтонги хүн ам юм. Үүний үр дүнд хүн амын өсөлт нь тэг байх ба ойролцоогоор 100 жил насны бүтэц хэвээр хадгалагддаг байна. Түүнчлэн тухайн улсын хүн ам 100 жилд төрөлтийн эргэн нөхөгдөх түвшин тогтмол, нас баралт буюу дундаж наслалт тогтмол, шилжих хөдөлгөөн байхгүй гэж таамагласан үед бүхэл бүтэн зууны дараа хүн ам стационарь болох ажээ. (Rowland, 2003). Моментумын түвшинг эхний хүн амын хэмжээтэй харьцуулан тодорхойлох ба энэхүү өсөлтийг хувиар илэрхийлнэ.

Хүснэгт 6-ийн эхний баганад 2000 оны дунд үеийн тооллогын хүн амыг нас баралт нь тогтмол: дундаж наслалт эмэгтэй хүн амын хувьд 68.1, эрэгтэй хүн амын хувьд 63.8 байхаар таамаглал дэвшүүлжээ. ҮСГ-с 2000-2004 оны хүн амын хэтийн тооцоог хийхдээ нас баралтын түвшин нь ийм байхаар таамаглал дэвшүүлсэн байна. (ҮСГ, 2002). Төрөлтийн эргэн нөхөгдөх түвшин буюу нэг эмэгтэйд ногдох төрөлтийн түвшин нь 2.24 гэж таамаглагдсан. Ийнхүү таамаглал дэвшүүлсний дараагаар хэтийн тооцоо хийхэд 100 жилийн дараа хүн ам 3,769,627 болох ажээ. Үүнээс харахад 2000-2100 он хүртлэх 100 жилийн хугацаанд хүн ам 1.38 саяар буюу 57.7 хувиар өсөх юм. Энэ нь моментумын хэмжээг харуулж байна. Ерөнхийдөө, Монгол Улсын хүн амын төрөлт ба нас баралтын чиг хандлага 2000-2004 оныхтой адил байвал 100 жилийн дараа хүн ам 57.7 хувиар өснө гэсэн үг юм. Цаашилбал, төрөлт буурсан ч хүн ам 2060 он хүртэл өснө гэдгийг харуулж байна. Үүний дараагаар хүн ам зүйн зарим үзүүлэлтүүд тогтвортой байвал хүн амын өсөлт зогсох ба зарим үзүүлэлтүүд тогтворжих хандлагатай болно. Энэ нь хэрэв төрөлт одоогийн түвшинтэйгээ ойролцоо буюу одоогийн түвшнээ хадгалж чадвал хүн амын өсөлтөнд нэг их бууралт ажиглагдахгүй, өөрөөр хэлбэл хүн ам абсолют хэмжээгээрээ буурах болоогүй гэдгийг харуулж байна. Хэрэв нас баралт буурвал хүн амын моментум нь 2060 оноос цааш хүн амыг өсөхөд хүргэж болох юм.

Хүснэгт 6. Төрөлт, нас баралтын ялгаатай түвшинд үндэслэсэн хэтийн тооцоо, Монгол Улс

	Ялгаатай төсөөллүүд дэх хэтийн тооцоо			
	ТНК=2.24	ТНК =1.80	ТНК =2.50	ТНК =2.24
	$e(0)_{эp}=63.8$	$e(0)_{эp}=63.8$	$e(0)_{эp}=63.8$	$e(0)_{эp}=73.3$
Он	$e(0)_{эм}=68.1$	$e(0)_{эм}=68.1$	$e(0)_{эм}=68.1$	$e(0)_{эм}=78.0$
2000	2 389 661	2 389 661	2 389 661	2 389 661
2010	2 746 436	2 649 330	2 803 642	2 825 826
2020	3 136 387	2 928 155	3 259 144	3 309 833
2030	3 422 935	3 090 119	3 625 108	3 707 207
2040	3 606 277	3 105 974	3 922 593	4 020 622
2050	3 725 150	3 035 615	4 175 251	4 270 352
2060	3 758 922	2 871 846	4 359 273	4 426 269
2070	3 752 880	2 655 586	4 525 889	4 528 888
2080	3 766 454	2 466 725	4 720 765	4 646 275
2090	3 773 774	2 298 010	4 909 437	4 761 349
2100	3 769 627	2 124 851	5 099 169	4 861 861

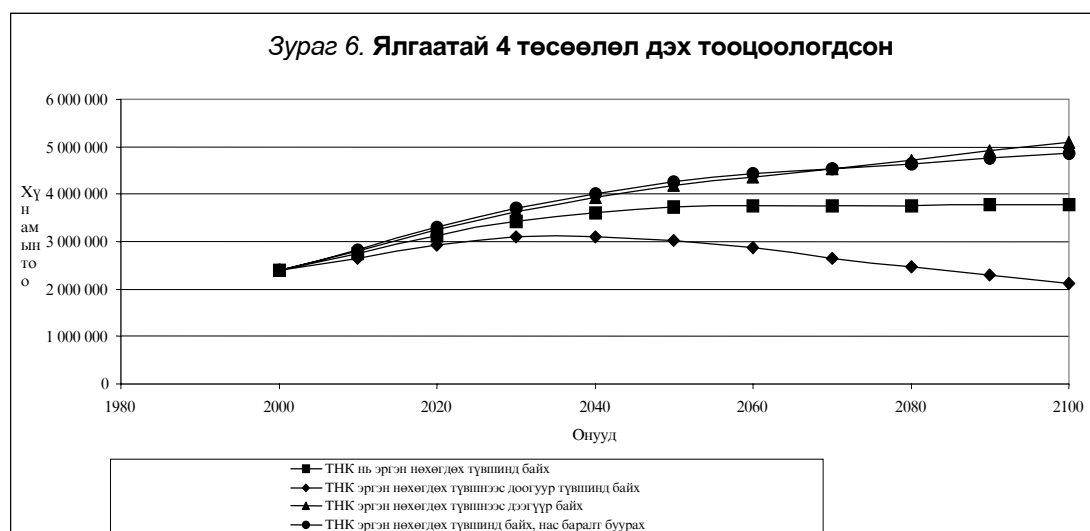
Эх үүсвэр: 2000 оны Хүн ам Орон сууцны улсын тооллого: Монгол Улсын хүн амын хэтийн тооцоо-нд үндэслэн судлаачдын хийсэн хэтийн тооцоо

Хүснэгт 6-ийн хоёр дахь баганад төрөлтийн түвшин доогуур буюу ТНК 1.8 байх үед хүн ам хэрхэн өөрчлөгдөхийг тооцож үзье. Харин төрөлтөөс тооцсон дундаж наслалтыг өмнөх тооцоололтой адил байхаар таамаглал дэвшүүллээ. Энэ үед хүн ам моментумаараа 2040 он хүртэл өсөх бөгөөд энэ хугацаанд хүн ам 716,313-р нэмэгдэх ба өсөлтийн хувь 30 байх ажээ. 2040 оны дараагаас хүн амын бууралт ажиглагдаж эхэлнэ. Гэхдээ энэ нь хүн амын төрөлтийн түвшин доогуур байсан ч хүн ам 40 жилийн туршид өснө гэдгийг харуулж байна. Хүснэгт 6-н 3-р баганад ТНК-г 2.5 байхаар таамаглав. Харин дундаж наслалтыг өмнөх 2 тооцоололтой адилхан байхаар төсөөллөө. Энэ тохиолдолд хүн ам энэ зууны төгсгөл гэхэд 5 саяд хүрэх ажээ. Хүснэгт 6-н 4-р баганад ТНК нь одоогийнхтой адилхан түвшинд буюу нэг эмэгтэйд ногдох төрөлтийн түвшин 2.24, харин төрөлтөөс тооцсон дундаж наслалт эрэгтэйчүүдийн хувьд 73.3, эмэгтэйчүүдийн хувьд 78.0 байна гэж төсөөлсөн. Дундаж наслалтыг ийнхүү авсан нь санамсаргүй зүйл биш бөгөөд, ҮСГ-аас хийсэн 2025 оны Улаанбаатар хотын хүн амын дундаж наслалтын хэтийн тооцооллыг ашигласан. Өөрөөр хэлбэл, эрүүл мэнд, боловсрол, сайн сайхан байдалд хангалттай хөрөнгө оруулалт хийхийн тулд хүн амыг хэд хүргэх вэ гэсэн асуултын хариу юм. Энэхүү таамаглалын үндсэн дээр хүн амын ирээдүйн хэмжээг тодорхойлбол 2100 онд 4.9 сая болох ажээ.

Хүснэгт 6-ийн 3 ба 4-р баганын хувьд нэг нь зөвхөн төрөлт өссөн үед, нөгөө нь зөвхөн нас баралт буурсан үед хүн ам хэд болохыг харьцуулахад ихээхэн ач холбогдолтой. Таамаглагдаж буй төрөлтийн өсөлт нь төдийлөн өндөр биш юм. Ихэнх улс орнуудын жишгээс харахад хэрэв төрөлт буурвал түүнийг эргэж нэмэгдүүлэхэд нэлээд төвөгтэй

байдаг. (Weeks, 2002). Өндөр хөгжилтэй боловч төрөлтийн түвшин нь доогуур байгаа улс орнуудад төрөлтийг аль болох нэмэгдүүлэх бодлогыг хэрэгжүүлдэг байна. Эдгээрийг 3 хэсэгт ангилан үзэж болно. Үүнд: Санхүүгийн дэмжлэг/туслалцаа үзүүлэх, албан байгууллага, нийгэмд эцэг эхийг нь дасган төлөвшүүлэх, хүүхэд болон эцэг эхэд нийгмийн талаас нь тусламж үзүүлэх зэрэг багтана. (McDonald, 2002). Дээрх арга хэмжээнүүд нь харьцангуй зардал ихтэй. Жишээлбэл, санхүүгийн тусламж нь гэр бүлд төдийгүй хүүхдүүдэд олгогддог. Хүүхэд асарсны тэтгэмж нэлээд өндөр өртөгтэй. Мөн эцэг, эхчүүдийн хүүхдээ асарч байх хугацаанд төлөгдөх нийгмийн хамгааллын төлбөр нэлээд өндөр өртөгтэй. Монголтой адил улс орны хувьд дээрх про наталист арга хэмжээнүүдэд зарцуулах нөөцийг нийгмийн үйлчилгээг сайжруулж, өргөжүүлэх, дэд бүтцэд хөрөнгө оруулах чиглэлээр ашиглаж болох юм. Энэхүү төсөөлөл нас баралт буурна гэж таамаглагдсан. Хүн амын төрөлт эргэн нөхөгдөх түвшиндээ байвал 2100 он гэхэд хүн ам 5 саяд хүрнэ. Хоёр таамаглалыг харьцуулбал, 2070 он хүртэл нас баралт буурсан гэж таамаглаж буй (4 дэх төсөөлөл) төсөөллөөр тооцоологдсон хүн ам нь төрөлт өсөж, нас баралт тогтвортой байна гэсэн таамаглалын үндсэн дээр тооцоологдсон хүн амаас (3 дахь төсөөлөл) илүү өссөн байна. Эрүүл мэндийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулах, нийгмийн эмзэг бүлгийнхний амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх зэрэг нь юуны өмнө нас баралтыг бууруулах ба энэ нь про наталист бодлогоос бага зардалтай байх болно. Улмаар энэ нь хүн амын өсөлтийг хангах бөгөөд илүү мэдрэмжтэй, зөв, оновчтой бодлоготой байхыг харуулж байна.

Зураг 6-д таамаглагдаж буй 4 төсөөлөл дэх хүн амын өөрчлөлтийг дүрслэн харуулав. Гурав ба 4 дэх төсөөллийн дагуу тооцоолсон хүн ам ерөнхийдөө ойролцоо байна. Өмнө үзсэнээр, зөвхөн 2070 онд төрөлтийн эргэн нөхөгдөх түвшин нь өндөр байхаар төсөөлөн тооцоолсон хүн ам нь нас баралтын түвшин доогуур байна гэж төсөөлөн тооцоолсон хүн амаас ялимгүй илүү гарахыг харж болно.

Эх үүсвэр: 2000 оны Хүн ам Орон сууцны улсын тооллого: Монгол Улсын хүн амын хэтийн тооцоо-нд үндэслэн судлаачдын хийсэн хэтийн тооцоо

Энэ нь стационарь хүн амын загварыг ашиглан бодит байдлыг тодорхойлж буй судалгаа юм. Бодит хүн ам нь загвараар тодорхойлогдсонтой адил байх нь цөөн бөгөөд, түүнээс хэр зэрэг ялгаатай байх эсэх нь нэлээд сонирхолтой байдаг. Энэхүү шинжилгээний

үр дүн нь төрөлт одоогийн доогуур түвшиндээ хадгалагдаж, эсвэл одоогийнхоосоо илүүтэй буурсан ч Монгол Улсын хүн ам өсөх болно гэдгийг харуулж байна. Түүнчлэн, төрөлтийг өсгөхөөс илүү нас баралтыг тогтвортой бууруулах нь хүн амыг өсөлтийг хангахад чухал нөлөөтэй байна.

Хэлэлцүүлэг

Хүн амын өсөлтийн тухайн түвшингээ хэвээр хадгалах эсвэл дэмжих бодлого баримталдаг улс орнуудыг хоёр бүлэгт хувааж болох юм. Эхний бүлэгт төрөлт бага, хүн амын өсөлт удаан, өндөр хөгжилтэй Европ, Хойд Америкийн орнууд, түүнчлэн Япон зэрэг улсууд багтана. Засгийн газрууд нь хүн амынхаа өсөлтийг эдийн засгийн дутагдаж буй хүчин зүйл гэдгийг хүлээн зөвшөөрч, ажиллах хүчний хомсдол, одоо болон ирээдүйд улам өсөх хандлагатай байгаа тэтгэврийнхэн буюу өндөр настны тоо нэмэгдэж байгааг олж хараад байна. Хоёр дахь бүлэг нь хуучинсаг, гэр бүлийн талаархи уламжлалт ойлголт ноёрхдог, мөн үндэсний зорилтоо биелүүлэхэд хүн амын удаан өсөлт нь сөрөг нөлөөтэй гэсэн байр сууринаас хүн амынхаа өсөлтийг бага гэж үздэг, хөгжиж буй орнуудын төлөөлөл юм (Weeks, 2002). Хөгжиж буй зарим улсуудад төрөлтийг дэмжих пронаталист бодлогыг хуульчилсан байдаг ч бодлогын хэрэгжилтэнд хүн ам зүй, нийгэм, эдийн засаг, экологийн талаас нь судлан шинжилж, бодит үндэслэлтэй хандах нь чухал юм. Манай орны хувьд, гурван гол асуудлын хүрээнд анхаарлаа хандуулах хэрэгтэй байна.

Юуны өмнө хөгжиж буй орнуудын хувьд нэн тэргүүнд хүн амын өсөлт ба эдийн засгийн хөгжлийн хоорондын харилцан хамаарал байгааг авч үзэх нь чухал. Энэхүү харилцан хамаарлыг гурван асуултаар хураангуйлан нэгтгэж болох юм (Weeks, 2002). Үүнд:

Хүн амын өсөлт эдийн засгийн хөгжлийг хурдасгах уу?

Хүн амын өсөлт нь эдийн засгийн хөгжилтэй хамааралгүй юу?

Хүн амын өсөлт нь эдийн засгийн хөгжилд хохирол үзүүлэх юу?

Хүн амын өсөлт ба эдийн засгийн хөгжил гэсэн хоёр хувьсагчийн хоорондын хамаарлын талаар хийгдсэн олон судалгаануудад энэхүү хамаарал эерэг, зарим нь сөрөг, нэг хэсэг нь бүр харилцан хамааралгүй болох тухай дүгнэсэн байдаг (Cassen, 1994). Нэлээд сүүлийн үеийн судалгаанууд уг асуудлыг дан ганц макро эдийн засаг талаас нь бус микро түвшинд илүү маргаантай байгаа асуудал болгон авч үзэж байна. Тухайлбал, хүн амын өсөлтийн ядууралд үзүүлэх үр нөлөө, эмэгтэйчүүдийн үүрэг, эрүүл мэнд, хүний нөөцийн хөгжил, байгаль орчин, шилжих хөдөлгөөн зэрэг асуудлуудыг хөндөж судалсан байдаг. Ихэнхи судалгааны үр дүн төрөлтийн түвшин өндөр хөгжиж буй орнуудын хөгжлийн олон зорилтуудад хүн амын хурдан өсөлт нь сөрөг нөлөөтэй болохыг харуулсан байдаг. Энэ нь төрөлт болон хүн амын өсөлтийн бүх түвшинд, бүхий л цаг хугацааны туршид улс орнуудын баялаг, тэдгээрийн хүн амын хэмжээг үл тоомсорлосон болон хөгжлийн бүхий л аспектуудад хамаагүй гэсэн үг биш юм. Гэхдээ ерөнхийд нь авч үзвэл олонхи судалгаанууд хөгжлийн олон зорилтууд нь бага төрөлтийн түвшин, хүн амын удаан өсөлтийн үед илүү амжилттай хэрэгжинэ гэж дүгнэсэн байдаг (Cassen, 1994).

Хүүхэд болон өсвөр үеийнхний хувийн жин өөрчлөгдөж, өсөлт хурдацтай буурах тохиолдолд манай орны хөгжил болон гэр бүлийн сайн

сайханд ашигтай байж магадгүй юм. Хүн амын ачаалал эрүүл мэнд, боловсролын системд бага туссанаар хүн амд хүргэх үйлчилгээ сайжрахаас гадна газар зүйн болон нийгмийн бүлгүүдийг илүү өргөн цар хүрээтэй хамрах боломжтой болно. Өрхийн түвшинд, гэр бүлүүд олон хүүхдэд санхүүжилт хийхийн оронд өөрсдийн сайн сайхан амьдралын төлөө хөрөнгө оруулах боломжтой болно.

Энэ 10 жил болон ирэх 10 жилд манай улсын хүн амын насны бүтэц эдийн засгийн үйл явцад нэн таатай нөлөөтэй байх болно гэсэн байр сууринаас асуудалд хандах нь чухал юм. Нийт хүн амын дотор хүүхэд насны хүн амын эзлэх хувийн жин багасч, өндөр настны эзлэх хувийн жин төдийлэн нэмэгдэхээргүй байна. Үүнтэй уялдан нийгмийн бусад зардлуудад зориулагдаж буй нөөцийг улс орныхоо дэд бүтцийг сайжруулахад шууд зарцуулах боломж бүрдэж байгаа юм. Түүнчлэн хөдөлмөрийн насны хүн амын тоо нэмэгдэх болно. Эдийн засгийн хөгжлийн хурдац нэмэгдэхийн хэрээр ажиллах хүчний нөөцийг үр дүнтэй эргэлтэд оруулж эдийн засаг, нийгмийн тогтвортой хөгжлийг бий болгоно. Хүн ам зүйн ийм үе шатыг эерэг утга агуулгаар нь *“хүн ам зүйн урамшуулал”* гэж нэрлэдэг.

Манай улсын өнөөгийн болон ирээдүйн хүн амын насны бүтэц нь Азийн олон улс, орнуудын нэгэн адил эдийн засгийн хөгжлийн үйл явц эрүүлжих нөхцөл *“хүн ам зүйн урамшуулал”* болж болохоор байна. Гэхдээ манай улсын эдийн засгийн уламжлалт үндэс суурь нь нүүдлийн мал аж ахуй гэдгийг анзаарч үзвэл, энэ салбарт ядуу малчдыг бий болгохгүйгээр хөдөлмөр эрхлэх насны хүн амыг шингээх эсэх, байгаль орчны сөрөг үр дагаврууд, албан бус секторын хамгийн доогуур зэрэглэлд амь зууж буй хот руу шилжин ирэгчдийн түлхэж буй хүчин зүйлсийг арилгах зэрэг асуултууд гарч болох юм. Мал аж ахуйн эсвэл эдийн засгийн бусад салбарт ирээдүйн ажиллах хүчнийг шингээх үр дүнтэй ажил эрхлэлтийг бий болгох хангалттай хөрөнгө оруулалт орж ирэх үү? Уг асуултанд бидний хийсэн судалгааны ажил хариулт өгөх боломжгүй хэдий ч эдгээр нөхцөл байдалд нухацтай судалгаа, шинжилгээний ажил хийх шаардлагатай байна.

Хоёр дахь чухал сэдэв нь хүн амын моментум юм. Өмнөх хэсэгт өгүүлсэнчлэн төрөлтийн түвшин бага боловч хүн амын өсөлт үргэлжлэх болно. Үүнтэй уялдан тодорхой түвшинд хүртэл Монголын хүн амын өсөлтийг нэмэгдүүлэх нь зайлшгүй юу эсвэл үгүй юу гэсэн асуулт гарч байна. Хэрвээ төрөлт эргэн нөхөгдөх түвшиндээ хэвээр байвал дараагийн 50 жилийн туршид хүн ам үргэлжлэн өссөөр байх талаар өмнөх хэсэгт харуулсан билээ. Энэхүү өсөлт нь нас баралтын эрчимтэй болон тогтвортой бууралтын үйл явцтай зэрэгцэх болно. Иймд манай орны хувьд хүн амын өсөлтийн асуудал улс орны төлөвлөсөн ашиг сонирхлоос илүү байх уу? Өөрөөр хэлбэл, хүн амын өсөлтийг нэмэгдүүлэх төрөлтийн пронаталист бодлого нь манай орны хувьд чухал гэж үзэж болох уу? гэсэн дараагийн логик асуулт гарч ирнэ. Бүлгийн эхэнд авч үзсэн нэг дэх асуудлын адилаар энэ удаа бүрэн төгс хариулт өгөх боломжгүй юм. Гэхдээ энэ сэдвийг судлах, хэлэлцүүлэх нь чухал байна.

Хүн амын хурдацтай өсөлт хөгжилд тустай гэж үзэх зарим нэг үндэслэл байдаг. Европ болон АНУ-ын хөгжлийн түлхүүр нь хүн амын түргэн болон зохистой өсөлт байв. Зарим түүхчдийн үзсэнээр Европ дахь аж үйлдвэрийн хувьсгалын томоохон хүчин зүйл нь нас баралтын бууралт, түүнээс үүдэлтэй хүн амын өсөлт байсан юм. Түүхэн талаас нь

өнөөгийн аж үйлдвэржсэн орнуудын хөгжилд хүн амын өсөлтийн эерэг нөлөөг олж харж болох боловч тэдгээр орнууд болон өнөөгийн хөгжиж буй улс, орнуудын хооронд асар их ялгаа байгаа билээ. Өнөөдөр хөгжил буурай орнууд хөгжингүй орнуудын хөгжлийн үе шатыг нь давтахгүй байна. Тухайлбал, хөгжилтэй орнуудын хөгжлийн алхмаа эхэлж байсан үетэй харьцуулахад ажлын байр бий болгох хөрөнгө, санхүүжилтын хэмжээ өнөөдөр хэд дахин их байна. Хөгжингүй орнуудын түүхийн харьцуулж болох үе шатанд байгаа өнөөгийн буурай хөгжилтэй орнууд эдийн засгийн өсөлтийн хувьд тухайн үеийнхээс хавьгүй илүү байгаа ба харин хүн амын өсөлт нь харьцангуй өндөр байна. Өөрөөр хэлбэл, хөрөнгө шингээлт ихтэй технологи, хүн амын хурдан өсөлт нь ажлын байрыг бий болгох шалгарсан арга зам биш бөгөөд тогтвортой хөгжлийн үйл явцыг хангахгүй болох нь харагдаж байна. Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг хүн амын өсөлтөөр дэмжиж байхын тулд хүн амын өсөлт тодорхой бүтэц, зааг хязгаарт багтаж, тэрхүү бүтцийн болон удирдлага зохион байгуулалтын орчноос хамаарч хүн амын өсөлтийн эерэг, сөрөг нөлөө илрэх болно. Иймд агуулгын энэ тал болон хүн амын өсөлтийн хооронд харилцан хамаарлыг цогц байдлаар системтэйгээр судлах нь хамгаас чухал юм.

Эдийн засгийн хөгжлийн эхлэл нь хөрөнгө оруулалт гэдэгт анхаарах нь чухал юм. Хөрөнгө нь зөвхөн тоног төхөөрөмж, барилга байшинд бус, харин хүний капиталд тухайлбал, боловсрол, эрүүл мэнд, мэдлэг олж авах, хэрэгжүүлэхэд зарцуулагдах хэрэгтэй. Эдийн засгаа өсгөхийн тулд хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх ёстой. Хүн амын өсөлтийн өндөр түвшинд хөрөнгө оруулалтын өндөр түвшин байх ёстой. Хэрвээ тухайн улс орны хүн амын өсөлт нь хөрөнгө оруулалтын түвшингээс давж байвал тэр улс орон ядуурлын тойргоос гарч чадахгүй. Эдийн засгийн өсөлт нь олон хүнийг тэжээж чадах хэдий ч ядуурлаас бүгдийг нь хамгаалахад хүрэлцэхгүй (Weeks, 2002; Leibenstein., 1957). Иймд өнөөгийн хөгжил буурай орнуудад олон хүн ам бус харин хүний нөөцийн чанар илүү чухал бөгөөд аливаа зорилгоо цөөн хүн ам дээр л хэрэгжүүлж чадна.

Гурав дахь сэдэв бол хөгжиж байгаа орны төрөлтийг дэмжих бодлогын бодит үр нөлөөг авч үзэх болно. Дээр дурьдсанчлан төрөлтийг нэмэгдүүлэх бодлого нь өртөг ихтэй байхаас гадна үр дүн нь тун эргэлзээтэй байдаг. Энд таван жишээг эргэцүүлэн авч үзье.

Сингапурын Засгийн газар 1965 онд тусгаар тогтнолынхоо дараа эхлээд гэр бүл төлөвлөлтийн арга дээр суурилсан төрөлтийг бууруулах хүчтэй бодлогыг, дараа нь хоёр ба түүнээс олон хүүхэдтэй хосуудын тоог аажмаар бууруулах бодлогыг баримталжээ. Сингапурын төрөлтийн нийлбэр коэффициент (ТНК) буюу нэг эмэгтэйн төрүүлсэн дундаж хүүхдийн тоо 1966-1985 оны хооронд 4.5-1.5 хүүхэд хүртлээ буурсан юм. Эдийн засаг, нийгэм, улс төрийн олон янзын нөхцөл байдлын улмаас Засгийн газар нь төрөлтийг дэмжих эрчимтэй арга хэмжээнүүдийг авахаар бодлогоо өөрчилсөн байна. Гол санаа нь ажил эрхэлж байгаа эхчүүдэд хүчтэй дэмжлэг үзүүлэхүйц гэр бүлийг дэмжих бодлого байв. Засгийн газраас ажил эрхэлж буй эхэд нийтлэг татварын хөнгөлөлт үзүүлэх, ажил олгогчдын зүгээс хүүхэд нь өвдсөн үед асарч байгаа эхчүүдэд тусгай чөлөө олгох, мөн төсвөөс хүүхдийн асаргааны мөнгийг аль болох нэмэгдүүлэхэд анхаарч байв (Тармужи, 1999). Энэ бүх арга хэмжээний зорилго нь төрөлтийг эргэн нөхөгдөх түвшинд хүртэл нь нэмэгдүүлэх явдал байжээ. Гэвч энэ зорилго биелэгдээгүй бөгөөд 1990-

ээд оны сүүл гэхэд ТНК 1.8 болж өсчээ. Энэхүү өсөлт нь залуу насны эмэгтэйчүүд төрөлтөө хойшлуулсантай холбоотой байж болох юм. 2000 оны байдлаар нэг эмэгтэйд ногдох хүүхдийн тоо буюу ТНК=1.5 болтлоо эргээд буурсан байна (Weeks, 2002).

Хуучнаар Бүгд Найрамдах Ардчилсан Герман улсад 1976 онд төрөлтийг урамшуулах нэлээд хэдэн арга хэмжээ авагджээ. Тухайлбал, хүүхэд төрүүлсэн эхчүүдэд цалингийнх нь 70-80 хувьтай тэнцэх тэтгэмж, нийгмийн бусад тэтгэлэг олгохын зэрэгцээ төрсний дараа нэг жилийн хугацаатай амралт эдлүүлж байв. Гэсэн хэдий ч зарим эмэгтэйчүүдийн гэрлэлт нэмэгдсэн атал төрөлт нэмэгдээгүй юм (van de Kaa, 1987; Monnier, 1990).

Франц нь дэлхийн бусад улс орнуудтай харьцуулахад урт хугацааны туршид төрөлтийн бага түвшинтэй байсан юм. Францын Засгийн газраас 2 ба түүнээс дээш хүүхэдтэй хосуудад сар бүрийн тэтгэлэг олгож байсан ч уг тэтгэлэг төрөлтөд нөлөөлж буй эсэхийг бодитой илэрхийлэх боломжгүй байна. Ганц бие эхчүүд мөн нэгэн адил сар бүрийн тэтгэлэг улсаас авдаг ба Францын бүх эхчүүд хүүхдээ 3 нас хүртэл нь хүүхэд асрах газраар үйлчлүүлж, хүүхдээ өсгөхийн зэрэгцээ ажлаа ая тухтай хийх нөхцлөөр хангагдсан байдаг байна (Bergman, 1996). Ийм аргаар төрөлтийг нэмэгдүүлэх үр нөлөө хангалттай биш боловч ТНК 1.8 болоход хувь нэмэр үзүүлсээр байгаа ба Европ дотроо хамгийн өндөр төрөлттэй орны нэг болоод байна.

Урьдчилан тооцоогүй хүчин зүйлүүдийн улмаас төрөлтийг дэмжих бодлого амжилтанд хүрэхгүй байх тохиолдол байдаг. Жишээ нь Чилид 1970-80 оны үед Пиночетийн засгийн газар үндсэрхэг үзэл санааны үүднээс хүн амаа өсгөх тухай уриалсан байна. Харамсалтай нь үйл явдал эсрэгээр эргэжээ. 1973 оны цэргийн эргэлтээр Аллендегийн Засгийн газар унасны дараа Пиночетийн засаг захиргаа татварын журмыг чангатгаснаар орлого зогсож, ажилгүйдлийн түвшин нэмэгдсэн байна. Үүнтэй уялдан гадагш шилжих хөдөлгөөн, орой гэрлэлт нэмэгдэж, гэрлэгчид жирэмслэлтээс сэргийлэх арга, хэрэгслийг өргөн хэрэглэх болжээ. Хүн ам өсөөгүй нь ойлгомжтой бөгөөд харин бууралтын үйл явц үргэлжилсэн байна.

Төрөлтөө бууруулах хүн амын шийдвэр дэх нөхөн үржихүйн зан үйлийг өөрчлөх нь нэлээд хүндрэлтэй байдаг. 1996 онд Румыны Засгийн газар хүн амын төрөлт бууралтын хандлагыг зогсоохын тулд үр хөндөлтийг хориглосон бодлого гаргасан боловч хууль бус үр хөндөлт хийгдсээр байв. Түүнчлэн Засгийн газар гаднаас импортоор орж ирсэн жирэмслэлтээс сэргийлэх арга хэрэгсэл хэрэглэхийг хориглосон байна. Богино хугацаанд төрөлтийн түвшин өссөн боловч 1987 онд нууцаар үр хөндүүлэх явдал нэмэгдэж эхэлсэн төдийгүй гэр бүл төлөвлөлтийн бусад аргуудын /ихэвчлэн хуанли хөтлөх, угаалга хийх/ хэрэглээ нэмэгджээ. 1966 онд ТНК 1.9 байснаа 1989 онд 2.3 болж болж бага зэрэг нэмэгдсэн байна. Румыныг удаан хугацаагаар удирдсан Николай Чеуйжескугийн засаглал 1989 онд төгсгөл болж, эрх мэдлийг өөрчилсөн юм. Шинэ Засгийн газрын анхны хууль эрх зүйн баримт бичиг нь эхийн эндэгдлийг бууруулах зорилгоор үр хөндөлтийг хуулиар зөвшөөрсөн явдал байв (Serbanescu, et al. 1995). 2000-аад оны эхэн гэхэд ТНК 1.3 болж буурчээ.

Эдгээр жишээнүүд нь нэгэнт буурчихсан төрөлтийн түвшин, ялангуяа нөхөн үржихүйн эргэн нөхөгдөх түвшинд ойр байгаа төрөлтийн түвшинг нэмэгдүүлэхэд хэр төвөгтэй болохыг илтгэн харуулж байна. Төрөлтийг дэмжих Засгийн газрын бодлогууд нь өртөг зардал их, бага

байхаас үл хамааран төрөлтийн түвшинг үл мэдэг нэмэгдүүлдэг эсвэл огт нөлөөгүй байдаг байна.

Аль ч тохиолдолд, улс орон хүн амаа өсгөх нь зөв зүйтэй боловч ялангуяа нөөц хязгаарлагдмал болон хүчтэй хүн амын моментум тогтсон манай улсын хувьд дээр хэлэлцсэн 3 асуудлыг маш анхааралтай авч үзэх нь чухал юм.

Дүгнэлт

Хуучин социалист байсан олон улс оронд төрөлтийн бага түвшин нь нэг талаас гэр бүл дэх эдийн засгийн хязгаарлагдмал байдал ялангуяа орон сууц, бараа таваарын хомсдлын хариу үйлдэл, нөгөө талаас эмэгтэйчүүдийн боловсрол, ажиллах хүчний оролцоонд онцгой анхаарах болсны үр дүн юм. Манай улсын хувьд төрөлтийг дэмжих хүчтэй бодлогын үр дүнд хүн ам 1970-1980-аад оны үед маш эрчимтэй өссөн билээ. Гэсэн хэдий ч эдийн засгийн бэрхшээлтэй байдлаас үүдэн төрөлт буурч эхэлсэн. Бодлого боловсруулагчдын цөөнгүй хэсэг нь улс орны хүн ам зүйн өнөөгийн байдал нь эдийн засгийн хөгжлийг хангахуйц байх ёстой гэсэн өөр ойлголт, үзэл бодолтой байдаг. Улс орны эдийн засаг, нийгмийн бүтэц нь төрөлтийг нэмэгдүүлснээр хүн амын өсөлтийг бий болох хангалттай түвшинд хүртлээ хөгжөөгүй байна гэж хэлж болох юм. Хүн амын байдлыг үндсэрхэг төлөв байдлын үүднээс авч үзвэл цөөн, чадварлаг, боловсролтой, эрүүл хүн ам нь тооны хувьд олон, чанаргүй, боловсролгүй, эрүүл мэнд дорой хүн амаас илүү чухал юм.

Монголын өнөөгийн болон ирээдүйн хүн амын маргаантай асуудлууд нь улс орны эдийн засгийн салбар, мал аж ахуйн эдийн засгаас үл хамааран өнгөрсөн үеийн төрөлтийн өндөр түвшний үр дүнд хөдөлмөрийн насны хүн амын тоо олон байхад оршиж байна.

Төрөлтийг нэмэгдүүлэхэд нөөцийг дайчлахаасаа илүү хүн амын эрүүл мэндийн байдлыг сайжруулах, нас баралтыг бууруулах, ядуурлыг бууруулахад хөрөнгө оруулалт хийх нь ач холбогдолтой юм. Түүнчлэн академик болон судалгааны байгуулагууд улс орны хэмжээнд төрөлтийг нэмэгдүүлэх бодит боломж, түүний үр дагаврыг шинжлэх ухаанлаг талаас нь судлан шинжлэх шаардлагатай байна. Сэдвийн маргаан нь хийсвэр үзэл санаа дээр бус бодит баримт дээр үндэслэсэн байх хэрэгтэй.

Номзүй

1. ҮСГ, 1994. Монгол Улсын хүн ам, Улаанбаатар
2. ҮСГ, 2001. 2000 оны Хүн ам Орон сууцны улсын тооллого: Үндсэн үр дүн, Улаанбаатар
3. ҮСГ, 2002. 2000 оны Хүн ам Орон сууцны улсын тооллого: Монгол Улсын хүн амын хэтийн тооцоо, Улаанбаатар
4. ҮСГ, 2003. Монгол Улсын статистикийн эмхэтгэл, Улаанбаатар
5. Bergman, B. R. 1996. Хүүхдийг ядуурлаас хамгаалах нь: АНУ Франц улсаас чухам юуг суралцаж болох вэ. Нью-Йорк, АНУ

6. Cassen, R. 1994. Хүн ам ба хөгжил: Хуучин маргаан, шинэ тохиролцоо. Нью Брунсвик, АНУ, хуудас 1-26
7. Leibenstein, H. 1957. Эдийн засгийн буурай хөгжил ба өсөлт. Нью-Йорк, АНУ
8. Monnier, A. 1990. “БНАГУ-ын гэр бүл төлөвлөлтийн бодлогын үр нөлөө: дахин-хувьсал”. Хүн ам сэтгүүл (Англи хэл дээр), эмхэтгэл 2, хуудас 127-140
9. Neupert, R. 1996. “Монгол Улсын хүн ам ба бэлчээрийн эдийн засаг” Ази-Номхон далайн бүсийн хүн амын сэтгүүл, эмхэтгэл 11, дугаар 4, хуудас 27-46
10. PRB (Хүн амын лавлах товчоо) Хүн амын гарын авлага (4 дэх хэвлэл). Вашингтон, АНУ
11. Rowland, D. T. 2003. Хүн ам зүйн ойлголт ба арга загварууд. Оксфорд, Англи
12. Serbanescu, F., L. Morris, P. Stupp, A. Stanescu. 1995. “Румын улсын үр хөндөлт ба ЖУСХ-ийн хэрэглээний талаарх одоогийн бодлогын үр нөлөө”. Гэр бүл төлөвлөлтийн судалгаа сэтгүүл, эмхэтгэл 26, хуудас 76-87.
13. Van de Kaa, D. 1987. “Европын улс орнуудын хоёр дахь хүн амын зүйн шилжилт”. Хүн амын эмхэтгэл. эмхэтгэл 42, дугаар 1, хуудас 1-57
14. Weeks, J. 2002. Хүн ам. Ойлголт ба Асуудлууд. (8 дахь хэвлэл) Белмонт, АНУ

УЛААНБААТАР ХОТОД ШИЛЖИН ИРЭГСДИЙН АЖИЛ ЭРХЛЭЛТЭНД НӨЛӨӨЛӨГЧ ХҮЧИН ЗҮЙЛСИЙН ШИНЖИЛГЭЭ

Б.Нарантулга
Эдийн засгийн магистр, МУИС, ЭЗС,
ХАССТ-ийн судлаач/ ЭША

Хот хөдөөгийн хөгжлийн ялгаа, үүнээс улбаалан хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөн нэмэгдэж, хотжих хөдөлгөөн эрчимтэй явагдаж байгаа энэ үед шилжих хөдөлгөөнд оролцоход хүргэж байгаа хамгийн гол шалтгаан нь ажил эрхлэх, амьжиргаагаа дээшлүүлэх явдал болоод байна.

Ажил эрхлэлт нь хүн амын орлого, хэрэглээ, боловсрол, эрүүл мэндийн байдал, цаашлаад амьжиргааны түвшинд шууд нөлөө үзүүлдэг хүчин зүйл учраас шилжигсдийн хувьд ажил эрхлэлтийн байдал ямар байгаа нь нэлээд анхаарал татсан асуудал юм.

Судлаач энэхүү ажилдаа шилжих хөдөлгөөнд оролцогчдыг хүлээн авч буй хамгийн гол бүс болох Улаанбаатар хотод шилжин ирсэн хүн амын ажил эрхлэлтийн байдал ямар байна, ажил эрхлэлт тэдний ахуй, амьдралд хэрхэн нөлөөлж байна гэсэн асуултанд хариулт өгөхийг зорьсон байна.

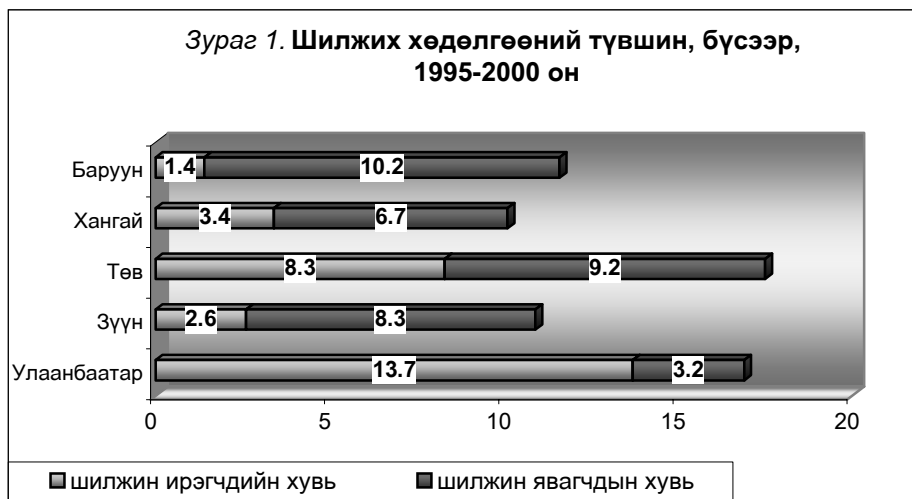
Түүнчлэн 2000 онд Монгол Улсын Засгийн Газрын хүсэлтээр НҮБХАС санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэн МУИС-ийн ХАССТ-өөс явуулсан “Монгол Улсын Хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөний микро түвшний судалгаа”-ны мэдээллийг ашиглан гүнзгийрүүлсэн шинжилгээ хийж, нийслэлд шилжин ирсэн хүн амын ажил эрхлэлтэнд нөлөөлөгч хүчин зүйлүүдийг тодорхойлжээ.

...”Хүн ам, байгаль орчин, хөгжлийн асуудал нь асар өргөн цар хүрээтэй, үнэндээ бол хотжилттой холбогдсон асуудал юм. Өөрөөр хэлбэл, “хүн төрлөхтний оршин суух явдал дахь амьдралын чанарыг сайжруулах” нь хотжилтын хурдац, хотын хүн амын хэт их төвлөрөл, түүнээс үүсэх үр дагаврууд зэрэг асуудлыг зүй ёсоор хөндөхөд хүргэдэг билээ. (Стамбул хотноо хуралдсан “Хүн төрлөхтний суурьшил” НҮБ-ын бага хурлын тунхаглалаас)

Монгол Улсын хүн амын шилжих хөдөлгөөн нь улс орны түүх, нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн үеүдтэй нягт холбоотой байсаар ирсэн бөгөөд түүний шууд үр дагавраар хүн амын байршил, тархалт, тоо хэмжээ, нас, хүйсийн бүтэц болон бусад үзүүлэлтүүдэд өөрчлөлт гарч байлаа.

Манай улсын хувьд хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөн нь цоо шинэ асуудал биш бөгөөд, 1940-өөд оноос нийслэл болон төв суурин газруудад засаг захиргааны нэгжүүд төвлөрч, үйлдвэр, аж ахуйн нэгжүүд олноор байгуулагдан, тэдгээрт ажиллах хүч шаардагдаж эхэлснээр хөдөөнөөс хотод шилжин суурьших явдлыг дэмжиж, улмаар хотод шилжин суурьших нөхцлийг бүрдүүлсэн юм. (“Хүн ам ба Хөгжил” Дээд хэмжээний уулзалт, 2001 он) Тухайн үед шилжих хөдөлгөөнийг хянан, ажлын байрны эрэлт хэрэгцээтэй уялдуулж байснаас ажиллах хүчний тархалт, байршилтын асуудал зүй зохистойгоор шийдвэрлэгдэж байлаа. (Хүн Ам ба Хөгжил Дээд хэмжээний уулзалт, 2001 он)

Харин зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжсэнээр нийгэм, эдийн засгийн тогтолцооны өөрчлөлт, бүс нутгийн хөгжлийн ялгавартай байдлаас хамааран төвийн бүсийн аймаг, хотууд, ялангуяа Улаанбаатар хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөн эрчимтэй явагдаж, 1995-2000 оны байдлаар шилжих хөдөлгөөнд оролцсон 10 хүн тутмын 6 нь Улаанбаатар хотод оршин сууж, тус хотын 5 ба түүнээс дээш насны нийт хүн амын 15 орчим хувийг бүрдүүлжээ. (ҮСГ, 2001 он)

Эх сурвалж: УСГ, Монгол Улсын Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллого, Статистикийн эмхэтгэл

Зураг 1-с харахад Баруун болон Төвийн бүсийн хүн ам шилжих хөдөлгөөнд хамгийн ихээр өртсөн бөгөөд Улаанбаатараас бусад бүх бүс нутагт шилжин явсан хүн ам нь шилжин ирснээсээ эрс их байна.

Улаанбаатар хотод хүн ам ихээр шилжин ирж, суурьшиж байгаатай холбоотойгоор хүн амын жилийн дундаж өсөлт бусад бүсээс харьцангуй өндөр байна. (Зураг 2)

Улмаар шилжих хөдөлгөөний энэхүү урсгал ойрын 5 жилд буурахгүй, зөвхөн Улаанбаатар хотод л цэвэр шилжих хөдөлгөөний эерэг утга ажиглагдах болжээ. (УСГ, 2002)

ХАССТ-с явуулсан судалгааны үр дүнгээс харахад, судалгаанд хамрагдсан нийт хүн амын 1/4 орчим нь дахин шилжих хүсэлтэй байгаа ба тэдний 40 орчим хувь нь нийслэлд шилжин суурьшихаар төлөвлөж байгаагаас хүн амын ирээдүйн шилжилтийн хамгийн гол бүс нь Улаанбаатар хот хэвээрээ байх нь гэж дүгнэж болно. Энэ нь Улаанбаатар хотын татах хүчин зүйлүүд буюу дэд бүтэц, харилцаа, холбооны хөгжил, эрүүл мэнд, боловсролын үйлчилгээний хангамж зэрэг хүчин зүйлээс хамаарч байна.

Тухайлбал, 2000 оны байдлаар Монгол улсын нэг хүнд ногдох ДНБ жилд 420 мянган төгрөг байхад, Улаанбаатар хотын оршин суугчдын хувьд энэ үзүүлэлт 680 мянга орчим төгрөг байгаа ба Дархан-Уул, Орхон аймгийг оруулахгүйгээр авч үзэхэд бусад аймгуудаас 2.3 дахин өндөр үзүүлэлт байна. (УСГ, 2002)

Хот руу чиглэсэн энэхүү “их нүүдэлтэй” холбоотойгоор шийдлээ хүлээх болсон олон асуудлын нэг нь хотын хөдөлмөрийн зах зээлд их хэмжээгээр нийлүүлэгдэж байгаа ажиллах хүчийг шингээх буюу шилжин ирэгсдийг ажлын байраар хангах, цаашлаад амьдралын баталгаатай болгох асуудал юм.

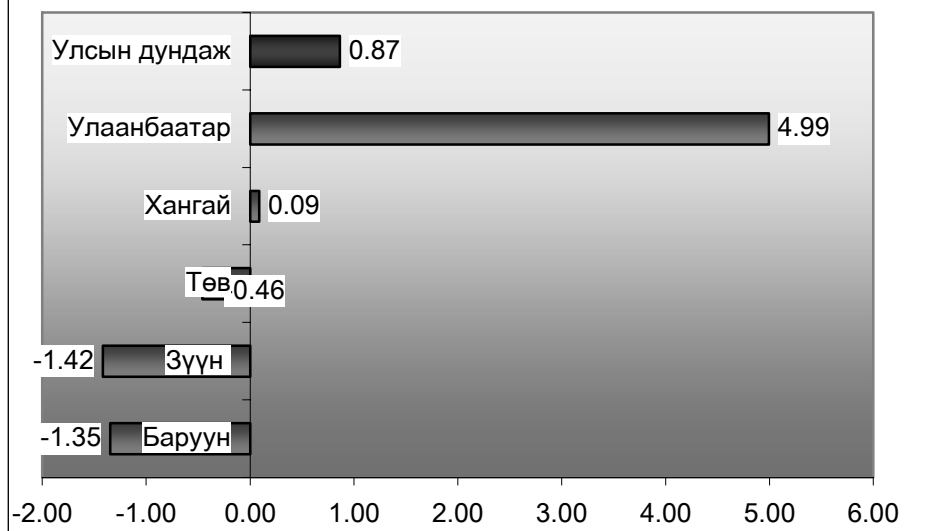
Баруун бүс нутагт: Ховд, Увс, Завхан, Баян-Өлгий, Говь-Алтай, аймгууд

Хангайн бүс нутагт: Баянхонгор, Хөвсгөл, Булган, Архангай, Өвөрхангай, Орхон аймгууд

Төвийн бүс нутагт: Сэлэнгэ, Төв, Дундговь, Дорноговь, Өмнөговь, Говьсүмбэр, Дархан-Уул аймгууд

Зүүн бүс нутагт: Дорнод, Сүхбаатар, Хэнтий аймгуудыг оруулав.

Зураг 2. 1995-2000 оны хүн амын жилийн дундаж өсөлтийн түвшин, бүс нутгаар

Эх сурвалж: ҮСГ, Монгол Улсын Хүн ам, орон сууцны 2000 оны тооллого, Статистикийн эмхэтгэл

Хүн амын хотод шилжин суурьших гол шалтгаан нь ажил эрхлэлт болоод байгаа (ХАССТ, 2000) энэ үед Улаанбаатар хотын хүн амын ажил эрхлэлтийн түвшин хөдөөгийн хүн амын болон улсын дундаж ажил эрхлэлтийн түвшинтэй харьцуулахад доогуур түвшинд байгаагаас гадна (Хүснэгт 1) бүртгэлгүй буюу далд ажилгүйдэл, нийгмийн хангамж, хамгаалал муутай албан бус секторт ажиллагсад нэмэгдэх болов. (ОУБХ, 2001)

Хотжилтын түвшинтэй уялдан ажил эрхлэлтийн байдалд гарч буй нэг өөрчлөлт бол ажиллагсдын эдийн засгийн салбарын бүтэц бөгөөд бүс нутгууд дахь хотжилтын түвшин нэмэгдэхийн хэрээр анхдагч¹ салбарт ажиллагсдын хувийн жин буурч, хоёрдогч², гуравдагч³ салбаруудад ажиллагсдын хувийн жин өсөж байгаа явдал юм. Ерөнхийдөө, Улаанбаатар хотод хүн амын тоо буюу хэрэглэгчдийн тоо нэмэгдэж, зах зээлийн хүрээ тэлсээр байгаа нь хоёрдогч ба гуравдагч салбаруудын хөгжил эрчимтэй явагдахын үндэс болж байна.

Хотжилтын түвшин хамгийн багатай Баруун бүсэд анхдагч буюу хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллагсдын эзлэх хувь өндөр (74 хувь) байхад, эсрэгээр хотжилтын түвшин өндөр Улаанбаатарт хамгийн бага байна. Улаанбаатар хотын ажиллагсдын 70.5 хувь нь гуравдагч, 2.2 хувь нь анхдагч, үлдсэн хувь нь хоёрдогч салбарт ажиллаж байна. (А.Солонго, Б.Мөнхжаргал, 2003)

Хүснэгт 1. Ажиллах хүчний үзүүлэлтүүд, бүсээр, 2002 он (хувиар)

Үзүүлэлтүүд	Бүсүүд					Улсын дүн
	Хангай	Баруун	Төв	Зүүн	Улаанбаатар	
Ажиллах хүчний оролцооны түвшин*	71.6	74.3	66.6	63.4	50.4	62.7
Ажил эрхлэлтийн түвшин**	68.3	70.9	64.5	60.8	49.4	60.5
Ажилгүйдлийн түвшин***	4.7	4.4	3.1	4.7	2.0	3.4

Тэмдэглэл: * 15-түүнээс дээш насны нийт хүн амд ажил эрхэлж байгаа болон ажилгүй байгаа нийт хүн амын эзлэх хувь.

** - Ажиллагсад ба 15 ба түүнээс дээш насны хүн амын харьцаа.

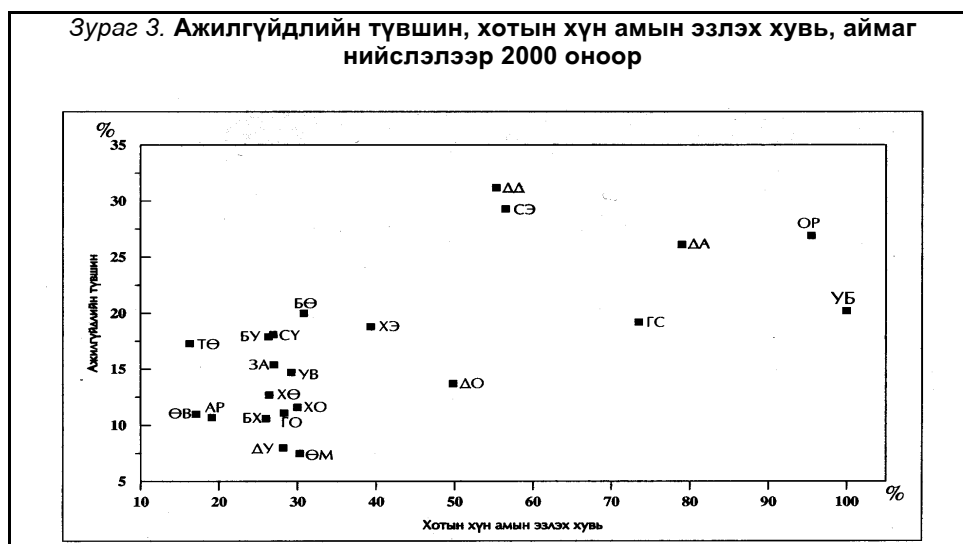
*** - Бүртгэлтэй ажилгүйчүүд ба эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын харьцаа.

Эх сурвалж: ҮСГ, Монгол Улсын Статистикийн эмхэйтгэл, 2002 он

Улаанбаатар хотын хөдөлмөрийн насны хүн амын хувийн жин шилжих хөдөлгөөний нөлөөгөөр өндөр байгаа боловч (ҮСГ, 2002) ажиллах хүчний оролцооны түвшин хамгийн доогуур байгаа нь эдийн засгийн идэвхгүй хүн ам, тухайлбал, хөдөлмөрийн насны суралцагсад болон хөдөлмөрийн чадваргүй хүн амын хувийн жингийн өндөр түвшинтэй холбоотой юм. Түүнчлэн нийслэлд бүртгэлтэй ажилгүйчүүдийн түвшин улсын дундаж болон бусад бүсүүдээс доогуур байгаа нь оршин суугчдын эдийн засгийн идэвхи сул байгааг харуулж байна.

Бүртгэлтэй ажилгүйдлийн түвшнээр Улаанбаатар хамгийн бага байгаа ч тооцоологдсон ажилгүйдлийн түвшингээр авч үзэхэд 20.2 хувь буюу Зүүн бүсийн дараа орж байна. Энэ нь нийслэлд бодит ажилгүйдэл өндөр хувьтай байгааг харуулж байна, нөгөө талаар хөдөө орон нутагт эдийн засгийн бүтцийн бүтээмж багатай мал аж ахуйн салбар давамгайлсан байдагтай холбоотой юм. (А.Солонго, Б.Мөнхжаргал, 2003)

Зураг 3. Ажилгүйдлийн түвшин, хотын хүн амын эзлэх хувь, аймаг нийслэлээр 2000 оноор

Эх сурвалж: ҮСГ, ХАОСТ, Хүн амын эдийн засгийн идэвхи: Сэдэвчилсэн судалгаа, 2001 он

¹Анхдагч: ХАА, ²Хоёрдогч: Аж үйлдвэр, ³Гуравдагч: Үйлчилгээний чиглэлийн салбарууд

Ерөнхийдөө хүн амын ажилгүйдлийн түвшин ба хотжилтын түвшин хоёрын хооронд эерэг хамаарал ажиглагдаж байна. (Зураг 3) Өөрөөр хэлбэл, хотын хүн амын хувийн жин өсөх нь араасаа ажилгүйдлийн өндөр түвшнийг дагуулж байна гэсэн үг юм. Үүнийг нэг талаас олноор ирж суурьшиж буй ажиллах хүчийг ажлын байраар бүрэн хангаж чадахгүй байгаатай, нөгөөтэйгүүр эдийн засгийн идэвхитэй хүн амын хувийн жингийн хэт хурдан өсөлттэй холбон тайлбарлаж болох юм.

Судалгааны ажлын зорилго, шинэлэг байдал

Энэхүү судалгааны ажил нь дараахь үндсэн зорилготой. Үүнд:

- Улаанбаатар хотод шилжин ирсэн хүн амын ажил эрхлэлтийн байдлыг гүнзгийрүүлэн судалж, ажил эрхэлж байгаа болон ажил эрхлэхгүй байгаа хүн амын ахуй амьдралд гарсан өөрчлөлтийг харьцуулан дүгнэлт хийх;
- Шилжин ирсэн хүн амын ажил эрхлэлтэнд нөлөөлж байгаа хүчин зүйлүүдийг тодорхойлох, тэдгээр хүчин зүйлүүдийн хамаарлыг судлах.

Судалгааны шинэлэг байдал:

Шилжих хөдөлгөөн, хотжилт, ажил эрхлэлт зэрэг асуудлын талаар хийгдсэн судалгаа, эрдэм шинжилгээний ажлууд олонтаа тохиолддог. Гэвч шилжих хөдөлгөөн ба ажил эрхлэлтийн асуудлыг судалгааныхаа гол объект болгон, тэдгээрийн уялдаа холбоо, шилжигсдийн ажил эрхлэлтийн байдал, түүнд нөлөөлөгч хүчин зүйлсийн талаар нарийвчлан хийсэн судалгааны ажил өнөөг хүртэл хийгдээгүй байна.

Түүнчлэн шилжигсдийг хүлээн авагч, хөдөөнөөс хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөнийг тодорхойлогч гол бүс болох Улаанбаатар хотод шилжин ирэгсдийн ажил эрхлэлтэнд нөлөөлөгч хүчин зүйлсийн судалгааг хийснээр Монгол Улсын дотоод шилжих хөдөлгөөнд оролцогчдын нийтлэг дүр төрхийг тодорхой хэмжээгээр харуулж чадна гэж үзсэн болно.

Ойлголт, тодорхойлолтууд

Шилжих хөдөлгөөн

Энэхүү ойлголтоор тухайн аймаг, хотын хил хязгаарыг даван өөр аймаг, хотод шилжин суурьшсан хөдөлгөөнийг авч үзсэн.

Шилжигч

Шилжих хөдөлгөөнд оролцогч буюу сүүлийн 5 жилийн хугацаанд Улаанбаатар хотод шилжин суурьшсан хүмүүсийг хамруулж байна.

Ажил эрхэлж байгаа хүн ам

Сүүлийн долоо хоногт ажил эрхэлсэн эсэхээр шалгуур болгон тодорхойлсон. Сүүлийн 7 хоногт ядаж нэг өдөр ажил эрхэлсэн буюу бараа, үйлчилгээ бий болгоход оролцсон хүмүүсийг ажил эрхэлж байгаа хүн амд багтаан үзэв.

Хүн ам зүйн хүчин зүйл. Энэхүү ойлголтыг дараахь үзүүлэлтүүдээр илэрхийлнэ.

- Нас

Шилжин ирэгсдийн насыг ажил эрхлэлтийн байдалтай холбон 15-24, 25-44, 45-ба түүнээс дээш насныхан гэж ангилсан.

- Өрхийн ам бүлийн гишүүдийн тоо

Тухайн шилжин ирсэн өрхөд амьдарч байгаа нийт хүний тоо бөгөөд, 1, 2-5, 6-9, 10 буюу түүнээс дээш гэсэн 4 ангиллаар авч үзэв.

- Боловсролын түвшин

Хүн амын боловсролын түвшин нь ажил эрхлэлтийг шууд тодорхойлогч хэмжигдэхүүн юм. Шилжин ирсэн хүн амыг боловсролын түвшнөөр нь Бүрэн дундаас дээш, Бүрэн дунд ба түүнээс доош, Боловсролгүй гэсэн 3 бүлэгт ангилаад, бүлэг бүрт хамаарах категориудыг нэгтгэн үзсэн.

Нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйл: Энэхүү ойлголтод дараахь үзүүлэлтүүдийг оруулсан.

- Тухайн өрхийн нэг хүнд ногдох сарын хэрэглээний түвшин

Тухайн өрхийн нэг хүнд ногдох сарын хэрэглээний түвшинг 1998 онд ҮСГ-аас явуулсан “Хүн амын амьжиргааны түвшний судалгаа”-с тодорхойлсон нэг хүнд ногдох сарын хэрэглээний түвшнээр ангилан авч үзсэн. Үүнд:

11005 төгрөгөөс доош бол	Нэн ядуу
11006-14674 төгрөг:	Ядуу
14675-22012 төгрөг :	Ядуу бус бага орлоготой
22013-33018 төгрөг :	Ядуу бус дундаж орлоготой
33019 төгрөгөөс дээш :	Ядуу бус өндөр орлоготой

- Шилжин ирэхээс өмнөх байршил

Улаанбаатар хотод шилжин ирэхээс өмнө сууж байсан газрын байршил бөгөөд Нийслэл, Аймгийн төв, Тосгон, Сумын төв, Хөдөө, Гадаад гэсэн ангиллаар орсон.

- Шилжилтийн шалтгаан

Тухайн шилжигчийн Улаанбаатар хотод шилжин суурьшихад голлон нөлөөлсөн шалтгааныг авч үзсэн ба ажил эрхлэх, бусад гэсэн 2 ангиллаар оруулав.

- Орон сууцны нөхцөл

Энэхүү үзүүлэлт нь ажлын байртай болоход нөлөөлөгч нэг хүчин зүйл гэж таамагласны үндсэн дээр загварт оруулсан. Өрхийн амьдарч буй сууцны төрөл, зориулалт халаалт, ундны ус, гэрэлтүүлэг, бие засах газрын төрөл зэрэг ахуйн нөхцлийн 9 үзүүлэлтийг нэгтгэн индекс зохиож, орон сууцны нөхцөл сайн, дунд зэрэг, муу гэж ангилан тодорхойлов.

- Бүртгэлийн статус

Улаанбаатар хотод шилжин ирээд засаг захиргааны шилжүүлэг хийлгэсэн эсэхээр шалгуур болгон авсан ба нэг талаас шилжигчдийг бүртгэн авах үндсэн нөхцөл нь ажлын байрны баталгаа, нөгөө талаас бүртгэл нь ажлын байртай болоход нөлөөлнө гэж үзээд энэ үзүүлэлтийг авсан.

Хамаарах хувьсагч

Таамаглагдаж буй хүчин зүйл буюу ажил эрхэлж буй байдал гэсэн ойлголтоор илэрхийлэгдэж байна.

Үл хамаарах хувьсагч

Тухайн үзүүлэлтэнд нөлөөлнө гэж тааварлагдаж байгаа хүчин зүйлүүд болох хүн ам зүй, нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлс юм.

Хамаарах байдал

Үзүүлэлтүүдийн хамаарах байдал гэдэг нь нэг үзэгдлийн аливаа нэг утгад нөгөө үзүүлэлтийн тодорхой нэг утга харгалзах явдлаар тодорхойлогдоно. Өөрөөр хэлбэл хамаарах хувьсагч нь үл хамаарах хувьсагчдаас тодорхой хэмжээгээр хамааралтай байна гэсэн үг юм.

Шинжилгээний аргууд ба мэдээллийн эх үүсвэр

Энэхүү ажилд 2000 онд МУИС-ийн Хүн Амын Сургалт Судалгааны Төвөөс явуулсан “Монгол Улсын Хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөний микро түвшний судалгаа”-г хоёрдогч мэдээллийн эх үүсвэр болгон ашиглаж, шинжилгээ хийв. Түүнчлэн 1989, 2000 оны тооллогуудаар цуглуулагдсан мэдээлэл, 2000 оны хүн ам, орон сууцны тооллого дээр үндэслэн гаргасан сэдэвчилсэн судалгаанууд болон бусад холбогдох эрдэм шинжилгээний ажлууд, онол болон арга зүйн материалуудыг ашигласан.

Уг ажилдаа математик аргууд, шинжлэх ухааны хийсвэрлэлт, харьцуулалт, анализ, график тооцоо, эконометрик, статистик аргууд болон судалгааны мэдээлэлд статистик шинжилгээ хийх SPSS багц программыг ашиглав.

Улаанбаатарт шилжин ирсэн хүн амын ажил эрхлэлтэнд нөлөөлөгч хоёр хүчин зүйлийн шинжилгээг χ^2 -ийн аргад тулгуурласан дурын хэмжээс бүхий хүснэгтүүдийн тооцоонд ашиглагддаг хамаарлыг тодорхойлох Cramer's V гэсэн нэрлэсэн хэмжигдэхүүнийг ашиглан тодорхойлов.

Ажил эрхлэлтийн байдал гэсэн хамаарах хувьсагч нь тийм, үгүй гэсэн хоёр сонголттой Dummy хувьсагч, үл хамаарах хувьсагчид нь Dummy болон нэрлэсэн түвшний хувьсагчууд учраас ажил эрхлэлтэнд нөлөөлөгч хүчин зүйлийн шинжилгээг ложистик регрессийн загварыг ашиглан үнэлсэн. Үүний үндсэн дээр хүн ам зүйн хүчин зүйлийн ажил эрхлэлт дэх нөлөөлөл, хүн ам зүй ба нийгэм, эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийн ажил эрхлэлт дэх нөлөөллийг тодорхойлогч загваруудыг гаргалаа.

Мэдээллийн хязгаарлагдмал байдал

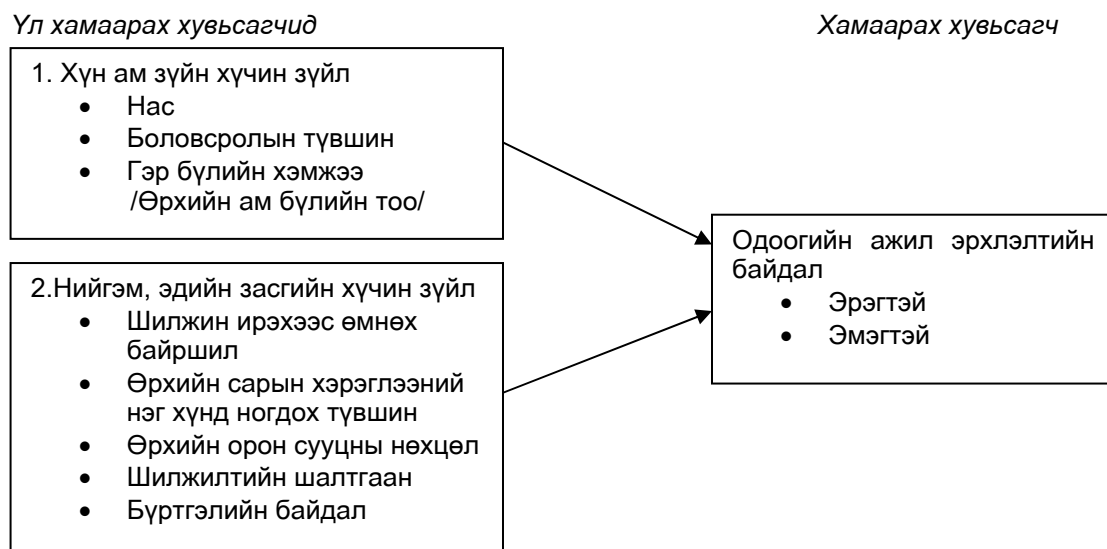
Шилжин ирсэн хүн амын ажил эрхлэлтэнд нөлөөлөгч хүчин зүйлүүдийг тодорхойлохдоо хүн ам зүйн болон нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлс гэсэн үл хамаарах хувьсагчдыг сонгосон. Гэвч хоёрдогч мэдээллийн эх үүсвэрийг ашигласнаас үл хамаарах хувьсагчууд тодорхой асуултуудын хүрээнд хязгаарлагдмал байдлаа сонгогдсон тул хүссэн үр дүнгээ гаргах боломж хязгаарлагдмал байв. Өөрөөр хэлбэл, судалгааны асуулгаар цуглуулагдсан мэдээллүүдийг ашиглан ажил эрхлэлтэнд нөлөөлөгч үзүүлэлтүүдийг тодорхойлсон болно.

Судалгааны логик хүрээ, таамаглал

Энэхүү ажлын судалгаа, шинжилгээний хүрээ нь 2000 онд МУИС-ийн Хүн Амын Сургалт Судалгааны Төвөөс НҮБ-ын Хүн Амын Сангийн санхүүгийн дэмжлэгтэйгээр явуулсан “Монгол Улсын Хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөний микро түвшний судалгаа” болон уг сэдэвтэй холбоотой эрдэмтэд, судлаачдын онол, таамаглал, судалгааны ажлууд, ном, эрдэм шинжилгээний бусад бүтээлүүд, өөрийн санал, дүгнэлт дээр үндэслэгдэн боловсруулагдсан болно.

Шинжилгээний хүрээнд шилжин ирсэн хүн амын ажил эрхлэлтийн байдал гэсэн хувьсагчийг сонгож, хүн ам зүйн болон нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлсэд хамаарах дараахь хувьсагчуудаас хамааруулан шалтгааны загвараар шинжилгээг хийлээ. Уг загварыг схемээр харуулбал:

Зураг 4. Улаанбаатар хотод шилжин ирэгсдийн ажил эрхлэлтийн шалтгааны загвар

Судалгаанд дараахь таамаглалуудыг дэвшүүлсэн. Үүнд:

1. Шилжин ирэгсдийн ажил эрхлэлтийн байдалд нас, боловсролын түвшин нь голлон нөлөөлөгч хүчин зүйлүүд юм.
2. Гэр бүлийн хэмжээ, шилжилтийн шалтгаан, өрхийн сарын хэрэглээний нэг хүнд ногдох түвшин, орон сууцны нөхцөл, бүртгэл зэрэг үзүүлэлтүүд нь хамаарах хувьсагчид дунд зэргийн нөлөө үзүүлнэ.
3. Сонгосон хүн ам зүйн болон нийгэм, эдийн засгийн үзүүлэлтүүд нь ажил эрхлэлтийн байдлыг тайлбарлах чадвар сайтай хувьсагчид юм.
4. Эрэгтэй, эмэгтэй хүйсийн хувьд үл хамаарах хувьсагчууд ялгаатай байдлаар тодорхойлогдоно.

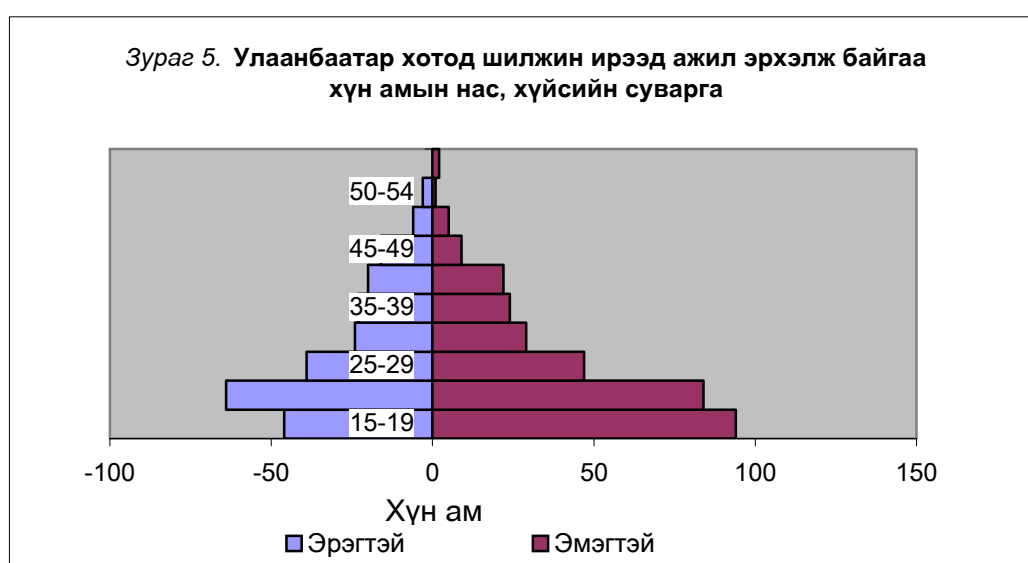
Улаанбаатар хотод шилжин ирэгсдийн ажил эрхлэлтийн байдал

Шилжин ирэгсдийн ажил эрхлэлтийн байдал:

Энэхүү судалгаанд шилжин суурьшсан нутгууд болох Улаанбаатар хот, Дархан-Уул, Төв аймагт шилжин ирсэн 15-64 насны 1765 хүн хамрагдсаны 885 нь буюу тэн хагас нь Улаанбаатар хотод шилжин суурьшигчид байлаа.

Эдгээр хүн амын 56.7 хувь нь эмэгтэй, 43.3 хувь нь эрэгтэй хүн ам байгаа ба 45-49 насны бүлгээс бусад бүх насны бүлэг бүрт эмэгтэйчүүдийн тоо өндөр байгаа хандлага ажиглагдаж байна. Шилжин ирэгсдийн насны бүтцийг авч үзвэл ерөнхийдөө 15-24 насанд төвлөрсөн (43.7 хувь) бөгөөд нас ахихын хэрээр шилжих хөдөлгөөнд оролцох нь багассан байна.

Шилжин ирэгсдийн дотор зах зээлд ойртох (37.1 хувь), ажиллах (33.6 хувь), суралцах (32.5 хувь) зэрэг нь шалтгааны улмаас шилжигсэд өндөр хувийг эзэлж байлаа.

Эх сурвалж: ХАССТ, Монгол Улсын хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөнийн микро түвшний судалгаа 2000.

Үүний дараагаар амьдралын нөхцлөө сайжруулах, хүүхдүүдийнхээ ирээдүйг бодох, төрөл саднаа бараадах зэрэг шалтгаанууд орж байна. Улаанбаатар хотод шилжин суурьшсан нийт хүн амын 592 нь буюу 66.9 хувь нь шилжин ирснээсээ хойш ямар нэгэн ажил эрхэлсэн бөгөөд эдгээр хүн амын 558 нь буюу 94.2 хувь нь одоогийн байдлаар ажил эрхэлж байна. Ажил эрхэлж байгаа хүн амын нас, хүйсийн бүтцийг үзвэл 45-49 наснаас бусад бүх насанд эмэгтэй хүн амын ажил эрхлэлт өндөр байгаа бөгөөд энэ нь эмэгтэй шилжигсдийн хувийн жин өндөр байгаатай холбоотой. (Зураг 5) Ажил эрхлэлтийг хүйсээр ялган авч үзэхэд төдийлөн ялгаа багатай байна. (Эрэгтэй ба эмэгтэй хүн амын хүн амын ажил эрхлэлт харгалзан 66.1, 67.5 хувь) Эрэгтэй хүн амын хувьд 20-24 нас, эмэгтэй хүн амын хувьд 15-19 нас нь ажил эрхлэлтийн хамгийн идэвхтэй үе байна.

Ажил эрхэлж байгаа 10 хүн тутмын 7 нь бүрэн дундаас дээш боловсролтой буюу ямар нэгэн мэргэжил эзэмшсэн хүмүүс байгаагаас ажил эрхлэлтэнд боловсролын түвшин шууд нөлөөтэй гэж хүчин зүйл гэдгийг хэлж болохоор байна.

Улаанбаатар хотод шилжин ирэгсдийн 51.5 хувь нь нэг сар хүртэлх, 34.8 хувь нь нэг жил хүртлэх, үлдсэн нь нэг жилээс дээш хугацаанд хүлээсний эцэст ажилд орсон ба ажил эрхэлж байгаа хүмүүсийн хувьд ажилд орсон дундаж хугацаа нь 105.76 өдөр буюу 3 сар, 15 хоног байна. Энэ үзүүлэлт хүйсийн хувьд ялгаа багатай буюу эрэгтэй хүн амын хувь 3 сар 9 хоног, эмэгтэй хүн амын хувьд 3 сар 21 хоног байна.

Хүснэгт 2. Хүн амын хувь, ажил эрхлэлтийн байдал, хүйсээр

Ажил эрхлэлтийн байдал	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Бүгд
Төрийн/төсвийн байгууллага	8.6	9.8	9.3
Төрийн өмчийн ААН, байгууллага	3.4	1.6	2.4
Хувийн ААН, байгууллага	17.2	13.3	15.0
Төрийн бус байгууллага	1.1	0.4	0.7
Хувираа ажил, наймаа хийдэг	14.9	7.6	10.8
Сурдаг	15.4	26.1	21.5
Гэрийн ажилтай	1.0	4.0	2.7
Малчин	1.3	0.4	0.8
Ажил эрхлээгүй	37.1	36.8	36.9
Бүгд	66,1	67,5	66.9
Тоо	383	502	885

Эх сурвалж: ХАССТ, Монгол Улсын хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөний микро түвшний судалгаа 2000

Улаанбаатарт шилжин ирсэн 5 хүн тутмын нэг нь (21.5 хувь) суралцаж байгаа нь шилжих хөдөлгөөнд 15-24 насныхны ихээр оролцсонтой холбоотой. Түүнчлэн суралцах нь шилжихэд хүргэж буй нэг томоохон шалтгаан билээ. Харин гурав дахь шатны сургуульд суралцагсдын хүйсийн ялгаа нэлээд өндөр байгаа нь ажиглагдаж байна. Хувийн ААН, байгууллага дахь ажил эрхлэлт нь төрийн/төсвийн байгууллага дахь ажил эрхлэлтээс 5.7, төрийн өмчийн ААН/байгууллага дахь ажил эрхлэлтээс 12.6 пунктээр өндөр үзүүлэлт байна. Энэ нь нэг талаас ихэнх үйлдвэр, ААН-үүд хувьчлагдаж, шинээр хувийн ААН, байгууллагууд нэмэгдэж байгаатай, нөгөөтэйгүүр хувийн ААН-д ажилд ороход харьцангуй хялбар байдагтай холбоотой болов уу. Мөн ажил эрхэлж байгаа хүмүүсийн дийлэнх нь ногдож буй хоёрдогч ба гуравдагч салбарууд ихэвчлэн хувийн байгууллагууд байна. (ҮСГ, 2000)

Ажил эрхлэлтийн байдлыг хүйсээр авч үзэхэд, хувиараа ажил, наймаа хийдэг эрэгтэйчүүдийн хувь эмэгтэй хүн амаас бараг хоёр дахин өндөр байгаа нь зах дээр худалдаа эрхлэгчид, валютын ченжүүд, таксины жолоочид зэрэг ихэвчлэн албан бус секторт ажил эрхэлж буй эрэгтэй хүн амын хувь эмэгтэйчүүдээс өндөр байгаагаар тайлбарлагдана. Харин гэрийн ажилтай эмэгтэйчүүдийн хувь эрэгтэйчүүдийнхээс даруй 4 дахин өндөр байгаа нь хүүхэд, өвчтөн, өндөр настан асрах зэрэг үнэлгээгүй ажилд эмэгтэй хүн ам түлхүү оролцдог хандлага Улаанбаатар хотын хувьд ч адилхан байгааг харуулж байна.

Ажил эрхлэлтийн тогтвортой байдлыг авч үзэхэд шилжин ирсэн эрэгтэй хүн амын 14.6 хувь, эмэгтэй хүн амын 12.4 хувь нь анх ажиллаж байсан ажлын байраа сольсон байна. Эрхэлдэг ажлаа сольсон хүмүүсийн ихэнх нь буюу 65.8 хувь нь 15-34 насныхан, 88.6 хувь нь бүрэн дундаас дээш боловсролтой хүмүүс байжээ. Үүнээс боловсролын түвшин

өндөртэй хүмүүс хүссэн ажлын байрандаа сонголт хийж ажиллах боломж боловсрол багатай хүмүүсийг бодвол харьцангуй өндөр байдаг гэж хэлж болохоор байна. Ажлын байраа сольсон 2 хүн тутмын нэг нь хувийн байгууллагад ажиллаж байсан бол ердөө 5 хувь нь төрийн өмчийн ААН, байгууллагад ажиллаж байжээ. Энэ нь төрийн/төсвийн болон төрийн өмчийн ААН/байгууллагуудтай харьцуулахад хувийн байгууллагуудын ажлын нөхцөл муу, цалингийн түвшин доогуур байдалтай холбоотой байна. Нөгөө талаар хувийн байгууллагуудад ажилд орсон тохиолдолд ажил олгогч, ажилчин хоёрын хооронд хөдөлмөрийн гэрээ тэр болгон байгуулдаггүйтэй ч холбон тайлбарлаж болно.

Шилжин ирээд ажил эрхлэхгүй байгаа нийт хүн амд ажил хайгаад олдохгүй байгаа гэдэг шалтгаанаар ажил эрхлэхгүй байгаа хувь өндөр байна. (41 хувь) Үүнээс шилжин ирэгсэд ажил эрхлэх сонирхолтой, эдийн засгийн идэвхтэй хүмүүс байна гэж хэлж болох юм. Үүний дараагаар ажил хийх шаардлагагүй гэсэн шалтгаан (20 орчим хувь) орж байгаа ба ийм хариулт өгсөн хүмүүсийн хувь бараг тэн хагас нь ядуу бус дундаас дээш орлоготой хүмүүс байна. Шилжин ирсэн хүн амын дунд тахир дутуугийн группт, мэдлэг хүрэхгүй, тохирох ажил олдохгүй зэрэг шалтгаанаар ажил эрхлэхгүй байгаа хүн амын хувийн жин хамгийн бага буюу 1.5-3.4 хувь байгаа нь хамгийн их дурьдагдсан шалтгаанаас даруй 37.6-39.5 пунктээр бага үзүүлэлт байна.

Улаанбаатар хотод шилжин ирээд ажил эрхэлж байгаа нийт хүн амын 1/3-с илүү нь шилжих шийдвэрээ гаргахдаа ажил эрхлэх зорилгыг агуулсан бөгөөд, ажил эрхлэх зорилготойгоор шилжин ирэгсдийн 77.6 хувь нь одоогийн байдлаар ямар нэгэн ажил эрхэлж байна.

Шилжигчдийн ахуй амьдралд ажил эрхлэлт нөлөөлөх нь

Хүснэгт 3. Хүн амын хувь, ажил эрхлэлтийн байдал, шилжин ирсний дараа амьдралын нөхцөл байдалд гарсан өөрчлөлтөөр

Хэмжүүрүүд	Үзүүлэлтүүд											
	Ажил эрхлэлтийн байдал		Орлого		Боловсрол, мэргэжлийн чадвар		Орон сууцны нөхцөл байдал		Эрүүл мэнд		Зах зээл, худалдан авах, худалдаалах боломж	
	Ажил эрхэлж байгаа	Ажил эрхлээгүй	Ажил эрхэлж байгаа	Ажил эрхлээгүй	Ажил эрхэлж байгаа	Ажил эрхлээгүй	Ажил эрхэлж байгаа	Ажил эрхлээгүй	Ажил эрхэлж байгаа	Ажил эрхлээгүй	Ажил эрхэлж байгаа	Ажил эрхлээгүй
Сайжирсан	57,7	11,9	51,8	20,5	51,8	16	31,7	19,8	15,6	16	84,8	75,1
Хэвээрээ	28,1	45,7	31	46,4	45,2	72,4	50	60,8	80,1	75,1	10,9	18,8
Доройтсон	3,8	27,3	3,6	22,9	1,4	9,1	16,3	15,4	3,6	8,2	3,6	4,4
Мэдэхгүй	9,5	13	12	9,2	1,3	2,5	1,8	3,0	0,2	0,7	0,7	1,0
Хамааралгүй	0,9	2,1	1,6	1,0	0,3		0,2	1,0	0,5			0,7
Бүгд	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Тоо	558	327	558	327	558	327	558	327	558	327	558	327

Эх сурвалж: ХАССТ, Монгол Улсын хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөний микро түвшний судалгаа 2000

Улаанбаатар хотод шилжин ирэгсдийн тэн хагасаас илүү нь ажлын нөхцөл болон цалин хөлсний хувьд өмнөхөөсөө илүү сайн ажил эрхэлж байгаа нь маш “эерэг” үзүүлэлт юм. Иймээс ч ажил эрхлээгүй хүмүүстэй харьцуулахад, ажил эрхэлж байгаа хүн амын хувьд ахуй, амьдралд нь дэвшил, дээшлэлт гарсан үзүүлэлт олон байна. Харин ажил эрхлээгүй хүн амын хувьд амьдрал, ахуйд нь гарсан өөрчлөлтүүдийг тодорхойлогч үзүүлэлтүүдийн ихэнхэд онцын өөрчлөлт гараагүй буюу доройтсон хандлага ажиглагдлаа. Үүнээс хүн амын ажил эрхлэлт нь амьжиргааны түвшинд нөлөөлөгч гол үзүүлэлт гэж хэлж болох бөгөөд хүмүүс ажилгүй байснаар наад захын идэж уух, өмсөж хэрэглэх хэрэгцээгээр дутагдаад зогсохгүй, бие бялдар, оюун санааны хувьд хоцрогдож, улмаар хотын хүн амын дунд ядуурал, тэгш бус эмзэг байдал нэмэгдэх, нийгмийн сөрөг үзэгдлүүд газар авахын үндэс болно.

Улаанбаатар хотод шилжин ирсэн хүн амын ажил эрхлэлтэнд нөлөөлөгч хоёр хүчин зүйлийн (хамаарлын) шинжилгээ

Улаанбаатар хотод шилжин ирсэн хүмүүсийн хувьд ажил эрхлэлтэнд нөлөөлөгч гэж үзэж буй хүчин зүйлүүд нь ажил эрхлэлтийн байдал буюу бидний авч үзэж байгаагаар таамаглагдаж буй хүчин зүйлтэй ямар хамааралтай байна вэ, цаашид олон хүчин зүйлийн шинжилгээнд тухайн хувьсагчийг авах нь хэр бодитой вэ гэсэн асуултанд хариулт өгөх зорилгоор хоёр хүчин зүйлийн хамаарлын шинжилгээг хийсэн болно.

1. *Дэвшүүлж буй буюу тэг таамаглал H_0* : Хүн ам зүйн хүчин зүйлүүд болох шилжигчийн нас, боловсролын түвшин, өрхийн ам бүлийн тоо, нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлүүд болох Улаанбаатарт шилжин ирэхээс өмнөх байршил, шилжилтийн шалтгаан, өрхийн сарын хэрэглээний нэг хүнд ногдох түвшин гэсэн үзүүлэлтүүд нь ажил эрхлэлтийн байдалд нөлөөлнө, өөрөөр хэлбэл эдгээр хувьсагчдын хооронд статистик хамаарал оршино.
2. *Өрсөлдөгч таамаглал H_1* : Дээрх хүн ам зүйн болон нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлүүд нь ажил эрхлэлтийн байдалтай хамааралгүй.
3. *Статистик шалгуур*: Ажил эрхлэлт ба түүнд нөлөөлнө гэж авч үзэж байгаа хувьсагчуудын хоорондын хамаарлыг хамгийн их үнэний хувь бүхий аргад үндэслэх χ^2 - шалгуураар үнэлэв. Хамаарлын эрч хүчийг Крамерийн V нэрлэсэн хэмжигдэхүүнээр тодорхойлно.
4. *Итгэх түвшин-г $\alpha = 0.05$* буюу үнэлгээний алдааг хамгийн ихдээ 95% байхаар тооцсон.
5. *Түүвэр олонлогийн тархалт-ыг $(r-1)(c-1)$* гэсэн чөлөөний зэрэг бүхий χ^2 тархалтаар тархана гэж үзнэ.
6. *Шалгуур муж-ийг чөлөөний зэрэг (df)* болон итгэх түвшинг ашиглан үнэлсэн утгаа хүснэгтийн онолын утгатай харьцуулан үнэлсэн.

Хүн ам зүйн хүчин зүйлс ба ажил эрхлэлтийн хамаарал

Хүснэгт 4. Хүн ам зүйн хүчин зүйлс ба ажил эрхлэлтийн хоорондын хамаарал, хүйсээр

Хүн ам зүйн хүчин зүйл	Ажил эрхэлдэг хүн ам	
	Эрэгтэй	Эмэгтэй
Нас		
χ^2	22,855	66,368
<i>Df</i>	2	2
<i>Cramer's V</i>	0,744	0,614
Боловсролын түвшин		
χ^2	19,108	29,879
<i>Df</i>	2	2
<i>Cramer's V</i>	0,854	0,917
Өрхийн ам бүлийн тоо		
χ^2	15,209	9,558
<i>Df</i>	3	3
<i>Cramer's V</i>	0,456	0,377

Тайлбар: $V \rightarrow 1$ Хоёр хувьсагчийн хүчтэй хамаарлыг, $V \rightarrow 0$ сулавтар хамаарлыг, $V < 0$ хамааралгүй болохыг харуулна. Бүх хувьсагчуудийн хувьд таамаглагдаж байгаа болон барагцаалсан ач холбогдлын түвшин нь $P=0.000$ гэж тодорхойлогдсон.

Хүн ам зүйн хүчин зүйлүүд нь ажил эрхлэлтийн байдалтай статистикийн өндөр ач холбогдол бүхий хамааралтай байна. Иймээс хүн ам зүйн хүчин зүйлүүд болон ажил эрхлэлтийн байдал нь хамааралгүй гэсэн H_1 таамаглалыг няцаах үндэслэлтэй гэдгийг дээрх хүснэгтийн үр дүн харуулж байна. Тухайн шилжигчийн нас нь ажил эрхлэлтийн байдалтай хүчтэй, боловсролын түвшин нь маш хүчтэй, өрхийн ам бүлийн тоо нь дунд зэрэг хамааралтай байна.

Нийгэм эдийн засгийн хүчин зүйлс ба ажил эрхлэлтийн хамаарал

Хүснэгт 5. Нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлс ба ажил эрхлэлтийн хоорондын хамаарал, хүйсээр

Нийгэм, эдийн засгийн зүйн хүчин зүйл	Ажил эрхэлдэг хүн ам	
	Эрэгтэй	Эмэгтэй
Шилжин ирэхээс өмнөх байршил		
χ^2	16,051	15,029
<i>Df</i>	5	5
<i>Cramer's V</i>	0,86	0,95
Шилжилтийн шалтгаан		
χ^2	14,449	9,519
<i>Df</i>	1	1
<i>Cramer's V</i>	0,794	0,718
Орон сууцны нөхцөл		
χ^2	11,855	5,921
<i>Df</i>	2	2
<i>Cramer's V</i>	0,121	0,157
Өрхийн нэг хүнд ногдох сарын хэрэглээний түвшин		
χ^2	21,655	22,921
<i>Df</i>	4	4
<i>Cramer's V</i>	0,576	0,666
Бүртгэлийн статус		

χ^2	1,247	2,541
Df	1	1
Cramer's V	0,056	0,091

Тайлбар: $V \rightarrow 1$ Хоёр хувьсагчийн хүчтэй хамаарлыг, $V \rightarrow 0$ Хоёр хувьсагчийн сулавтар хамаарлыг харуулна. Өрхийн орон сууцны нөхцөл, бүртгэл гэсэн хувьсагчуудаас (0.122 ба 0.325) бусад хувьсагчуудийн хувьд таамаглагдаж байгаа болон барагцаалсан ач холбогдлын түвшин нь $P=0.000$ гэж тодорхойлогдсон.

Нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлүүд ба ажил эрхлэлтийн хооронд тодорхой хамаарал оршиж байгаа бөгөөд шилжилтийн шалтгаан ба шилжин ирэхээс өмнөх байршил зэрэг нь ажил эрхлэлтэнд маш хүчтэй нөлөө үзүүлж байна. Ялангуяа шилжин ирэхээс өмнөх байршил болон эмэгтэй хүн амын ажил эрхлэлт хоорондоо бараг төгс гэж хэлж болохоор хамааралтай байна. Шилжигчийн орон сууцны нөхцөл, бүртгэл зэрэг нь ажил эрхлэлтийн байдалтай бараг хамааралгүй, эдгээр үзүүлэлтүүдийн хооронд статистик ач холбогдол оршихгүй байгаа учраас олон хүчин зүйлийн шинжилгээнд оруулаагүй.

Улаанбаатар хотод шилжин ирсэн хүн амын ажил эрхлэлтэнд нөлөөлөгч олон хүчин зүйлийн шинжилгээ

Өмнө авч үзсэн хүн ам зүйн болон нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлүүд нь ажил эрхлэлтийн байдалтай хамааралтай нь тогтоогдсон билээ. Тэгвэл эдгээр хувьсагчуудын хамаарлын зүй тогтол чухам ямар хуулиар явагдаж байна вэ, өөрөөр хэлбэл ажил эрхлэлтийн байдалд хүн ам зүйн болон нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлс хэрхэн нөлөөлж байна гэдгийг ложистик регрессийн тэгшитгэлээр үнэлэв.

Хүснэгт 6. Эрэгтэй хүн амын ажил эрхлэлтэнд нөлөөлөгч зүйлийн ложистик регрессийн үр дүн, сонгосон үл хамаарах хувьсагчуудаар

Үл хамаарах хувьсагчид	Логарифм/Магадлалын харьцаа	
	Загвар А	Загвар В
1. ХҮН АМ ЗҮЙН ХҮЧИН ЗҮЙЛС		
Нас		
15-24	1.000	1.000
25-44	1.075***	2.822***
45+	0.183**	0.922**
Боловсролын түвшин		
Бүрэн дундаас дээш	1.92**	2.01***
Бүрэн дунд ба түүнээс доош	0.299	1.71*
Боловсролгүй	1.000	1.000
Өрхийн ам бүлийн тоо		
1	1.000	1.000
2-5	0.299	0.224
6-9	1.238**	2.482*
10+	0.561	0.496
2. НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН ХҮЧИН ЗҮЙЛС		
Шилжин ирэхээс өмнөх байршил		
Нийслэл		0.265
Аймгийн төв		10.202*
Тосгон		20.638
Сумын төв		21.415
Хөдөө		1.000
Гадаад		
Шилжилтийн шалтгаан		
Ажиллах		5.125**

Бусад		1.000
Сарын хэрэглээний түвшин		
Нэн ядуу		1.112
Ядуу		1.151
Бага орлоготой		1.000
Дундаж орлоготой		2.001
Өндөр орлоготой		0.954
χ^2	434.564	437.888
R^2	0.589	0.713

Тайлбар: $P < 0.05$ түвшинд ач холбогдлын коэффициентийг тооцов. $0.05 > P > 0.01$ Хоёр хувьсагчийн сул хамаарлыг (*), $0.01 > P > 0.0001$ Дунд зэрэг хамаарлыг (**), $P < 0.0001$ Хүчтэй хамаарлыг (***)

ЗАГВАР А: Хүн ам зүйн хүчин зүйлс ба шилжигч эрэгтэйчүүдийн ажил эрхлэлтийн хамаарлыг харуулсан загвар

ЗАГВАР В: Хүн ам зүй, нийгэм эдийн засгийн хүчин зүйлс ба шилжигч эрэгтэйчүүдийн ажил эрхлэлтийг харуулсан загвар

ЗАГВАР А-ийн хувьд хүн ам зүйн хүчин зүйлүүд нь статистикийн ач холбогдол бүхий хамааралтай байна. Ажил эрхлэлтийн хамгийн идэвхтэй гэж хэлж болох 25-44 насны эрэгтэйчүүдийн ажил эрхлэх магадлал 15-24 насны эрэгтэй хүн амын ажил эрхлэх магадлалаас 1.08 дахин өндөр, харин ахимаг насны хүн амын ажил эрхлэх магадлал 15-24 насныхны ажил эрхлэх магадлалаас бага байна. ($P = 0.000$)

Огт боловсролгүй эрэгтэйчүүдийг бодвол бүрэн дундаас дээш боловсролтой эрэгтэйчүүдийн ажил эрхлэх магадлал 2 дахин ($P = 0.009$) өндөр байгаа нь ажил эрхлэлт ба боловсролын түвшний хоорондын эерэг хамаарлыг харуулж байна.

Ганцаараа шилжин ирсэн эрэгтэйчүүдийг бодвол, 6-9 ам бүлтэй өрхийн гишүүдийн ажил эрхлэлт 1.2 дахин өндөр байна. Энэ нь ганцаараа шилжин ирэгсдийн гол шалтгаан нь суралцах явдал байгаатай холбоотой бөгөөд, гэр бүлээрээ шилжин ирсэн өрхийн гишүүд амьжиргаагаа дээшлүүлэхийн тулд ямар нэгэн байдлаар ажил эрхэлдэг гэж хэлж болохоор байна.

А загварыг өргөтгөөд, хавсарсан нөлөөллөөр дахин үнэлснээр ач холбогдолтой үзүүлэлтүүд хэвээр хадгалагдаж, үнэний хувийн харьцаа өссөн (χ^2) бөгөөд, загварын бодитой байдал нэмэгдсэн хандлага ажиглагджээ. (Загвар В) Сонгож авсан хүн ам зүйн үзүүлэлтүүдийн шилжигч эрэгтэйчүүдийн ажил эрхлэлтийн байдлыг тайлбарлах чадвараас хүн ам зүйн болон нийгэм, эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийн нь шилжигч эрэгтэй хүн амын ажил эрхлэлтийг тайлбарлах чадвар нь сайн байна. Дээрх хүн ам зүйн болон нийгэм, эдийн засгийн үзүүлэлтүүд ба шилжигч эрэгтэй хүн амын ажил эрхлэлтийн хооронд 0.713 буюу хүчтэй гэж хэлж болохоор хамаарал оршиж байгаа бөгөөд, шилжигч эрэгтэйчүүдийн ажил эрхлэлтийн байдал дахь дээрх үзүүлэлтүүдийн нөлөөлөл 71.3 хувь, бусад үзүүлэлтүүдийн нөлөөлөл 28.7 хувь байна.

Хөдөөнөөс шилжин ирсэн эрэгтэй хүн амтай харьцуулахад аймгийн төвөөс Улаанбаатарт шилжин ирсэн эрэгтэй хүмүүсийн ажил эрхлэх магадлал нь 10 дахин өндөр ($P = 0.040$) байгаа нь хөдөөнөөс шилжин ирэгсэд ихэвчлэн малчид буюу мэргэжил боловсролгүй, ажлын дадлага муутай хүмүүс байдагтай холбоотой юм. Ажил эрхлэх зорилгоор шилжин ирсэн эрэгтэйчүүдийн хувьд ажил эрхлэх магадлал нь бусад зорилгоор шилжин ирсэн эрэгтэй хүн амынхаас 5 дахин өндөр байна. ($P = 0.289$)

Үүнээс, Улаанбаатар хотод шилжин ирэгсэд маань зорилгоо тодорхой хэмжээгээр биелүүлж байна гэж дүгнэж болохоор байна.

Харин тухайн өрхийн амьжиргааны үзүүлэлт нь эрэгтэй шилжигчийн хувьд ажил эрхлэлтийн байдалтай хамааралгүй гарчээ. Ложистик регрессийн загварын тэгшитгэлийг логарифмын харьцааг ашиглан шугаман регрест шилжүүлэх ба тэгшитгэлийг гаргаснаар хүн ам зүйн болон нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлсийн эрэгтэй хүн амын ажил эрхлэлтэн дэх нөлөөллийн зүй тогтлыг харж болно.

Улаанбаатарт шилжин ирсэн эрэгтэй хүн амын ажил эрхлэлт ба хүн ам зүй, нийгэм эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийн хамаарлын тэгшитгэл. Үүнд:

- Y- Ажил эрхлэлт
- X₁- Нас
- X₂- Гэр бүлийн хэмжээ
- X₃- Боловсролын түвшин
- X₄- Шилжин ирэхээс өмнөх байршил
- X₅- Шилжилтийн шалтгаан
- X₆- Сарын хэрэглээний түвшин

$$Y = -4.590 + \begin{pmatrix} 0.281 \\ 1.458 \end{pmatrix} x_1 + \begin{pmatrix} -2.076 \\ -1.128 \\ -1.399 \end{pmatrix} x_2 + \begin{pmatrix} 5.278 \\ 4.712 \end{pmatrix} x_3 + \begin{pmatrix} 1.526 \\ 0.194 \\ 0.538 \\ 0.251 \\ 0.368 \end{pmatrix} x_4 + \begin{pmatrix} 0.815 \\ 1.254 \end{pmatrix} x_5 + \begin{pmatrix} -0.141 \\ -0.045 \\ -0.254 \\ -0.273 \end{pmatrix} x_6;$$

-4.590 нь хамаарах хувьсагчийн босоо тэнхлэгтэй огтлолцох утга юм. Тэгшитгэлээс харахад, эрэгтэй хүн амын ажил эрхлэлтийн байдал нь шилжигчийн настай эерэг, өрхийн ам бүлийн тоотой сөрөг, боловсролын түвшинтэй эерэг, шилжилтийн шалтгаантай эерэг, сарын хэрэглээний түвшинтэй сөрөг хамааралтай байна. Шилжигчдийн наснаас бусад бүх үзүүлэлтүүд тогтмол байхад, нас нь ажил эрхлэлтийн байдалд 1.739 нэгжээр нөлөөлнө. Хамгийн хүчтэй, эерэг нөлөө үзүүлж буй хүчин зүйл нь шилжигчдийн боловсрол, хамгийн бага нөлөөтэй нь шилжигчийн сарын хэрэглээний түвшин байна. Харин гэр бүлийн хэмжээ нь хамгийн хүчтэй сөрөг нөлөөг үзүүлж байна. Өөрөөр хэлбэл тухайн өрхийн ам бүлийн тоо өсөх буюу гэр бүлийн хэмжээ нэмэгдэхэд ажил эрхлэлт нь буурдаг гэсэн зүй тогтол ажиглагдаж байна.

Хүснэгт 7. Эмэгтэй хүн амын ажил эрхлэлтэнд нөлөөлөгч зүйлийн ложистик регрессийн үр дүн, сонгосон үл хамаарах хувьсагчуудаар

Үл хамаарах хувьсагчид	Логарифм/Магадлалын харьцаа	
	Загвар А1	Загвар В1
1. ХҮН АМ ЗҮЙН ХҮЧИН ЗҮЙЛС		
<i>Нас</i>		
15-24	1.000	1.000
25-44	2.320**	1.325*
45+	9.810	4.296
<i>Боловсролын түвшин</i>		
Бүрэн дундаас дээш	1.001*	8.945***
Бүрэн дунд ба түүнээс доош	0.04	4.215
Боловсролгүй	1.000	1.000

Өрхийн ам бүлийн тоо		
1	1.000	1.000
2-5	0.220	0.105
6-9	0.544	0.324
10+	0.561	0.247
2. НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН ХҮЧИН ЗҮЙЛС		
Шилжин ирэхээс өмнөх байршил		
Нийслэл		1.000
Аймгийн төв		4.602**
Тосгон		0.823
Сумын төв		0.584*
Хөдөө		1.244
Гадаад		1.445
Шилжилтийн шалтгаан		
Ажиллах		2.444***
Бусад		1.000
Сарын хэрэглээний түвшин		
Нэн ядуу		1.754
Ядуу		0.478
Бага орлоготой		1.000
Дунд орлоготой		1.521
Өндөр орлоготой		0.689*
χ^2	551.280	558.236
R^2	0.518	0.781

Тайлбар: $P < 0.05$ түвшинд ач холбогдлын коэффициентийг тооцов. $0.05 > P > 0.01$ Хоёр хувьсагчийн сул хамаарлыг (*), $0.01 > P > 0.0001$ Дунд зэрэг хамаарлыг (**), $P < 0.0001$ Хүчтэй хамаарлыг (***)

ЗАГВАР А1: Хүн ам зүйн хүчин зүйлс ба шилжигч эмэгтэйчүүдийн ажил эрхлэлтийн хамаарлыг харуулсан загвар

ЗАГВАР В1: Хүн ам зүй, нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлс ба шилжигч эмэгтэйчүүдийн ажил эрхлэлтийг харуулсан загвар

Улаанбаатарт шилжин ирсэн эмэгтэй хүн амын хувьд тодорхойлсон хүн ам зүйн хүчин зүйлс, хүн ам зүйн ба нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлсийн ажил эрхлэлтэн дэх нөлөөллийг харуулсан загвар нь эрэгтэй хүн амын хувьд тодорхойлогдсон загвартай адилхан хандлагатай гарсан байна.

Загвар А1-ийн хувьд шилжигч эмэгтэйчүүдийн нас, боловсролын түвшин нь ажил эрхлэлтийн байдалтай статистик хамааралтай гарч, харин өрхийн ам бүлийн тоо төдийлөн нөлөөлөлгүй байна.

Загвар В1-ийн хувьд үнэний хувийн харьцаа өсөж, энэхүү загварт багтсан үзүүлэлтүүдийн шилжигч эмэгтэй хүн амын ажил эрхлэлтийг тайлбарлах чадвар нэмэгджээ. Өөрөөр хэлбэл, дан хүн ам зүйн үзүүлэлтүүдээс хүн ам зүй, нийгэм, эдийн засгийн үзүүлэлтүүд нь ажил эрхлэлтийн байдалд хүчтэй нөлөөлж байгаа төдийгүй эдгээр үзүүлэлтүүдийн хамаарах хувьсагч дахь нөлөөлөл нь 78.1 хувь байна. Харин 21.9 хувь нь загварт багтаагүй бусад үзүүлэлтүүдийн нөлөөлөл байгаа ажээ.

Огт боловсролгүй эмэгтэйчүүдийг бодвол бүрэн дундаас дээш боловсрол эзэмшсэн эмэгтэйчүүдийн ажил эрхлэлт 8.9 дахин өндөр ($P = 0.025$) байгаа нь эрэгтэй хүн амтай харьцуулахад 4 дахин өндөр үзүүлэлт байна. Энэ нь боловсролгүй ч гэсэн ажил эрхлэх боломж эмэгтэйчүүдтэй харьцуулахад эрэгтэйчүүдийн хувьд өндөр байгаа гэсэн үг юм.

Шилжин ирэхээс өмнөх байршлын хувьд хөдөөнөөс шилжин ирсэн эмэгтэйчүүдтэй харьцуулахад аймгийн төвөөс шилжин ирэгсдийн хувьд

ажил эрхлэлт нь бараг 4 дахин өндөр ($P=0.003$) байхад, сумын төвөөс шилжин ирэгсдийн ажил эрхлэх магадлал ялимгүй бага байна. ($P=0.042$)

Ажил эрхлэх зорилгоор шилжин ирсэн эмэгтэйчүүдийн ажил эрхлэх магадлал бусад шалтгаанаар шилжих хөдөлгөөнд оролцсон эмэгтэйчүүдийн ажил эрхлэх магадлалаас 2 дахин өндөр байна. Хэрэглээний түвшин эрэгтэй хүн амтай харьцуулахад нь эмэгтэй хүн амын ажил эрхлэлтэнд илүүтэй нөлөө үзүүлж байна. Сарын хэрэглээний зардлын түвшин нь харьцангуй доогуур буюу бага орлоготой эмэгтэйчүүдийг бодвол өндөр орлоготой эмэгтэйчүүдийн ажил эрхлэх магадлал 0.7 дахин бага байгаагаас ($P=0.049$) амьжиргааны түвшин өндөртэй өрхийн эмэгтэй гишүүдийн хувьд ажил эрхлэлт доогуур байж болох юм гэж хэлж болохоор байна.

Улаанбаатарт шилжин ирсэн эмэгтэй хүн амын ажил эрхлэлт ба хүн ам зүй, нийгэм эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийн хамаарлын тэгшитгэлийг доорх байдлаар илэрхийлж байна.

$$Y = -5.987 + \begin{pmatrix} 1.037 \\ 2.232 \end{pmatrix} X_1 + \begin{pmatrix} -1.494 \\ -0.729 \\ -0.702 \end{pmatrix} X_2 + \begin{pmatrix} 6.573 \\ 7.468 \end{pmatrix} X_3 + \begin{pmatrix} -0.530 \\ 5.289 \\ 5.311 \\ 5.359 \\ 5.042 \end{pmatrix} X_4 + \begin{pmatrix} 6.964 \\ 7.607 \end{pmatrix} X_5 + \begin{pmatrix} -0.738 \\ -0.301 \\ -0.380 \\ -0.253 \end{pmatrix} X_6;$$

Эмэгтэй хүн амын ажил эрхлэлтэнд хамгийн хүчтэй нөлөөг байршил, хамгийн бага нөлөөг нас үзүүлж байхад, хамгийн хүчтэй сөрөг нөлөөг шилжигчийн сарын хэрэглээний түвшин үзүүлж байна. Өрхийн ам бүлийн тоо нэгжээр өөрчлөгдөхөд эмэгтэй хүн амын ажил эрхлэлт 2.925 нэгжээр буурна. Эсрэгээр шилжигч эмэгтэйчүүдийн боловсролын түвшин нэгжээр өсөхөд тэдний ажил эрхлэлт нь 14.041 нэгжээр өснө.

Дүгнэлт

Улаанбаатар хотод шилжин суурьшсан 10 хүн тутмын 6-7 нь шилжин ирснээсээ хойш ямар нэгэн ажил эрхэлсэн бөгөөд эдгээр хүн амын 94.2 хувь нь одоогийн байдлаар ажил эрхэлж байна. Ажил эрхэлж байгаа хүн амын дотор хувийн ААН/байгууллагад ажиллагсад болон хувиараа ажил/наймаа хийж байгаа хүмүүсийн хувийн жин харьцангуй өндөр байна.

Улаанбаатар хотод шилжин ирэгсдийн тэн хагасаас илүү нь ажлын нөхцөл болон цалин хөлсний хувьд өмнөхөөсөө илүү сайн ажил эрхэлж байгаа ба тэдний хувьд орлого, худалдан авах худалдаалах боломж, орон сууцны нөхцөл, эрүүл мэнд зэрэг үзүүлэлтүүдэд нэлээд ахиц гарсан эерэг үр дүн харагдаж байна.

Шилжин ирсэн хүн амын ажил эрхлэлтийн байдалд нөлөөлнө гэж таамагласан хүчин зүйлүүд болох шилжигчийн нас, боловсролын түвшин, өрхийн ам бүлийн тоо, шилжин ирэхээс өмнөх байршил, шилжилтийн шалтгаан, сарын хэрэглээний түвшин зэрэг хувьсагчид бүгд ажил эрхлэлтийн байдалтай статистикийн ач холбогдол бүхий хамааралтай, хамаарлын хүч нь харилцан адилгүй байна. Эдгээр үзүүлэлтүүдийн эрэгтэй хүн амын ажил эрхлэлтийг тайлбарлах чадвар 71 хувь, эмэгтэй хүн амын ажил эрхлэлтийг тайлбарлах чадвар 78 хувь байна.

Шилжигч эрэгтэй хүн амын ажил эрхлэлтэнд хамгийн хүчтэй эерэг нөлөөтэй хүчин зүйл нь боловсролын түвшин байхад, сарын хэрэглээний түвшин төдийлөн нөлөөтэй үзүүлэлт биш байв. Ерөнхийдөө 25-44 насны, бүрэн дундаас дээш боловсролтой, аймгийн төвөөс, ажиллах зорилгоор шилжин ирсэн эрэгтэйчүүдийн ажил эрхлэх магадлал хамгийн өндөр байна. Энэ хандлага эмэгтэй хүн амын хувьд ч адилхан байна. Гэхдээ шилжигч эмэгтэй хүн амын ажил эрхлэлтэнд хамгийн хүчтэй нөлөө үзүүлж байгаа хүчин зүйл нь байршил байхад, насны нөлөөлөл маш бага байгаа юм.

Ном зүй

1. НХХЯ, НҮБХАС, ХАССТ. “Монгол Улсын хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөний микро түвшний судалгаа”, УБ хот, 2000 он
2. НҮБХАС, ҮСГ. “Монгол Улсын дотоод шилжих хөдөлгөөн хотжилт: 2000 оны хүн ам, орон сууцны тооллого дээр үндэслэсэн судалгаа”, УБ хот, 2002 он
3. НҮБХАС, ҮСГ. “2000 оны хүн ам, орон сууцны тооллого: Үндсэн үр дүн”, УБ хот, 2001 он
4. НҮБХАС, ҮСГ. “Хүн амын эдийн засгийн идэвхи: 2000 оны хүн ам, орон сууцны тооллого дээр үндэслэсэн судалгаа”, УБ хот, 2002 он
5. ОУХБ. “Монгол дахь албан бус хэвшил”, УБ хот, 2001 он
6. МУ-ын ЗГ, НҮБХХ. “Монголын хүний хөгжлийн илтгэл”. УБ хот, 1997 он
7. МУ-ын ЗГ, НҮБХХ. “Монголын хүний хөгжлийн илтгэл”. УБ хот, 2000 он
8. МУ-ын ЗГ, НҮБХХ. “Монголын хүний хөгжлийн илтгэл”. УБ хот, 2003 он
9. НХХЯ, НҮБХАС. “Хүн ам ба хөгжил дээд хэмжээний уулзалт”, УБ хот, 2001 он
10. ҮСГ, НҮБХХ. “Хүн амын амьжиргааны түвшний судалгаа”, УБ хот, 1999 он
11. ҮСГ. “Монгол Улсын статистикийн эмхэтгэл”, УБ хот, 2000 он
12. ҮСГ. “Монгол Улсын статистикийн эмхэтгэл”, УБ хот, 2001 он
13. ҮСГ. “Монгол Улсын статистикийн эмхэтгэл”, УБ хот, 2002 он
14. НҮБХАС, МХАХН, ХАССТ. “Нийгмийн статистикийн үндэс”, УБ хот, 2002 он
15. НҮБХАС, МХАХН, ХАССТ. “Монголын хүн амын сэтгүүл”, УБ хот, дугаар 6, 2002 он
16. НҮБХАС, МХАХН, ХАССТ. “Монголын хүн амын сэтгүүл”, УБ хот, дугаар 8, 2003 он
17. UNPFA. “Readings in Population research methodology”, USA, 1993
18. IUSSP. “Basic data needed for the study of urbanization”, Belgium, 1974
19. IUSSP. “The measurement of urbanization and projection of urban population”, Belgium, 1975
20. Layth C. Alwan. “Statistical process analysis”, USA, 2000

СУРГАЛТ

СУДАЛГААНЫ МЭДЭЭЛЭЛ БОЛОВСРУУЛАХ АРГА ЗҮЙН АСУУДАЛД

Д. Чимгээ
МУИС, ЭЗС-ийн багш, док /PhD/

Манай улсын эрдэм шинжилгээ, судалгааны төв, хүрээлэн, институт, бизнес эрхэлж буй пүүс, компани болон төр, олон нийтийн байгууллага, бие даасан эрдэмтэн судлаачид улс орныхоо нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн судалгаа, шинжилгээ хийдэг.

. Улс үндэстний хөгжлийн асуудлуудыг шийдвэрлэхэд улам нарийн төвөгтэй болж байгаа өнөө үед нэг талаас судалгаа, шинжилгээний ажлын ач холбогдол өндөрсөж, хамрах хүрээ нь ч өргөжиж байхад нөгөө талаас уг ажил нь судлаачдын зүгээс өндөр мэдлэг, чадвар, хүч чармайлтыг шаардсан нарийн ажил болон өөрчлөгдөж байна.

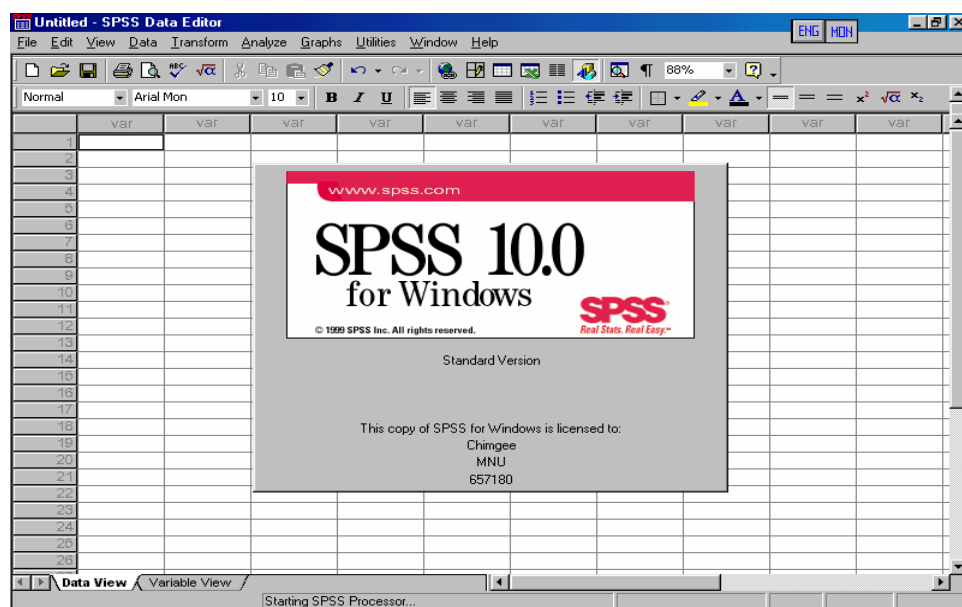
.Практикаас харахад манай судлаач, шинжээчид судалгааныхаа мэдээллийг цуглуулах, цуглуулсан мэдээлэлдээ дүн шинжилгээ хийхдээ ихээхэн цаг хугацаа зарцуулж байгаа нь ажиглагддаг. Иймээс энэ байдалд дүгнэлт хийж судалгааны мэдээллийг богино хугацаанд үр дүнтэй боловсруулах нэгэн арга замын талаар уншигч олондоо өгүүлж саналаа хуваалцахыг судлаач зорьжээ.

Манай улсын эрдэм шинжилгээ, судалгааны төв, хүрээлэн, институт, бизнес эрхэлж буй пүүс, компани болон төр, олон нийтийн байгууллага, бие даасан эрдэмтэн судлаачид улс орныхоо нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн судалгаа, шинжилгээ хийдэг ба эдгээр ажлын үр дүнг нийгмийн хөгжилд, байгууллагын бодлого, шийдвэр, стратеги, зорилго, үйл ажиллагаанд тусган ашигладаг билээ. Улс үндэстний хөгжлийн асуудлуудыг шийдвэрлэхэд улам нарийн төвөгтэй болж байгаа өнөө үед нэг талаас судалгаа, шинжилгээний ажлын ач холбогдол өндөрсөж, хамрах хүрээ нь ч өргөжиж байхад нөгөө талаас уг ажил нь судлаачдын зүгээс өндөр мэдлэг, чадвар, хүч чармайлтыг шаардсан нарийн ажил болон өөрчлөгдөж байна.

Аливаа судалгааны ажил тухайн байгууллага, хувь хүний зүгээс ихээхэн хөрөнгө, хүч, цаг хугацааг шаарддаг бөгөөд үүнд судалгааны мэдээлэл цуглуулах, боловсруулах, шинжлэх ажил техник ажиллагаа их байдаг нь ч нөлөөлдөг. Практикаас харахад манай судлаач, шинжээчид судалгааныхаа мэдээллийг цуглуулах, цуглуулсан мэдээлэлдээ дүн шинжилгээ хийхдээ ихээхэн цаг хугацаа зарцуулж байгаа нь ажиглагддаг. Иймээс энэ байдалд дүгнэлт хийж судалгааны мэдээллийг богино хугацаанд үр дүнтэй боловсруулах нэгэн арга замын талаар уншигч олондоо өгүүлж саналаа хуваалцахыг миний бие зорилоо.

Энэ арга бол SPSS for Windows программ хангамжийг судалгааны мэдээллийг боловсруулах, шинжлэхэд ашиглах явдал юм. Тус аргыг судалгааны мэдээллийг боловсруулах уламжлалт арга болон сүүлийн үеийн компьютерийн программ ашиглан боловсруулах аргуудтай харьцуулбал илүү боловсронгуй бөгөөд нийгмийн статистикийн тоон шинжилгээний олон нарийн аргуудаар мэдээллийг богино хугацаанд шинжлэх, үр дүнгийн хүснэгтүүдийг байгуулах боломжтой.

Зураг 1. SPSS программын цонх

SPSS for Windows программ нь Америк, Англи, Австрали, Өмнөд Солонгос зэрэг өндөр хөгжсөн орнуудад түгээмэл хэрэглэгддэг бөгөөд сүүлийн үед дэлхийн бусад орон, тухайлбал манай улсад хэрэглээ нь улам ихэсч байгаа программуудын тоонд зүй ёсоор орж байгаа юм. Энэ программын онцлогуудаас дурдвал:

- Windows системийн орчинд ажилладаг;
  - Статистикийн болон түгээмэл хэрэглэгддэг тоон шинжилгээний аргуудыг багтаасан;
  - Төрөл бүрийн судалгаа, түүний дотор анкет, асуулгын төрлийн судалгааны мэдээлэл боловсруулдаг;
  - Туршлага багатай хэрэглэгч ч энгийн шинжилгээний аргуудыг ашиглан тооцоолол хийх боломжтой;
  - Хэрэглэгчтэй харилцан ярилцаж, ажиллах зарчимд тулгуурласан;
  - Энгийн хүснэгтийн хэлбэрээр мэдээллийг оруулах, харах, засварлах системтэй;
  - Excel зэрэг бусад программуудтай мэдээлэл солилцох боломжтой;
  - Өндөр чадварын дүрслэл бүхий горимд графиктай ажиллах, түүнд засвар хийх боломжтой;
  - Үр дүнгийн баримт, тайлан, маягтуудыг төрөл бүрийн формат ашиглан боловсруулах, засвар хийх, хэвлэн гаргах чадвартай;
  - Hypertext форматаар нэмэлт лавлах системийг багтаасан
- зэрэг болно.

Энгийн нэг жишээн дээр SPSS программын зарим боломжуудыг ашиглах замаар энэ программын ажиллагааны талаар ерөнхий ойлголт өгье. Жишээлбэл, бид хадгаламж эзэмшигчдийн банканд итгэх итгэлийг тодорхойлох зорилгоор судалгаа явуулж түүний дагуу цуглуулсан мэдээлэлдээ шинжилгээ хийх шаардлагатай байна гэж үзье.

1. Эхлээд судалгааны мэдээллээ цуглуулахын тулд судалгааны загвараа гаргах хэрэгтэй. Үүнийг гүйцэтгэж Загвар 1-д харуулав.

Загвар 1. ХАДГАЛАМЖ ЭЗЭМШИГЧДЭЭС АВАХ АСУУЛГА

	Албан хэрэгцээнд Тусгай дугаар
1. Та аль дүүрэгт амьдардаг вэ? 1) Баянгол 2) Сүхбаатар 3) Чингэлтэй 4) Баянзүрх 5) Хан-Уул 6) Сонгино Хайрхан	<input type="text"/> ☐
2. Таны нас? 1) 18-25 2) 26-35 3) 35-50 4) 50-65 5) 65-аас дээш	☐
3. Та манай хадгаламж эзэмшигч болоод хэдэн жил болж байгаа вэ? 1) 0-2 2) 3-4 3) 5-6 4) 7-8 5) 9-10 6) 11- ээс дээш	☐
4. Манай банкны үйлчилгээ танд ямар санагддаг вэ? 1) Сайн 2) Дунд 3) Муу	☐
5. Манай банкны хадгаламжийн хүүг та юу гэж үздэг вэ? 1) Өндөр 2) Боломжийн 3) Бага 4) Хэтэрхий бага 5) Мэдэхгүй	☐
6. Та манай банканд итгэдэг үү? 1) Итгэдэг 2) Үгүй 3) Мэдэхгүй	☐
7. Та манай хадгаламжаас бусад үйлчилгээгээр үйлчлүүлдэг үү? 1) Тийм 2) Үгүй	☐

---

2. Цуглуулсан мэдээллийг SPSS программд оруулахын тулд кодчлолыг хэрхэн ашиглаж болохыг Хүснэгт 1-д үзүүллээ.

Хүснэгт 1. Хадгаламж эзэмшигчдээс авах асуулгыг кодчлох систем

Хувьсагчийн нэр (Variable name)	Өгөгдлийн төрөл (Type)	Хувьсагчийн утга (Variable label)	Кодчлол/ Утга (Coding details/Value labels)
IDNUM	Number 1-3	Дэс дугаар	Хүн бүрд дугаар өгч ялгана.
REGION	Number 4(1)	Та аль дүүрэгт амьдардаг вэ?	1=Баянгол 2=Сүхбаатар 3=Чингэлтэй 4=Баянзүрх 5=Хан-Уул 6=Сонгино Хайрхан
AGE	Number 5(1)	Таны нас?	1=18-25 2=26-35 3=35-50 4=50-65 5=65-аас дээш
HOWYEARS	Number 6(1)	Та манай хадгаламж эзэмшигчээр хэдэн жил болж байгаа вэ?	1=0-2 2=3-4 3=5-6 4=7-8 5=9-10 6=11- ээс дээш
QSERVICE	Number 7-8(2)	Манай банкны үйлчилгээ танд ямар санагддаг вэ?	1=Сайн 2=Дунд 3=Муу -9= Орхигдсон
RATE	Number 9-10(2)	Манай банкны хадгаламжийн хүүг та юу гэж үздэг вэ?	1=Өндөр 2=Боломжийн 3=Бага 4=Хэтэрхий бага 5=Мэдэхгүй -9= Орхигдсон
TRUST	Number 11(1)	Та манай банканд итгэдэг үү?	1=Итгэдэг 2=Үгүй 3=Мэдэхгүй
OTHERSER	Number 12(1)	Та манай бусад үйлчилгээгээр үйлчлүүлдэг үү?	1=Тийм 2=Үгүй

3. Асуулга, анкетаар авсан судалгааны мэдээллийг оруулах тохиолдолд SPSS программ дээр асуултуудыг хувьсагчдаар төлөөлүүлж илэрхийлдэг. Судалгааны загварын дагуу цуглуулсан мэдээллээ SPSS программд оруулахын тулд эхлээд загварынхаа бүтцийг Variable view (Хувьсагчийг харах) горимд тодорхойлж өгөх хэрэгтэй. Загварын бүтцийг оруулсны дараа дэлгэцийн агуулга Зураг 2-д үзүүлсэн байдалтай болно.

Зураг 2. Судалгааны загварын бүтцийг оруулах

	Name	Type	Width	Decimals	Label	Values	Missing	Columns	Align	Measure
1	idnum	Numeric	3	0	Дэс дугаар	None	None	6	Right	Scale
2	region	Numeric	1	0	Та аль дүүрэгт а	{1, Баянгол}...	None	8	Right	Nominal
3	age	Numeric	1	0	Таны нас?	{1, 18-28}...	None	8	Right	Scale
4	howyears	Numeric	1	0	Та манай хадгала	{1, 0-2}...	None	8	Right	Scale
5	qservice	Numeric	2	0	Манай банкны үй	{1, Сайн}...	-9	8	Right	Nominal
6	rate	Numeric	2	0	Манай банкны ха	{1, Өндөр}...	-9	8	Right	Nominal
7	trust	Numeric	1	0	Та манай банканд	{1, Итгэдэг}...	None	8	Right	Nominal
8	otherser	Numeric	1	0	Та манай банкны	{1, Тийм}...	None	8	Right	Nominal
9										
10										
11										
12										
13										
14										
15										
16										
17										
18										
19										
20										
21										
22										
23										
24										
25										
26										
27										
28										

- Дараа нь Data view (Мэдээлэл харах) горимд кодчлох схемийг ашиглан оруулахад бэлэн болгосон мэдээллээ бичиж өгнө. Энэхүү оруулсан мэдээлэл нь SPSS программ дээр хэрхэн дүрслэгдэхийг Зураг 3-д үзүүлэв. Эндээс харахад мэдээлэл оруулах ажиллагаа Excel программтай ижил төстэй байгааг уншигчид анзаарч байгаа байх.

Зураг 3. Судалгааны мэдээлэл оруулсан байдал

	idnum	region	age	howyears	qservice	rate	trust	otherser	var	var
1	100	1	2	1	1	1	1	2		
2	101	2	1	2	2	2	2	2		
3	102	3	3	3	3	1	1	2		
4	103	1	4	1	1	2	2	2		
5	104	2	5	3	2	1	3	2		
6	105	3	2	4	3	2	3	1		
7	106	4	3	5	1	1	2	2		
8	107	5	2	3	1	2	1	1		
9	108	6	4	2	1	1	1	1		
10	109	6	5	3	2	2	2	2		
11	110	2	3	4	2	3	3	2		
12	111	3	2	5	-9	1	1	2		
13	112	4	1	2	1	2	2	1		
14	113	5	1	6	2	3	3	1		
15	114	6	2	1	3	.	1	1		
16	115	2	3	1	2	2	2	2		
17	116	3	4	1	3	2	3	2		
18	117	1	5	2	2	2	1	1		
19	118	1	4	1	2	1	2	2		
20	119	3	2	1	2	-9	3	1		
21	120	5	1	3	-9	1	1	2		
22										
23										
24										
25										
26										

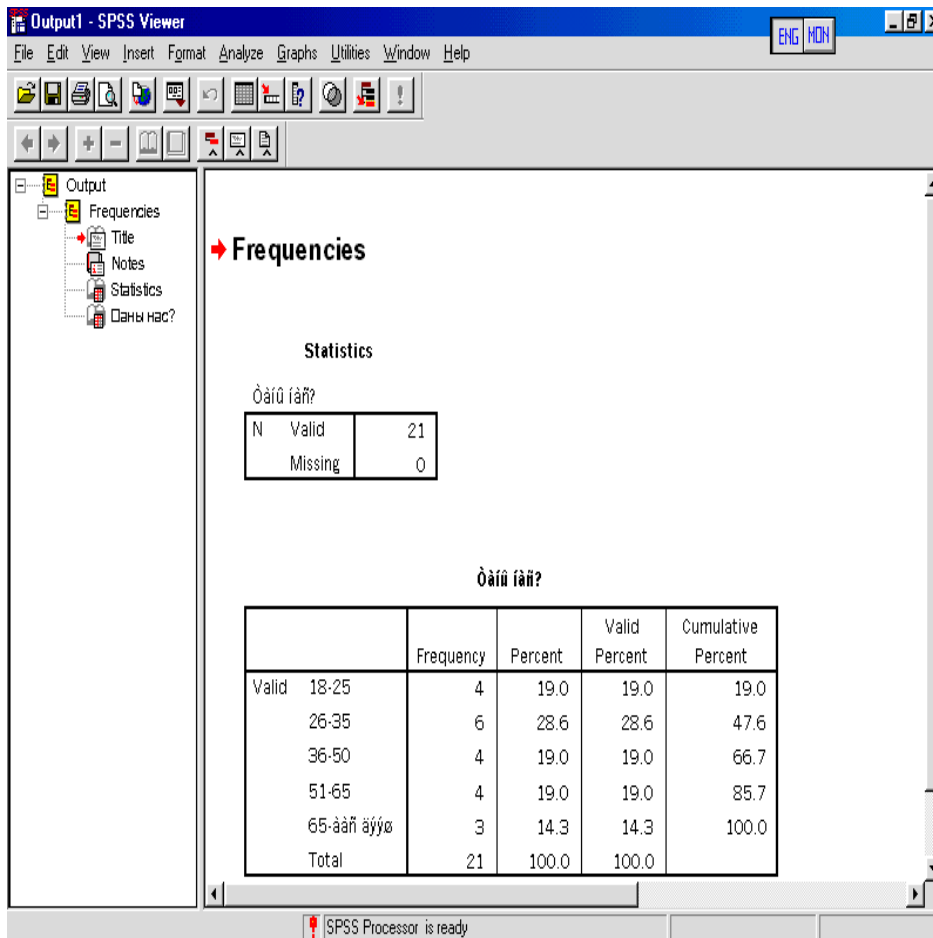
- Мэдээллээ үнэн зөв оруулсны дараа та шинжилгээгээ эхэлж болно. Энгийн зарим нэг шинжилгээнүүдийг хийж үзүүлэв. Тухайлбал, Судалгаанд хамрагдсан нийт хадгаламж

эзэмшигчдийг насны интервалаар бүлэглэсэн тархалтыг тооцож гаргая. Үүний тулд программын цэсийн:

Analyze ----- Descriptive Statistics ----- Frequencie

командуудыг дэс дараалан ажиллуулсны дараа дэлгэцэнд гарч ирэх асуулгын цонхонд AGE буюу Таны нас? гэсэн хувьсагчийг сонгож насны интервалаар давтамжийг (Frequency) тодорхойлно. SPSS нь шинжилгээний хариуг Output нэртэй үр дүнгийн цонхонд харуулдаг (зураг 4).

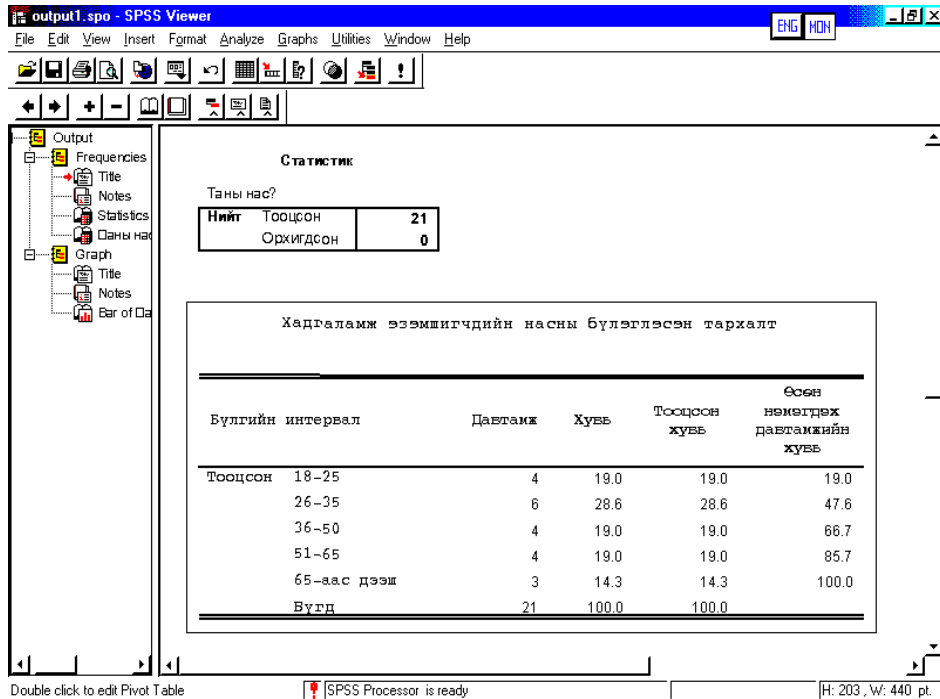
Зураг 4. Хадгаламж эзэмшигчдийг насны интервалаар бүлэглэсэн тархалт

- SPSS программ нь мэдээллийн харагдах хэлбэрийг сайжруулах зорилготой форматийн олон хэрэгслүүдтэй бөгөөд эдгээрийг та бүхэн ашиглан үр дүнгийн хүснэгтүүдэд үсгийн фонтийн нэр, хэмжээ, өнгө өөрчлөх, налуу, тод, голлуулж бичих, шинэ текст оруулах зэрэг өөрчлөлтүүдийг хялбархан хийх боломжтой. Энэ ажиллагаа Microsoft Office-ийн багцад орох Word, Excel, Power Point зэрэг программууд дээр хийгддэг форматлах үйл ажиллагаатай адилхан хийгддэг тул та бүхэнд эдгээр боломжуудыг ашиглахад хялбар байх болно. Энэ ажиллагааг хийснээр та судалгааны мэдээлэл боловсруулалтынхаа эцсийн үр дүнг харахад эвтэйхэн, уншихад ойлгомжтой хэлбэрт

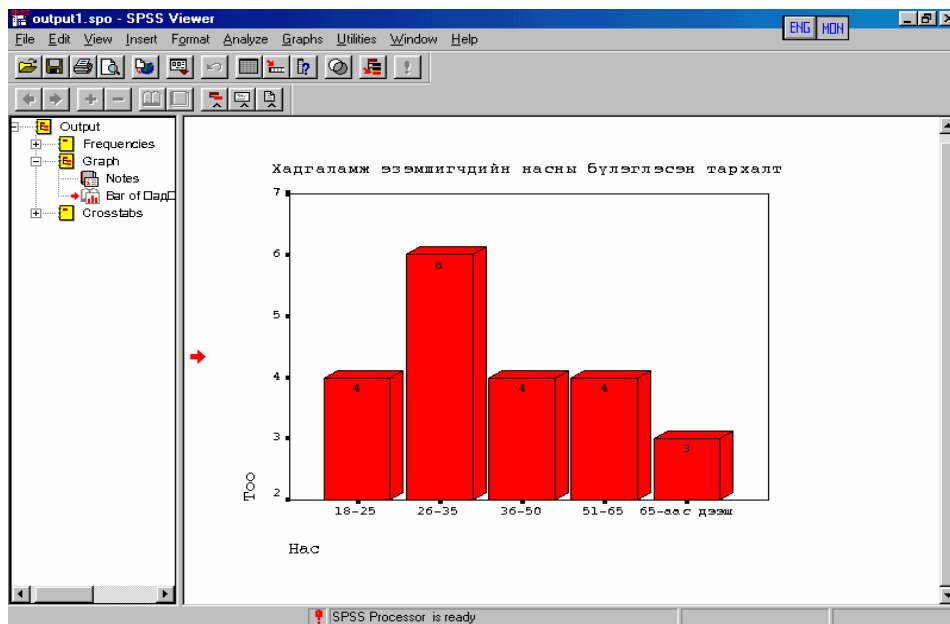
хөрвүүлж улмаар хэвлэн авч чадах юм. Жишээ болгон өмнө үзүүлсэн үр дүнгийнхээ харагдах хэлбэрийг сайжруулан үзүүлье.

Зураг 5. Үр дүнгийн харагдах хэлбэр

7. SPSS программын график байгуулах, засварлах систем нь их боловсронгуй. Жишээлбэл, өмнө хийсэн шинжилгээний үр дүнг графикаар дүрслэн харъя.

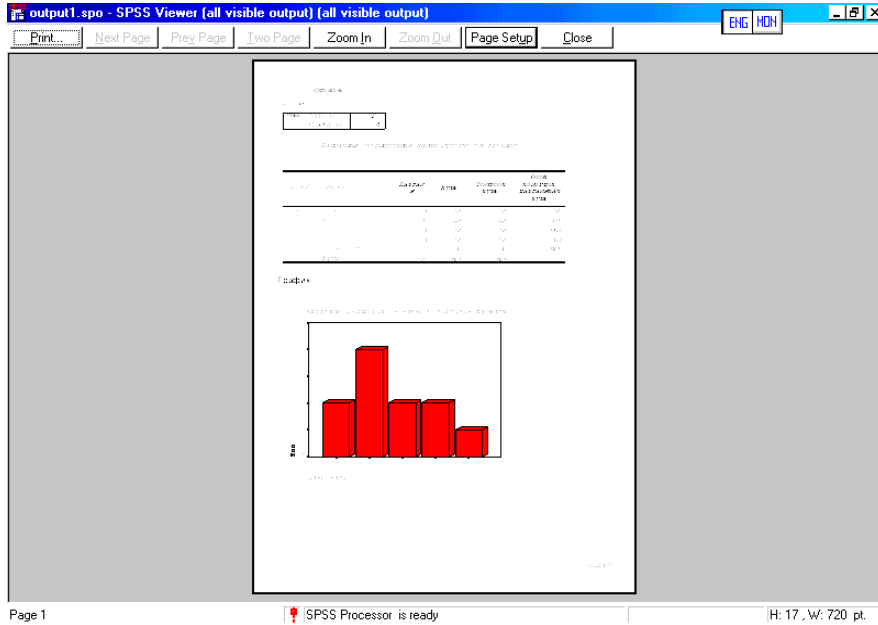
Зураг 6. Үр дүнг графикаар харуулсан байдал

8. SPSS программ нь шинжилгээний үр дүн, хүснэгт, баримт бичгүүдийг өндөр түвшинд боловсруулан хэвлэдэг бөгөөд

үүгээрээ энэ чиглэлээр ашиглагддаг бусад программуудтай харьцуулбал ихээхэн давуу талтай. Жишээ нь эцсийн үр дүнг хэвлэхийн өмнө урдъчилан харж болдог (Зураг 7,8).

Зураг 7. Шинжилгээний үр дүнг графикаар хэвлэхийн өмнө

Зураг 8. Шинжилгээний үр дүнг хэвлэхийн өмнө

Таны нас? * Та манай хадгаламж эзэмшигч болоод хичнээн жил болж байгаа вэ? * Та манай банканд итгэдэг үү? * Та манай банкны бусад үйлчилгээгээр үйлчлүүлдэг үү?

Count

Та манай банкны бусад үйлчилгээгээр үйлчлүүлдэг үү?	Та манай банканд итгэдэг үү?	Таны нас?	Та манай хадгаламж эзэмшигчээр хичнээн жил болж байгаа вэ?						Дүн	
			0-2	3-4	5-6	7-8	9-10	11-дээш		
Тийм	Итгэдэг	Нас	26-35	1		1				2
			51-65		1					1
		Дүн	65аас дээш		1					1
	Үгүй	Итгэдэг	Нас	18-25	1	2	1			4
				26-35		1				1
			Дүн		1					1
	Мэдэхгүй	Итгэдэг	Нас	18-25					1	1
				26-35	1			1		2
			Дүн		1			1		3
Үгүй	Итгэдэг	Нас	18-25			1			1	
			26-35	1				1	2	
		Дүн	36-50		1				1	
	Үгүй	Итгэдэг	Нас	18-25	1	1				2
				36-50	1				1	2
			Дүн	51-65	2					2
	Мэдэхгүй	Итгэдэг	Нас	65аас дээш			1			1
				36-50	3	1	1		1	6
			Дүн					1		1
Мэдэхгүй	Итгэдэг	Нас	51-65	1					1	
			65аас дээш			1			1	
		Дүн		1		1			3	

Эцэст нь өгүүлэхэд, уншигч та бүхэнд SPSS программын тухай, түүний зарим нэг боломжуудыг жишээн дээр товчхон үзүүллээ. Хэрвээ та судалгааны ажил эрхэлдэг бол энэхүү программыг ашигласнаар нийгмийн статистикийн тоон шинжилгээний олон аргуудаар судалгааныхаа мэдээллийг автоматаар, богино хугацаанд, өндөр

нарийвчлалтай тооцон гаргаж чадахаас гадна таны судалгааны мэдээлэл боловсруулах ажил тань бүтээл өндөртэй байна гэдэгт итгэж болно.

Энд өгүүлсэн программ хангамжийн талаар зохих мэдлэгийг олгох, түүнийг ашиглах чадварыг эзэмшүүлэх сургалтыг МУИС-ийн Эдийн Засгийн Сургууль дээр явуулдаг. Мөн ХАССТөв дээр үндэсний судлаачдын мэргэжлийн ур чадварыг дээшлүүлэх сургалтыг “Нийгмийн судалгааны статистик шинжилгээ SPSS программыг ашиглах нь” сэдвээр зохион байгуулж байна.

Уншигч та уг программтай холбоотой санал, хүсэлтээ дараах хаягаар ирүүлээрэй.

*Монгол Улсын Их Сургууль,
Эдийн Засгийн Сургууль,
Хүн Ам Сургалт Судалгааны Төв.
Бага тойруу 7, Шуудангийн хайрцаг 46а/301,
И-мэйл: prtc@ses.edu.mn
enebol@yahoo.com*

Номзүй

1. SPSS 10.0, 11.5 программ хангамж
2. <http://www.spss.com>

ОЛОН УЛСЫН ХҮН АМЫН СТАТИСТИКИЙН ҮҮСЭЛ ХӨГЖИЛ БА ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ

Д.Тунгалаг
ОУХДС-ийн сургалтын албаны дарга, доктор /PhD/

Судлаач энэхүү бүтээлээрээ хүн амын мэдээллийн гол эх үүсвэрүүдийн нэг болох хүн амын тооллогын түүхийг 3 үе шаттайгаар авч үзсэн бөгөөд тооллогын асуулгад ямар ямар үзүүлэлтүүдийг оруулж авч үзэж байсан талаар дэлгэрэнгүй танилцуулахыг зорьжээ.

Түүнчлэн хүн амын тооллого болон мэдээллийн бусад эх үүсвэрүүдийн хоорондын уялдаа холбоо, тооллогын үр дүнд үндэслэн тооцдог үзүүлэлтүүдийг хэрхэн тооцдог талаар авч үзсэн байна.

Эцэст нь судлаач тооллогын мэдээлэлд үндэслэн хүн амын хүлээгдэж байгаа гүйцэтгэлийг тооцоход нас дэвшилтийн арга хэрэглэдэг талаар болон хэтийн тооцоог хийх хамгийн энгийн арга болох бүрэлдэхүүний аргын талаар товч мэдээлэл хүргэж байна.

Хүн амын тооллогын түүхэн үе шатууд

Хүн амын мэдээлэл авах нэг гол эх үүсвэр бол хүн амын тооллого юм.

Хүн амын нэвтэрхий тольд дурьдсанаар тооллогын өнөөгийн түүх 3 үе шаттай.

Нэгдүгээр үе шатанд (XVIII-XIX зууны эхний хагас) хүн амын тооллого явуулах суурь тавигдсан гэж үздэг. Тэр үед хүн амын тооллого АНУ, Англид 10 жил тутам, Франц, Шведэд 5 жил тутам, Австрид 3-4 жилд нэг удаа хийгддэг байсан бол Норвеги, Исланд, Данид тогтмол биш явагдаж байв. Энэ үе шатанд тооллогын хөтөлбөр нь бүх хүн амыг хамардаггүй байсан. Тухайлбал, АНУ-д 1790 оны тооллогоор зөвхөн өрхийн тэргүүний нэр, цагаан арьстан эмэгтэйчүүдийн тоо, боолчуудын тоог тусгаж байжээ. Францын 1801 оны тооллогод хүйс, гэрлэсэн эсэх талаар ердөө хоёрхон асуулт байсан. Харин Английн 1801 оны тооллого нь худалдаа, газар тариалан, аж үйлдвэрт ажиллаж байгаа өрхийн тэргүүнд л хамааралтай байв.

Хоёрдугаар үе шатанд (XIX зууны хоёрдугаар хагасаас XX зууны эхний хагас хүртэл) хүн амын тооллого нь Европын бараг бүх орнууд, Америк тив, Ази, Африкт явагдаж байсан байна. Хүн амын тооллогын хөгжилд үнэтэй хувь нэмэр оруулсан хүн бол Бельгийн эрдэмтэн А.Кетле юм. Тэрээр Бельгийн 1846 оны тооллогыг нэг хоногийн хугацаатай явуулахаар боловсруулсан ба тооллого явуулах үед оршин суугчдын байгаа газрыг (бэлэн хүн ам) анх удаа тусгасан хүн юм. Энэ үеэс эхлэн олон улсын хүн амын тооллогын орчин үеийн зарчим (нэг өдрийн, анкет бөглөх, бичиг үсгийн мэдлэг, шилжих хөдөлгөөн, төрөлт, нас баралт г.м.) үүссэн гэж үздэг. Бэлэн хүн амаас гадна суурин хүн ам гэсэн ойлголт гарч ирсэн.

Тооллого явуулах, үр дүнг боловсруулах шинжлэх ухааны үндэслэл 1853 онд Брюссельд болсон Олон улсын статистикийн конгрессын нэгдүгээр чуулганаар, дараа нь 1872 онд болсон түүний Петербургийн чуулганаар тавигджээ. Тооллогонд оролцож байгаа хүн

амын үндсэн категори, тооллогын программын шаардлагууд, түүнийг явуулах хугацааны талаар нарийвчлан хэлэлцжээ.

Хүн амын тооллогын онол, практикийн хөгжлийн гуравдугаар үе шат (орчин үеийн) нь Арабын орнуудад хүн амын тооллого явуулж эхэлсэн ХХ зууны дунд үеэс эхэлжээ.

Энэ үе шатанд хүн амын тооллогын программын ажиллаж буй эсэх, шилжих хөдөлгөөний талаарх асуултанд нэлээд анхаарах болсон. АНУ, Япон, Баруун Герман, Энэтхэг, Филиппин зэрэг орнуудад зөвхөн суурин хүн амыг, Их Британи, Бруней, Танзани, Туркэд зөвхөн бэлэн хүн амыг тоолж байсан байна. Орос, Болгар, Унгар, Итали зэрэг орнуудад бэлэн ба суурин хүн амыг зэрэг тоолж байв.

Хүн амын тооллогын янз бүрийн программаар төрөл бүрийн мэдээ цуглуулах нь олон улсын зэрэгцүүлэлт хийхэд хүндрэлтэй гэдэг нь ойлгомжтой. Иймд НҮБ хүн амын тооллогын талаар дэлхий нийтийн нийцрүүлсэн зарчмыг боловсруулахад ихээхэн ажил хийж байна. НҮБ-ын боловсруулсан аргачлал нь тооллогын тусламжтайгаар үндэсний хэмжээнд хүн амын бүртгэлийг хөгжүүлэх үндэс болдог. НҮБ хүн амын тооллогыг ихэнх орнуудын дэмжиж байгаагаар 10 жилд нэг удаа явуулж байх санал боловсруулсан.

Тооллогын үед хүн амыг хоёр үндсэн категори болгон хуваадаг. Энэ нь суурин ба бэлэн хүн ам юм. Суурин хүн амд хүн амын тооллогын үед байсан газраас үл шалтгаалан тухайн газарт амьдарч байгаа хүн ам багтдаг. Бэлэн хүн амд тооллого явагдаж байх үед тухайн газарт амьдарч байгаа хүн ам орно. Суурин хүн амыг тоолоход *түр эзгүй хүн ам*, бэлэн хүн амыг тоолоход *түр суугаа хүн ам* гэж ялгадаг. Хүн амыг суурин ба бэлэн гэж хуваах нь эдийн засгийн чухал утга агуулдаг. Жишээ нь орон байр, сургууль, эмнэлгийн хэрэгцээг тооцохын тулд суурин хүн амын тоог, харин нийтийн тээвэр, дэлгүүр, үйлчилгээний хүрээний хэрэгцээг тооцохын тулд бэлэн хүн амын тоог ашигладаг.

Орчин үеийн хүн амын тооллого нь хүн амын талаар нэлээд дэлгэрэнгүй мэдээлэл өгдөг. Хүн амын тооллого явуулахын тулд *тооллогын программ* боловсруулдаг. Дэлхийн ихэнх орнуудад тооллогын программыг анкетийн хэлбэрээр шуудангаар тараадаг. Тухайн программын асуулганд зарим тохиолдолд зөвхөн хүн амын төрсөн он, нас хүйс, гэрлэсэн эсэх, хүүхдийн тоо гэх мэт үзүүлэлтүүд байдаг бол зарим тохиолдолд ажиллаж буй газар, үйл ажиллагааны төрөл, байдал (хувиараа эрхлэх аж ахуй, хөлсний ажилчин гэх мэт), орлогын эх үүсвэр гэсэн үзүүлэлтүүдийг тусгасан байх жишээтэй. Үүнээс гадна хүн амын боловсрол, мэргэжлийн түвшин, суралцсан хугацаа зэргийг асуусан байдаг. Мөн түүнчлэн тооллогын асуулганд аль улсын иргэн, дайнд оролцсон эсэх, сэтгэл мэдрэлийн байдал, тахир дутуугийн зэрэг, шашин шүтлэг, төрөлх болон ярианы хэл гэх мэт асуултууд орсон тохиолдол ч байдаг.

Тооллогын хуудасны эдгээр асуултыг бөглөхөд зайлшгүй шаардлагатай нэг зүйл бол тооллого явуулах үед хаана, ямар газар байсан талаар тодорхой тусгах явдал юм. Ийм маягаар байнгын оршин суугчдын байгаа газар, өөр газар байсан хугацаа зэргийг тодорхой зааж, түүний үндсэн дээр дотоод, гадаад *шилжих хөдөлгөөнийг* тодорхойлдог байна. Заримдаа илүү дэлгэрэнгүй мэдээлэл авах зорилгоор хэдэн жил гэр бүл байсан, хэдэн удаа гэрлэсэн, салсан шалтгаан зэрэг асуултуудыг оруулж өгдөг. Мөн амьдралын нөхцлийн талаар хэдэн өрөө байртай, халаалтын эх үүсвэр гэх мэт асуултууд ч нэлээд оруулдаг.

Хүн амын тооллогын эдгээр асуулгууд үндсэндээ хүн амын ерөнхий мэдээллийг харуулахаас гадна практикт энэ судалгаа нь нэлээд гүнзгий ач холбогдолтой. Үндэсний онцлогоос хамаарч хүн амын тооллого нь нийгэм, эдийн засгийн онцгой мэдээлэл болж чаддаг. Жишээ нь, АНУ-д гадаад шилжилт хөдөлгөөн чухал байдаг учраас тухайн орны хүн амын тооллогод өмнө нь амьдарч байсан газар маш чухал үзүүлэлт болдог ажээ. Энэтхэгт гэхэд ямар үндэстэн гэдэг нь чухал байдаг бол дорно дахины орнуудад шашин шүтлэгийн асуулт гол асуулга болдог.

Хүн амын талаарх мэдээллийн хэрэгцээ нь манай эриний өмнөх 3 дахь мянганд Азийн орнуудад тооллого үүссэн тэр үеэс эхэлсэн гэж үздэг.

Эртний Грек, Япон, Хятад, Энэтхэг зэрэг улсуудад тогтмол хийгдэж байсан тооллого нь татвар төлөгчид, цэргийн албан хаагчдын талаар тодорхой мэдээллийг өгдөг байсан. Исус Христийн Назаретэд амьдарч байсан эцэг, эх түүний төрсөн газар Вифлеемд ирж римчүүдийн явуулж байсан тооллогод оролцож байсан түүх бий. Римийн эзэнт улсад тооллого хатуу хяналтын доор явагддаг байжээ. Цензийн асуултын хариу нь тангаргаар хийгдэж их хугацаа зарцуулдаг байснаас гадна асуулганд хариулж байгаа хүн өөрийнхөө гал голомтын тухай мэдээллийг (өрхийн гишүүд, өмчийн талаар) зайлшгүй өгөх ёстой байсан.

Тамын шүүлтийн тухай ном (Domesday Book) нэрээр алдаршсан 1086 оны Английн цензийн тодорхойлолт одоо хүртэл хэрэглэгдсээр байна.

Хүн амын тооллого, хүн амын тооцоо хоёрын хоорондын уялдаа

Олон улсын хүн амын статистикийн практикт 10 жил тутам явагддаг хүн амын тооллогын хооронд жил бүр хүн амын бүртгэл хийгддэг. Энэ нь сүүлийн хүн амын тооллогын материалд нэмэлт тооцоо хийнэ. Үүний утга нь тухайн газарт оршин суугаа хүн амын тоон дээр шинээр төрсөн хүний тоо, тухайн газар нутагт шилжиж ирсэн хүний тоог нэмж түүнээс нас барсан хүний тоо, тухайн газар нутгаас шилжиж явсан хүний тоог хасч тодорхойлдог. Шилжин ирэгсэд, шилжин явагсад, төрсөн, нас барсан хүний бүртгэлийг засаг захиргааны нэгж бүрт тусгай алба хариуцан гүйцэтгэдэг.

Хүн амын тоог жил бүрийн 1-р сарын 1-ний өдрөөр тооцон гаргадаг бөгөөд жилийн өмнө хүн амын тооны өөрчлөлт хийх урьдчилсан хувилбарыг зохиодог. Хүн амын тооны үнэлгээг 2 категориор (бэлэн ба суурин хүн амаар) хийдэг. Тухайн жилийн 12-р сард хүн амын тооны үнэлгээг хийхдээ хүн амын ердийн хөдөлгөөний дүнг эхний 10 сарын байдлаар (дараа жилд тооцогдох), шилжих хөдөлгөөний дүнг эхний 9 сарын байдлаар (дараа жилд тооцогдох) ашигладаг. Хүн амын тооны эцсийн үнэлгээ 3-р сард хийгддэг.

Ийм маягаар тооллого хоорондын хүн амын тооцоог дараах байдлаар тодорхойлогдоно. Үүнд:

$$\text{Оны эхний хүн амын тоо} + \text{Төрөгсдийн тоо} + \text{Шилжин ирэгсдийн тоо} - \text{Нас барагсдын тоо} - \text{Шилжин явагсдын тоо} = \text{Оны эцсийн хүн амын тоо}.$$

Хүн амын тооллого, хүн амын бүртгэлийн хооронд шууд холбоо байх нь ойлгомжтой. Хүн амын талаарх мэдээллийг авах гурав дахь эх үүсвэр нь хүн амын тооллогын материал, тухайн жилүүдийн хүн амын

тооны үнэлгээг ашиглан хүн амын хүлээгдэж байгаа гүйцэтгэлийг тооцох явдал юм.

Хүн амын хэтийн тооцоо хийх арга

Хүн амын хүлээгдэж байгаа гүйцэтгэлийг тооцохдоо нас дэвшилтийн аргыг хэрэглэдэг. Энэ арга бол хүн амын тооллогоор бүртгэгдсэн өөрийнхөө насны бүлэгт байгаа хүн амын тоо (S_x, t) нь жилийн дараа хүн амын насны дараагийн бүлэгт шилжих ба бүгд биш зөвхөн дундаж наслалтын коэффициент (P_x)-ын тусламжтайгаар нас баралтын хүснэгтэнд байгаа нас барагсдыг хасч тооцдог арга юм. Хэрэв

(S_x, t)-г (P_x)-ээр үржүүлбэл жилийн дараа дараагийн насны бүлэгт ($S_{x+1}, t+1$) шилжсэн хүний тоо гарна. Дараа дараагийн жилийн хүн амын тоог гаргахдаа энэ үйлдэл давтагдах бөгөөд шилжих хөдөлгөөний сальдо, өөрөөр хэлбэл шилжиж ирсэн, шилжиж явсан хүн амын ялгавар, төрсөн, нас барсан хүн амын хүлээгдэж байгаа гүйцэтгэлийг тооцож гаргадаг. Энэ үзүүлэлт нь төрөх насны эмэгтэйчүүдийн (15-49 насны) тоог насны бүлэг бүрийн төрөлтийн коэффициентээр үржүүлсэнтэй тэнцүү. Хүн амын хүлээгдэж буй гүйцэтгэлийг дараах томъёогоор тооцно.

Үүнд:

$$S(x+1, t+1) = S(x, t) \times P(x, t) + W(x, t)$$

$W(x, t)$ - хүн амын механик хөдөлгөөний сальдо

Энэ арга (экстраполяци) нь 5-аас илүүгүй жилийн доторх тооцоог хийхэд ашиглагддаг. Хэрэв урт хугацааны хэтийн тооцоо хийх болбол хүн амын байдал, түүний хөгжилтэй салшгүй холбоотой бусад хүчин зүйлүүдийн өөрчлөлтийг тусгасан хэтийн үнэлгээ хийх гурван төрлийн аргыг ашигладаг. Ийм аргачлалыг НҮБ-ын статистикийн байгууллагууд хүн амын хэтийн тооцоо хийхэд ашиглаж байна. Өөрөөр хэлбэл, дээрх байгууллагууд эерэг (оптимистический), сөрөг (пессимистический), дундаж (средний) гэсэн гурван төрлийн хэтийн тооцоо зохиож байна. Өнөөдөр НҮБ-ын хүн амын хэтийн тооцоо хамгийн үнэн зөв мэдээлэл болж мэргэжилтнүүдийн дунд өндөр нэр хүндтэй байна.

Олон улсын хүн амын статистикийн үзүүлэлтүүдийн системд дараах үзүүлэлтүүд хамаарагдана. Үүнд:

- Нийт хүн амын тоо
- Хүн амын нийгмийн бүтэц
- Нас, хүйсний бүтэц
- Ердийн хөдөлгөөн
- Гэрлэлтийн байдал
- Дотоод шилжих хөдөлгөөн
- Гадаад шилжих хөдөлгөөн

МОНГОЛ УЛСЫН ЯСТАНГУУДЫН ТОО, БАЙРШИЛД ГАРЧ БУЙ ӨӨРЧЛӨЛТҮҮДИЙН АСУУДАЛД

*М. Баянтөр
Доктор, МУИС-ийн профессор, МУИС, Газарзүй- Геологийн
факультет, Нийгмийн газарзүй- Аялал жуулчлалын
тэнхимийн багш.
Г. Нямдаваа
Доктор, дэд профессор, УИХ- ын гишүүн.
З. Баярмаа
Газарзүйч, бүс нутаг судлаач магистр*

Өнөөдөр манай оронд хорь гаруй ястан оршин сууж байна. 2000 оны байдлаар манай улсын хүн амын 92.8 хувийг халх, казах, дөрвөд, буриад, баяд ястан 7.2 хувийг бусад ястанууд эзэлж байна. Нийт хүн амын 81 хувийг халх ястан эзлэн дийлэнх олонхи болж, монгол ахуй, зан заншил, нийгэм эдийн засгийн онцлогийг бүрдүүлж байна.

Энэхүү ажилд Монгол Улсын ястнуудын өсөлт болон байршилтад гарсан өөрчлөлтүүдийг тооллогын онуудаар харьцуулж үе тус бүрийн онцлогийг авч үзсэн байна. Ястнуудын өсөлтөд хүн амзүйн үзүүлэлтүүд, түүний дотор насны бүтцийн ялгаатай байдал ихээхэн нөлөөлж байна. Түүнчилэн ястнуудын нутагшилт, түүнд гарч байгаа өөрчлөлт ч харилцан адилгүй байна. Хэдийгээр хүн амын өсөлт, шилжилт, нутагшилт ийнхүү харилцан адилгүй дүр зурагтай байгаа ч монгол үндэстнийг бүрдүүлж байгаа ястнуудын дотор элдэв хэлбэрийн тэмцэл, ястан хоорондын зөрчил байхгүй юм..

Нэг талаар Үндсэн хуулийн дагуу иргэд хүссэн газартаа амьдран суух эрхээр хангагдсан, нөгөө талаас даяарчлагдаж байгаа өнөө үед үндэстэн ястан бүр өөрийн өвөрмөц ёс заншил, соёл, уламжлалын ололттой зүйлүүдээ хадгалан хамгаалах, үр хойч үедээ өвлүүлэх талаар санаачлагатай ажиллах шаардлагатай байгааг бүтээлд тусгажээ.

Монгол Улсын нийт хүн амд үндэстэн, ястнууд ямар байр суурь эзэлдэг, тэдгээрийн байдал хэрхэн өөрчлөгдөж байгааг тодорхойлох нь хүн амын газарзүйн судалгааны нэг гол зүйл байдаг. Манай улс нийт 9 удаа хүн амын тооллогыг явуулсан бөгөөд 1956 оноос хойш их тооллогыг статистикийн байгууллага мэргэжлийн хэмжээнд бэлтгэн явуулж, боловсруулсан байна. Иймд бид үндэстэн, ястнуудын эзлэх хувь, түүний өөрчлөлтийн онцлогийг илрүүлэхийн тулд эхний ээлжинд 1956, 2000 онуудын хүн амыг тооллогын материал дээр харьцуулан шинжилж үзэв. Халх ястан нь манай орны нийт хүн амд дийлэнх олонхийг бүрдүүлдэг хамгийн том угсаатны бүлэг бөгөөд энэ хугацаанд эзлэх хувийн жин тасралтгүй өссөөр ирсэн байна. Халх ястны дараа нийт хүн амын 4,3 хувийг эзлэж байгаа казахууд орж байна. Дөрвөд, баяд, буриад, дарьганга, захчин, урианхай зэрэг бусад ястангууд нь нийт хүн амын 1,1-2,8 хувийг тус тус эзлэж байна. Нийт хүн амд халх ястны эзлэх хувь 1956 онд 75,6 хувь байснаа 2000 онд 81,5 хувь болж бусдаасаа түлхүү өссөн нь 1992 оноос хойш казах иргэдийн шилжилттэй холбоотой.

Хүснэгт 1. Монгол Улсын нийт хүн амд ястны эзлэх хувь. 1956-2000 тооллогоор.

Ястан үндэстний нэр	Халх	казах	Дөрвөд	буриад	баяд	дарьганга	Урианхай	Захчин	дархад	торгууд	өөлд	хотон	мянгад	барга	үзэмчин	бусад
1956 он	75.6	4.3	3	2.9	1.9	2	1.9	1.3	1.9*	0.6	0.6	0.3	0.3	0.3	0.2	1.7
2000 он	81.5	4.3	2.8	1.7	2.1	1.3	1.1	1.3	0.7	0.5	0.6	0.4	0.2	0.1	0.1	0.7

Эх үүсвэр: ҮСГ, Статистикийн эмхэтгэл, 2000

Тэмдэглэл: Дархад*- 1956 оны хүн амын тооллогын материалд дархад ястанг урианхай ястантай хамтатгасан тул 1963 оны тооллогын дүнгээр авав.

1956 оноос хойш нийт хүн амд баяд, захчин, өөлд, хотон ястнуудын эзлэх хувь тогтвортой хадгалагдсаар ирсэн бөгөөд үзэмчин, барга, буриад, болон бусад гэсэн ангилалд багтаж буй ястнуудын тоо нэмэгдсэн ч гэсэн нийт хүн амд эзлэх хувь нь буурсан байна. Энэ нь эдгээрээс бусад ястангуудын хүн ам илүү их өссөн болон халх ястны хүн амын тоо зарим тохиолдолд механикаар өсөж байсантай холбоотой юм.

Зураг 1. Монгол Улсын нийт хүн амд халх ястны эзлэх хувийн өсөлт

Манай улсын ястангуудын хүн амын өсөлт хэрхэн явагдаж ирснийг олон жилийн тооллогын материалд тулгуурлан өөр хооронд нь харьцуулж үзье. 1956 оноос өмнөх хүн амын тооллогын материалд боловсруулалт хийгдээгүй байсан тул түүнээс хойшхи тооллогын материалыг ашиглан эхний ээлжинд ястан тус бүрийн үнэмлэхүй тоогоор харьцуулан үр дүнг хүснэгт 2-т харуулав.

**Хүснэгт 2 Монгол Улсын үндэстэн, ястны тоон өсөлт
(1956-2000 он хүртэл)**

Үндэстэн ястан	Он					
	1956	1963	1969	1979	1989	2000
Бүгд	845481	1017162	1188271	1538980	1987274	2365269
Халх	639141	775376	911079	1235806	1610424	1934674
Казах	36729	47735	62812	84305	120506	102983
Дөрвөд	25667	31339	34725	45053	55208	66706
Буриад	24625	28523	29772	29802	35444	40620
Баяд	15874	19891	25479	31053	39233	50824
Дарьганга	16852	18587	20603	24564	29040	31909
Урианхай	15772	14399	15662	18957	23478	25183
Захчин	10833	13140	15057	19475	22998	29766
Дархад	**	8826	10174	10716	14757	19019
Торгууд	4729	6028	7119	8617	10050	12628
Өөлд	4907	5614	6876	8857	9188	14634
Хотон	2603	2874	4056	4380	6076	9014
Мянгад	2518	2712	3222	4173	4760	6028
Барга	2458	2343	2305	1999	2130	2506
Үзэмчин	2046	2070	2127	2030	2086	2386
Орос	13444	8905	1433	196	140	158
Хятад	16157	21981	725	344	247	173
Бусад	11125	6819	35045	8653	1509	8128

Эх сурвалж *-Могол Улсын хүн ам Статистик 70 жил, УБ 1994

-Хүн ам, орон сууцын 2000 оны тооллого., УБ 2001

Тэмдэглэгээ- ** - 1956 оны хүн амын тооллогоор Дархад ястанг Урианхай ястантай хамтатган тоолсон байна.

Энэхүү бодит тоон үзүүлэлтээс өсөлтийн явц, хэлбэлзлэлийг илүү тодорхой гаргах зорилгоор ястан тус бүрийн хүн амын тоо тухайн үед жилд дунджаар ямар байсныг тооцон харьцуулалт хийж, үе тус бүрийн онцлогийг авч үзье.

**Хүснэгт 3 Монгол Улсын ястны жилийн дундаж өсөлт, хувиар.
(1956-2000 оны тооллогоор)**

Үндэстэн, ястан	1956-1963	1963-1969	1969-1979	1979-1989	1989-2000
Халх	2.7	2.7	3.1	2.6	1.8
Казах	3.8	4.6	2.9	3.6	-1.5
Дөрвөд	2.8	1.7	2.6	2.0	1.9
Буриад	2.1	0.7	0.01	1.7	1.3
Баяд	3.2	4.2	1.9	2.3	2.6
Дарьганга	1.4	1.7	1.7	1.6	0.9
Урианхай	-1.2	1.4	1.9	2.1	0.7
Захчин	2.7	2.3	2.6	1.6	2.6
Дархад	0	2.4	0.5	3.2	2.5
Торгууд	3.5	2.8	1.9	1.5	2.3
Өөлд	1.9	3.4	2.5	0.3	4.7
Хотон	1.4	5.9	0.7	3.3	4.0
Мянгад	1.1	2.9	2.6	1.3	2.4
Барга	-0.6	-0.2	-1.4	0.6	1.6
Үзэмчин	0.2	0.4	-0.4	0.2	1.3
Дундаж өсөлт	1,6	2,5	1,5	1,8	1,9

Эх сурвалж *-Могол Улсын хүн ам Статистик 70 жил, УБ 1994

-Хүн ам, орон сууцын 2000 оны тооллого., УБ 2001

Монгол Улсын ястны жилийн дундаж өсөлт харилцан адилгүй бөгөөд 1956-1963 оны хоорондох жилийн дундаж өсөлт 1,6 хувь байгаагаас үзвэл тухайн хугацаанд хүн амын өсөлт казах, торгууд, баяд ястны хувьд хамгийн өндөр буюу дундаж өсөлтөөс 2 дахин их байна. Харин урианхай ястан тооны хувьд өсөөгүй харин ч буурсан нь 1956 оны тооллогоор Дархад Урианхай ястанг хамтатган тоолсон, 1963 онд тус тусад нь тоолсонтой холбоотой юм. 1956-1963 оны хоорондох өсөлт нь -1,2 хувь болсон байна. Барга ястны өсөлт -0,6% хувиар буурсан тухайн үеийн хүн амын тооллогын үед барга ястан нь өөрсдийгөө халх гэж бүртгүүлэх болсонтой холбоотой байж болох юм. 1963-1969 оны хооронд ястны жилийн дундаж өсөлт 2,5 хувь байгаа бөгөөд нийт угсаатан ястны хувьд харьцангуйгаар өсөлт ихэсжээ. Харин хотон, казах, баяд ястны өсөлт илүү байгаа ба дархад, захчин, халх ястны өсөлт дундаж орчимд, харин хамгийн бага өсөлттэй ястанд буриад, үзэмчин орж байна. Барга ястны өсөлт нь өмнөх үеэсээ буурчээ. 1969-1979 оны хоорондох нийт хүн амын жилийн дундаж өсөлт 1,5 хувь байгаа нь өмнөхөөс буурсан байна. Гэвч үзэмчин барга, бусад ястны хүн амын өсөлт тогтвортой байна. Энэ үе нь манай улсын хүн амын өсөлтийн оргил үе бөгөөд барга, үзэмчин болон зарим ястан өөрсдийгөө халх гэж бүртгүүлэх болсны улмаас халх ястны өсөлт тасралтгүй нэмэгдэж, зарим нэг ястны өсөлт буурсан мэт харагдах явдал гардаг байв.

1979-1989 оны хоорондох ястны жилийн дундаж өсөлт 1,8 хувь байгаа бөгөөд барга, үзэмчин ястны тоон өсөлт өмнөх үеүдээс бага зэрэг нэмэгдсэн боловч хамгийн бага өсөлттэй хэвээр байна. Хамгийн өндөр өсөлттэй (3.6 хувь) нь казах ястан байгаа нь өмнөх үеүдтэй харьцуулахад тогтвортой байна. Харин өөлд, дөрвөд, мянгад ястнуудын өсөлт өмнөхөөсөө буурчээ. Энэ нь эдгээр ястан өөрсдийгөө халх гэж бүртгүүлэх болсон, мөн хүн амынх нь дунд ахмад насны хүн амын эзлэх хувийн жин их байдаг зэргээр тайлбарлагдана. Ер нь угсаатан зүйчдийн судлаж бичсэнээр цөөн тоотой угсаатан, ястанг социализмийн үед өөрсдийгөө халх гэж бүртгүүлэх болсон нь тухайн үеийн нийгэм, улс төрийн байдалтай холбоотой юм. Энэ нь тухайн ястны хүн амын тоо буурах, нөгөө ястны тоо нэмэгдэхэд мэдэгдэхүйц нөлөөлж байв. 1989-2000 оны хоорондох ястны дундаж өсөлт 1,9 хувь байгаа бөгөөд барга, үзэмчин ястны хүн амын өсөлт нэмэгдэж, улсын дунджид ойртсон байна. Харин казах ястны өсөлт 1,5 хувиар буурсан нь 1992 оноос хойш Монгол Улсын казах иргэд “Хөдөлмөрийн гэрээ” гэдэг ерөнхийлсөн нэрийн дор Казахстанд бөөнөөрөө очих болсонтой холбоотой юм. Үүнийг үндэсний хэл соёл, үр удмаа бодсон түүхийн гүнзгий учир шалтгаантай гэж тайлбарлаж байсан билээ. Гэвч үнэн хэрэг дээрээ төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгаас зах зээлийн тогтолцоонд шилжих явцад гарсан амьдралын бэрхшээл нөлөөлсөн нь тодорхой. 1994 онд Казахстан, Монгол Улсын хооронд Казахстанд сайн дураараа нүүн очих журам ба иргэний харьяаллын тухай боловсруулсан гэрээгээр, хэрэв Монгол Улсын казахууд Казахстаны харьяат болно гэвэл Монгол Улсын харьяатаас гарсан байх шаардлагатай юм.

1991 оноос хойш Монгол Улсаас 65 мянга орим казахууд Казахстанд шилжин суурьшжээ. Тэдний олонхи нь Казахстан улсын иргэн болох хүсэлт гаргасан байна. Казахстаны тал бараг 32 мянган хүнийг (31884) өөрийн харьяатад авсан гэж 2001 онд албан ёсоор мэдэгджээ. /1.х-3/

Бусад ястны өсөлттэй харьцуулахад казахуудын өсөлт их байгаа нь нэг гэр бүл дэх хүүхдийн тоо их, төрөлт их байдагтай холбоотой.

Дээрхи ястны хүн амын өсөлтийн харилцан адилгүй байдалд үндэслээд дараах 4 бүлэгт ангилж болохоор байна. Энэ нь бидний судалгааны үр дүнд тулгуурласан хүн амын өсөлтийн онцлогоор хийсэн ангиллын оролдлого юм.

Хүснэгт 4. Монгол Улсын үндэстэн, ястнуудын жилийн дундаж өсөлтийн ангилал.

Ангилал	Үзүүлэлт	1956-1963	1963-1969	1969-1979	1979-1989	1989-2000	Дундаж
Хамгийн их өсөлттэй	>4		Хотон, казах, баяд			Хотон, өөлд	
Өсөлт ихтэй	4-2	Казах, баяд, торгууд, дөрвөд, халх, буриад, захчин	өөлд, мянгад, захчин, торгууд, дархад, халх,	Халх, казах, дөрвөд, захчин, өөлд, мянгад	Казах, халх, дөрвөд, баяд, урианхай, дархад, хотон	Баяд, захчин, дархад, торгууд	Хотон, баяд, казах, халх, өөлд, торгууд, захчин, дөрвөд, дархад
Бага өсөлттэй	2-0	Өөлд, хотон, мянгад, дарьганга, үзэмчин	Дөрвөд, буриад, дарьганга, урианхай, үзэмчин	Баяд, урианхай, дарьганга, дархад, торгууд, хотон,	Буриад, дарьганга, захчин, торгууд, өөлд, мянгад, барга, үзэмчин	Халх, дөрвөд, буриад, дарьганга, урианхай, мянгад, барга, үзэмчин	Мянгад, дарьганга, буриад, урианхай, үзэмчин
Өсөлтгүй	0>	Урианхай, барга	Барга	Буриад, барга, үзэмчин		Казах	Барга

Эх сурвалж * -Могол Улсын хүн ам Статистик 70 жил, УБ 1994
 -Хүн ам, орон сууцын 2000 оны тооллого., УБ 2001

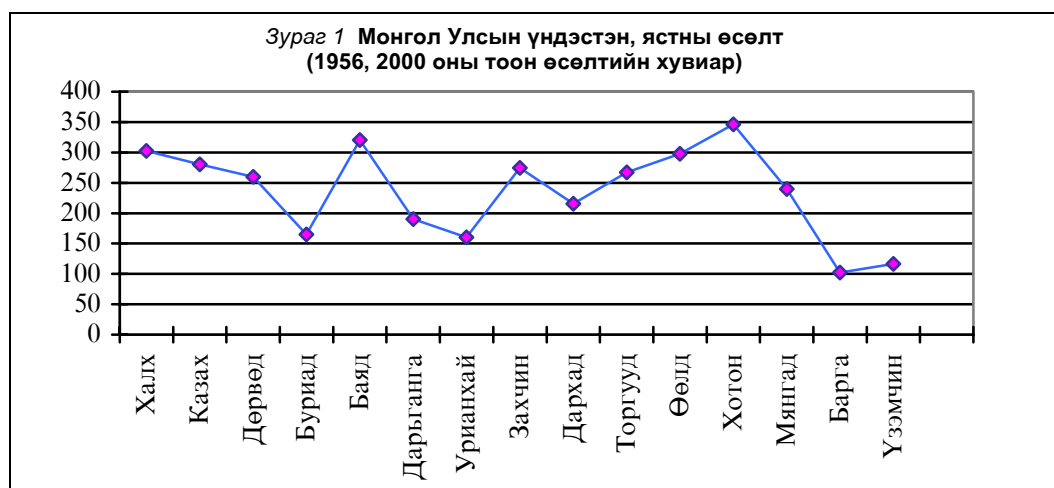
Угсаатан, ястны өсөлтийн явцыг тухайн жилийн дундаж өсөлтөөр гаргахаас гадна 1956 оноос хойшхи 44 жилийн дараах хугацаатай харьцуулан авч үзэхэд хотон, баяд, халх ястан бараг гурав дахин өссөн байхад барга, үзэмчин ястны тоо бараг нэмэгдээгүй шахам байна.

Хүснэгт 5 Монгол Улсын үндэстэн, ястны тоон өсөлтийн харьцуулалт (1956, 2000 оны үзүүлэлтээр)

Үндэстэн, ястан	1956	2000	Өсөлтийн ерөнхий хувь
Халх	639141	1934674	302,7
Казах	36729	102983	280,4 ¹
Дөрвөд	25667	66706	260
Буриад	24625	40620	165
Баяд	15874	50824	320,2
Дарьганга	16852	31909	190
Урианхай	15772	25183	160
Захчин	10833	29766	274,7
Дархад	8826*	19019	215,4

Торгууд	4729	12628	267
Өөлд	4907	14634	298
Хотон	2603	9014	346,3
Мянгад	2518	6028	240
Барга	2458	2506	102
Үзэмчин	2046	2386	116,6
Дундаж өсөлт			235,8

Эх сурвалж * -Могол Улсын хүн ам Статистик 70 жил, УБ 1994
 -Хүн ам, орон сууцын 2000 оны тооллого., УБ 2001

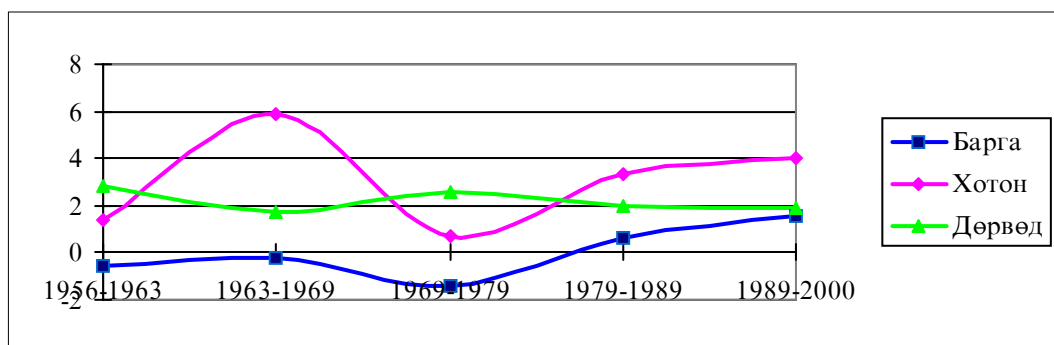

Монгол оронд 1921 оны хувьсгал ялж улмаар 1950- иад оноос улс орон тайван замаар хөгжих болсон тэр цагаас эхлэн үндэстэн ястан бие биендээ аажмаар ойртон нягтарснаас ялгагдах зарим онцлог нь бүдгэрэх болсон. 1960-иад оноос хотжих процесс улам хүчтэй явагдаж эхэлсэн тэр цагаас угсаатан, ястан нь хот суурин газар бараадан суурьших болж ингэснээр хот маягийн амьдралд орж, түүндээ зохицон хэл яриа, ахуй, оюуны, соёлын харилцан ижил хэв шинжид алгуур шилжсээр байна. Харин хөдөө орон нутаг, алс бөглүү сумдад буй (Хөвсгөл аймгийн нутагт буй Цаатан ястан гэх мэт) зарим ястан одоог хүртэл ястны өвөрмөц байдлаа илүүтэй хадгалсаар байна.

Юуны өмнө 1992 оны Үндсэн хуульд "Монгол Улсын иргэн оршин суух газраа өөрөө сонгоно"-гэсэн хуулийн заалт гарсан нь үндэстэн, ястныг ойртуулан нэгдэн нийлэх, үйл явцад нөлөөлж байна.

Ястны өсөлт харилцан адилгүй байгаа нь тэдний тархалт, суурьшилт, хөдөлмөр эрхлэлт, нас хүйсийн бүтэцтэй холбоотой. Энэ харилцан адилгүй байдлыг барга, дөрвөд, хотон ястны өсөлтөн дээр харьцуулан үзүүлээ. Хотон ястны тоо бусад ястны тоотой харьцуулахад бага боловч жилийн дундаж өсөлт нь хамгийн их байна.

Зураг 2 Барга, дөрвөд, хотон ястны хүн амын өсөлт (1956-2000 он)

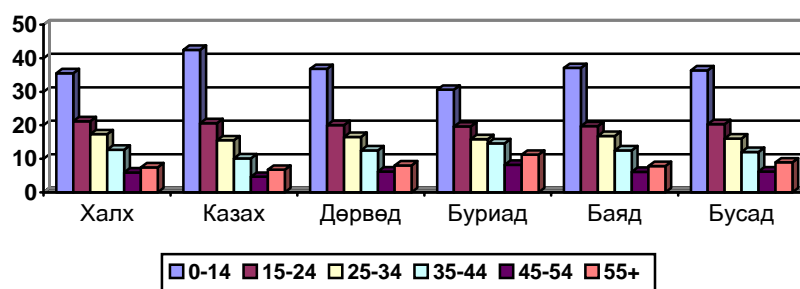
Одоо бид Монгол Улсын ястны насны бүтцийн онцлогийг авч үзье. Монгол орны ястангуудын эзлэх хувь, өсөлтийн байдал өөр хоорондоо ихээхэн харилцан адилгүй болохыг өмнөх хэсэгт бид авч үзлээ. Энэ харилцан адилгүй байдалд хүргэж байгаа байгаль, нийгэм, эдийн засгийн олон хүчин зүйлүүдийн дотор хүн амын өөрийн бүтэц бүрэлдэхүүний байдал ихээхэн үүрэг гүйцэтгэдэг. Үүний нэг үзүүлэлт нь ястны насны бүтэц харилцан адилгүй байгаа явдал юм. Энэ онцлогийг илрүүлэхийн тулд голлох зарим ястны насны бүлгийг харьцуулан авч үзэв.

Хүснэгт 6 Монгол Улсын ястны эзлэх хувь, насны бүлгээр (2000он)

Насн бүлэг	Халх	Казах	Дөрвөд	Буриад	Баяд	Бусад
Бүх хүн ам	1934674	102983	66706	40620	50824	169462
0-14	35.5	42.5	36.8	30.6	37.1	36.4
15-24	21.2	20.6	20.0	19.6	19.7	20.3
25-34	17.3	15.5	16.5	15.8	16.8	16.0
35-44	12.7	10.1	12.5	14.6	12.5	12.0
45-54	5.9	4.6	6.2	8.2	6.1	6.2
55+	7.4	6.7	8.0	11.2	7.8	8.9
Бүгд	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Эх сурвалж Хүн ам, орон сууцын 2000 оны тооллого., УБ 2001

Зураг 3 Монгол Улсын ястны насны бүтэц, хувиар. (2000 он)

Хүснэгт 6, зураг 3-аас харахад ястан бүрийн насны бүтэц өөр хоорондоо ихээхэн ялгаатай байна. Тухайлбал: казах иргэдийн дунд 15 хүртэлх насны хүүхэд 43 хувийг эзэлж байгаа нь бусад ястантай харьцуулахад хамгийн залуу бүтэцтэй болохыг илэрхийлж байна. Энэ нь казах эмэгтэйчүүдийн төрөлт бусад ястнаас харьцангуй өндөр байдагтай холбоотой. Харин буриад ястны дотор өндөр настнуудын эзлэх хувь өндөр байна. Эдгээрээс хамаараад үндэстэн, ястны өсөлтийн явц, ирээдүйн төлөв байдал харилцан адилгүй болдог байна.

1990-д оноос хойш манай улсын нийгэм-эдийн засгийн байдалд ихээхэн өөрчлөлт орсон нь үндэстэн, ястны нутагшилтанд тодорхой хэмжээгээр нөлөөлж байна. Учир нь хөдөөд нутаг эзгүйрч, зах зээлийн хэрэгцээ, бөөгнөрлийг дагасан чадварлаг нэг хэсэг нь, нөгөө талаас амьдралын эх үүсвэргүй болсон зарим нь хот суурин газар бараадан сургууль соёл эзэмшиж, хүн амын шилжилт эрчимжиж байгаа нь цус ойртох зэрэг нийгмийн сөрөг үзэгдлүүд гарах нөхцлийг үгүй болгох сайн талтай. Харин ястан, үндэстний өвөрмөц онцлог, ялангуяа уламжлалт зан заншлынхаа эерэг сайн талыг нь хадгалан үлдээх талаар анхаарах хэрэгтэй юм.

Одоо бид ястны нутагшилтанд гарсан өөрчлөлтийг авч үзье.

Хүн амын шилжих хөдөлгөөнд тусгайлан тогтоосон засаг захиргааны болон газарзүйн нэгжүүдийн хооронд, түүнчлэн газар нутгийн байршлын хувьд явагдах хүн амын суурьшлын өөрчлөлтийг хамааруулна.

Хүн амын шилжих хөдөлгөөнд хотууд нийгэм, эдийн засгийн дэвшил, шинэчлэлт, соёл боловсролын татах төв болдог ба шилжилт нь амьдралын шинэ бололцоо, өөрчлөх боломж нь болдгоороо онцлог юм. Манай улсын хувьд 1960-аад оноос хотжих процесс эрчимжин, хот суурин газар бараадах их нүүдэл эхэлсэн бөгөөд, шинээр ашигт малтмалын нөөц, орд газруудыг ашиглах шинэ шинэ үйл ажиллагааны нөлөөгөөр хүн амын шилжих хөдөлгөөн эрчимжсэн.

Хүн амын шилжих хөдөлгөөнд залуу үеийнхэн илүү их хувийг эзэлдэг нь тэдний сурч боловсрох, шинэ амьдрал эхлэх зэрэг үйл ажиллагааны дүн юм.

Хүн амын шилжилтээс ястны шилжилтийг ялган үзэх нь бэрхшээлтэй бөгөөд нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл, нөлөөллөөр бий болдог шилжилт нь үндэстэн, ястны хэсэг бүлгээрээ нүүн, очсон газраа тухайн ястны бөөгнөрлийг үүсгэдэг байна. Үүний нэг тод жишээ бол 1990 ооос хойш шинэ Үндсэн хуулийн заалтын дагуу өнөөдөр Улаанбаатар, Дархан, Эрдэнэт хотуудыг тойрсон суурьшлын шинэ хэлбэрүүд бий болж байна. Статистикийн мэдээ материалаас үзвэл 1989 онд Дархан-Уул аймагт Дөрвөд ястны эзлэх хувь 2,9 байсан 2000 оны тооллогын үед 4,2 хувь болон өссөн байна. Мөн баяд ястны эзлэх хувь 1989 онд 1,6 хувь байсан бол 2000 онд 3,5 хувь болон өсчээ. Энэ нь хүн амын шилжих хөдөлгөөнийг чөлөөтэй болгон, иргэд өөрийн ажиллаж, амьдарч чадах орон зайгаа өөрөө сонгон, тэмүүлж амьдрах нийгмийн шаардлагатай холбоотойгоор бий болсон шилжилт юм. Харин Төв хэсгийн үйлдвэржсэн бүсэд хүн ам өссөн байхад Баруун аймгуудад дээрхи ястны өсөлт харьцангуйгаар буурсан байна

Халхчуудын нутаглах газар нутгийн талбай их, хүн амын нягтшилт харилцан адилгүй, тэдний нутаглаж байгаа төв ба умард нутаг дахь үйлдвэрлэх хүчний хөгжлийн хурдац, төвлөрөл манай улсад хамгийн өндөр байсантай уялдаж хүн амын шилжих хөдөлгөөн эрчимжин, хүн

амын байршил нутагшилтанд орон нутаг, аймгийн төдийгүй улс орны хэмжээнд ихээхэн өөрчлөлт гарчээ. Халхчуудын 40 хувь нь шилжих хөдөлгөөнд хамрагдаж, улс орны аль ч хэсэгт оршин сууж байсан хэдий ч шилжигсдийн ихэнх нь хотууд, тосгон суурингууд болон Төв, Сэлэнгэ, Булган аймгийн газар тариалан голлон эрхэлдэг сумдад шилжин суурьшжээ. Халхчуудын энэхүү байршилт, шилжих хөдөлгөөн нь Монголчуудын шилжих хөдөлгөөний төрх байдлыг тод хадгалсан байна.

Баян-Өлгий аймгийн Ногооннуур сумын нутагт 1930-аад он хүртэл дөрвөд ястнууд нутаглаж байсан бөгөөд 1950-аад оноос эхлэн шилжин суурьшсаар одоо энэ суманд цөөн тооны өрх үлджээ.

Үндэстэн, ястны нутагшилт, түүнд гарсан үндсэн өөрчлөлтүүд дотроос буриадууд нэн өвөрмөц ул мөр үлдээсэн. Энэхүү үйл явдлуудаас 1918 оноос хойшхи үеийг нь тодруулан дурьдвал:

- 1918-1924 онуудад Буриад Монголоос Монгол нутаг руу чиглэсэн нүүдэл эхэлсэн. 1921 онд Д.Сүхбаатар, С.Данзан нар Зөвлөлт Оросын удирдлага (В.И.Ленин, В.Чечерин)-тай уулзахдаа 7 зүйл асуудал тавьсны нэг нь буриадууд Монголд нүүж ирэхэд чөлөөтэй боломж олгох тухай асуудал байсан. Энэ талаар нааштай тохиролцоонд хүрч 1923-1924 онд Монголын Засгийн газарт буриадын асуудал хариуцсан хороо байгуулагдаж, Ерөөгийн, Ононгийн, Улзын буриад хошууд зохион байгуулж байжээ. /7.х-33/
- 1924 оны 10-р сарын 28-нд БНМАУ-ын Засгийн Газрын 42-р хурал, Улсын Анхдугаар Их Хурлаас (тэр үеийн нэр томъёогоор) 4316 буриад өрхийн 16093 иргэнийг Монгол Улсын харьяатад хуульчлан бататгав хэмээн БНМАУ-ын Анхдугаар Их Хурлын протоколд тэмдэглэсэн байдаг юм.
- Казахууд баруун Монголд 1860-1870 оны хооронд орж ирсэн. Ингээд 1868-1875 хоорондох хугацаанд тодорхой газар нутаг эзэмшин, суурьшиж эхэлсэн бөгөөд энэ хугацаанд ойролцоогоор 10000 орчим казах иргэд Монголд орж ирсэн байна. Тэд Ховд голын эх, одоогийн Сагсай, Улаан Хус, Цэнгэл, Даян сумуудын нутагт урианхай ноёдоос газар түрээслэн авч суурьших болжээ. 1912 онд Монголын баруун хязгаарт гарсан үймээний үед казахууд ихээр хэлмэгдэж, казахуудын нэг хэсэг нь Алтайн уулсыг даваж Шинжаан руу, нөгөө хэсэг нь Оросын нутагт орж Чүйн гол орчим нутаглаж байгаад 1913-1914 онд Ар Монголын баруун хязгаар нутагт буцан ирж суурьшсан байна.

Байршилтын өнөөгийн онцлог

Үндэстэн, ястан бүр оршин суугаа нутгийн байгалийн нөхцөл, нийгэм, эдийн засгийн орчин нөхцөлдөө зохицуулан аж ахуйгаа эрхлэн явуулах үйлдвэрлэлийн өвөрмөц дадлага, туршлага хуримтлуулж зарим нь өвөрмөц орон сууц, суурин газрыг үүсгэн бий болгосон байдаг. Эдгээр өвөрмөц онцлогууд нь орчин үеийн хүн амын байршилт, шилжих хөдөлгөөн, эдийн засгийн амьдралд зохих хэмжээгээр нөлөөлдөг болохоор ийм өвөрмөц аж ахуйн хэвшил, дадал туршлагыг судлах нь хүн амын газарзүйн нэг гол судлах зүйл болж байна. /20.х-73/

Монгол нутагт одоогийн байдлаар монгол, түрэг угсааны гуч шахам ястнууд амьдарч байгаа бөгөөд монгол угсааны ястан нийт хүн амын 93,5 хувийг эзлэн нийт нутаг дэвсгэрийн 97 хувьд нь тасралтгүй үргэлжилсэн нутагшилттайгаар оршин суудаг.

Монгол үндэстнийг бүрдүүлэх эдгээр 20 гаруй угсаатан, ястнаас **халх ястан** хамгийн их хувийг (81 хувь) эзлэх бөгөөд Архангай, Баянхонгор, Говь-Алтай, Дорноговь, Завхан, Өвөрхангай, Өмнөговь, Сэлэнгэ, Төв, Булган, Сүхбаатар, Дорнод, Хэнтий, Хөвсгөл аймгийн ихэнх нутаг, Ховд аймгийн Буянт, Дарви, Цэцэг, Чандмань сумд, Мөст сумын зүүн хагас, Увс аймгийн Баруунтуруун, Завхан, Зүүнхангай, Өндөрхангай, Цагаанхайрхан сумдын нутгаар оршин сууна.

Хотгойд ястан нь Завхан аймгийн Нөмрөг, Баянхайрхан, Баянтэс сумдад 1,4 хувь нь, Хөвсгөл аймгийн Цэцэрлэг, Цагаан-Уул, Арбулаг, Бүрэнхайран, Төмөрбулаг сумдын нутаг, Түнэл, Тосонцэнгэл сумдын зарим хэсэгт хотгойд ястны 86 хувь, Улаанбаатар хотод 6 хувь нь оршин суудаг.

Дарьгангачууд 31,9 мянга орчим хүн амтай бөгөөд гарал үүслийн хувьд Монголын олон хошуудаас сүрэгчээр цугларч нутагшсан монголчууд бөгөөд Сүхбаатар аймгийн Баруун-Урт хотод, Баяндэлгэр, Онгон, Наран сумдын бүх нутаг, Халзан, Асгат сумдын нэлээд хэсэгт дарьгангачуудын 82,6 хувь нь оршин суудаг. Дарьгангачуудын 9 орчим хувь нь Улаанбаатар хотод, 4 орчим хувь нь Дархан, Эрдэнэт хотууд, Төв, Сэлэнгэ аймагт, 2 хувь нь Дорнод аймагт оршин сууж байна.

Буриадүүд нь 40,6 мянга орчим бөгөөд, тэдгээрийн 42 хувь нь Дорнод аймгийн Баян-Уул, Дашбалбар сумдад, Цагаан-овоо сумын ихэнх нутаг, Чулуунхороот сумын баруун хэсэг, Норивлон сумдад, Хэнтий аймгийн Дадал, Батширээт сумдын бүх нутаг, Хэнтий аймгийн нутгийн хойд хагаст 15,3 хувь нь, Булган аймгийн Тэшиг, Хөвсгөл аймгийн Цагаан-Үүр сумдад, Ханх хорооны зарим хэсэгт оршин сууна. Буриад ястны хүн амын 1/4 нь Улаанбаатар хотод, мөн ийм хэсэг нь Өндөрхаан, Дархан, Сүхбаатар, Эрдэнэт, Булган, Мөрөн хотуудад оршин сууж байна.

Дөрвөдүүд нь Баруун Монголын ойрад угсааны ястан бөгөөд ойролцоогоор 66,7 мянга орчим дөрвөд ястан оршин сууж байна. Дөрвөдүүд ийн 54,2 хувь нь Увс аймгийн Бөхмөрөн, Давст, Өлгий, Өмнөговь, Сагил, Түргэн, Ховд сумдын бүх нутаг, Наранбулаг сумын ихэнх хагас, Тариалан сумын сумын нилээд нутагт, Ховд аймгийн Дөргөн сумын ихэнх нутагт 7,8 хувь нь, 20 орчим хувь нь Улаанбаатарт, 13,2 хувь нь Орхон, Дархан-Уул, Төв, Сэлэнгэ аймгуудад оршин сууж байна.

Баядууд нь 51 мянга орчим хүн амтай бөгөөд 62,4 хувь нь Увс аймгийн Зүүнговь, Малчин, Хяргас, Тэс сумдын бүх нутаг, Наранбулаг сумын зүүн хагаст оршин сууна. 1980-аад оноос баядууд Улаанбаатар, Улаангом, Дархан, Эрдэнэт хотууд, Төв, Сэлэнгэ аймгуудад шилжин суурьших болсон. Улаанбаатар хотод баяд ястны хүн амынх нь 1/5 орчин нь оршин суудаг. 12,6 хувь нь Дархан-Уул, Орхон, Сэлэнгэ, Булган аймгуудад байдаг.

Захчин ястан нийт 30 орчим мянга бөгөөд хүн амынх нь 72,7 хувь нь Ховд аймгийн Манхан, Зэрэг, Алтай, Мөст, Үенч сумдад, 23,1 хувь нь Сэлэнгэ, Дархан-Уул аймгуудад, Улаанбаатарт хотод оршин сууж байна. **Урианхай ястан** нийт 25 мянга орчим хүн ам бөгөөд хүн амынх нь 26 хувь нь Ховд аймгийн Ховд хот, Мөнххайрхан суманд, 26 хувь нь Баянөлгий аймгийн Алтай, Булган, Буянт сумдад, 37,7 хувь нь Улаанбаатар, Сэлэнгэ, Хөвсгөл, Дархан-Уул аймгуудад оршин сууж байна.

Дархад ястан нь 19 мянга орчим бөгөөд хүн амынх нь 85 хувь нь Хөвсгөл аймгийн Баянзүрх, Ренчинлхүмбэ, Улаан-Уул, Цагааннуур

сумдад, 9,6 хувь нь Улаанбаатар, Сэлэнгэ, Орхон аймгуудад оршин сууж байна.

Торгуудууд 12 мянга орчим бөгөөд 55,4 хувь нь Ховд аймгийн Булган суманд, 27 хувь нь Улаанбаатар хотод, 13,7 хувь нь Дорнод, Сэлэнгэ, Дархан-Уул аймгуудад оршин байна.

Өөлдүүд 14,5 мянга орчим бөгөөд 44,4 хувь нь Ховд аймгийн Ховд, Эрдэнэбүрэн сумдад, 22,5 хувь нь Улаанбаатар хотод, 19 хувь нь Архангай аймагт, 11 хувь нь Баянхонгор, ГовьАлтай, Завхан, Сэлэнгэ, Төв, Хөвсгөл, Дархан-Уул, Орхон аймгуудад оршин байна.

Хотонгуудын нь бараг 70 орчим хувь Увс аймгийн Тариалан суманд оршин суух бөгөөд Дархан-Уул, Орхон, Улаанбаатар хотод үлдэх хувь нь оршин сууж байна.

Мянгадууд 6 мянга орчим бөгөөд Ховд аймгийн Мянгад суманд мянгад ястны 70 орчим хувь оршин суудаг. Үлдэх хувь нь Улаанбаатар, Дархан-Уул, Орхон, Увс, Сэлэнгэ аймгуудад амьдран сууна.

Казахууд бол өнөөдрийн Монгол Улс дахь түрэг угсааны хамгийн том төлөөлөгч юм. Казахууд 103 мянга орчим бөгөөд хүн амынх нь 78 хувь нь Баян-өлгий аймгийн Улаанхус, Толбо, Дэлүүн, Булган, Баяннуур, Сагсай, Алтанцөгц, Цэнгэл, Ногооннуур сумдад, 9,7 хувь нь Ховд аймгийн Ховд, Булган сумдад, 11 орчим хувь нь Улаанбаатар, Сэлэнгэ, Төв, Дархан-Уул аймгуудад оршин сууж байна.

Цаатангууд нь Хөвсгөл аймгийн Цагааннуур сумын уул тайгаар нутаглана. Цаатан гэдэг нь цаа бугатан гэсэн үгийн товчлогдсон дуудлага юм. Гэрийн цаа буга нь цайвар цагаан өнгөтэй байдгаас энэ нэр үүсчээ. Хилийн шугам өөрчлөгдөж, Тарисын рашааны хавь нутаг, Долоон хөшиг, Тэнгис нурууд, Билимын хөндий хилийн цаана үлдэх болсны улмаас тэнд нутаглаж байсан цаатан нар Хөвсгөл аймгийн Улаан-Уул, Ренчинлхүмбэ суманд шилжин ирж суурьшсан юм. Тэр үед амьдрал нэн ядуу, анх нүүж ирэх үед 300 гаруйхан цаатан, 150-200 хүн шилжин ирж суурьшсан бол одоо 1400 гаруй цаатан, 30 гаруй цаатан өрхөд 200 гаруй хүн тайгад аж төрж байна. Мөн Цагааннуур, Улаан-Уул сумын төвд 150 шахам, Улаанбаатар хот, Сэлэнгэ аймагт 100 шахам цаатангууд оршин сууж байна. Цаатангууд өөр хоорондоо тува хэлээр, бусадтай монгол хэлээр ярьдаг. Улаан-Уул сумын цаатнуудыг тайгын, Ренчинлхүмбэ сумынхныг зүүн тайгын цаатангууд гэдэг. 1980-аад оны эхээр Цагааннуур сумыг байгуулахад Улаан-Уул сумын баруун тайгынхан Цагааннуур суманд шилжин суурьшжээ. Манай улсад одоо нийтдээ 300 шахам цаатнууд оршин суудаг. Цаа малладаг хүмүүсийг дотор дархад, халх, дөрвөд хүмүүс ч бий.

Ховд аймгийн Буянт суманд 400 гаруй мончоого-үрианхайчууд шилжин ирж нутаглажээ. Түрэг хэлтэнд багтах цөөн тооны чантуу/ узбек/ нар Ховд хот, түүний орчим оршин сууж ногооны ажил эрхлэж байсан бөгөөд манай улсад нийт 380 орчим узбекүүд байна.

Бусад угсаатан, ястнуудын тоо дээрхи ястангуудтай харьцуулахад бага бөгөөд хүн амын дунд эзлэх хувь нийлээд 2 хүрэхгүй хувийг эзлэх тул нутагшилт, байршилтыг нь бичээгүй болно.

Монгол Улсын 1992 онд батлагдсан шинэ Үндсэн Хуулийн арван дөрөвдүгээр зүйлийн хоёрдугаар хэсэгт “Хүнийг үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, үзэл бодол, боловсролоор нь ялгаварлан гадуурхаж үл болно. Хүн бүр эрх зүйн этгээд байна” гэж заасан нь улс нийгмийн доторхи үндэстэн ястны харилцаа, бүтэц бүрэлдхүүн нь бүх

талаар хуулийн хамгаалалттай байж, цөөнхийн соёл, хэл, зан заншлыг хамгаалах, олонхийн адил тэгш хөгжүүлэх боломжийг бүрдүүлэхэд чиглэгджээ.

Дүгнэлт

Монгол үндэстэн түүхийн урт хугацаанд бүрэлдэн бий болж, түүнийг бүрдүүлэгч ястангууд олон зууны турш хөгжил дэвшлийн янз бүрийн замыг туулсан боловч төр, засгаас явуулж ирсэн бодлогын үр дүнд харьцангуй тогтвортой байдалд хөгжиж байна.

Өнөөдөр манай оронд хорь гаруй ястан оршин сууж байгаа бөгөөд эдгээр ястан хүн амын тоо, насны бүтэц, хүн амын өсөлт, хүн амд эзлэх хувь хэмжээ зэрэг хүн ам зүйн үзүүлэлтүүдээр өөр хоорондоо өвөрмөц ялгаатай байна.

2000 оны байдлаар манай улсын хүн амын 92.8 хувийг халх, казах, дөрвөд, буриад, баядууд, үлдэх 7.2 хувийг бусад ястангууд эзэлж байна. Нийт хүн амын 81 хувийг халх ястан эзлэн бусад ястангуудтай харьцуулахад дийлэнх олонхи болж монгол хэл, соёл, ахуй, зан заншил, нийгэм эдийн засгийн онцлогийг бүрдүүлэхэд шийдвэрлэх үүрэгтэй байна.

Улс орны хүн ам дотор үндэстэн ястны өсөлт, эзлэх хувь хэмжээ өөрчлөгдөх нэг шалтгаан нь гадаад шилжих хөдөлгөөн болох нь тодорхой байна. Үүний тод жишээ бол 1989- 2000 оны хүн амд эзлэх хувь халх ястан эрс өссөн харин казахуудын эзлэх хувь болон тоон өсөлт буурсан явдал юм.

Ястны энэхүү өсөлтөд хүн амзүйн голлох үзүүлэлтүүд, түүний дотор насны бүтцийн ялгаатай байдал ихээхэн нөлөөлж байна. Тухайлбал: казах иргэдийн дунд 15 хүртэлх насны хүүхэд 43 хувийг эзэлж байхад энэ үзүүлэлт буриадуудад 30 орчим хувьтай байна. Энэ нь казах эмэгтэйчүүдийн төрөлт бусад ястнаас харьцангуй өндөр байдагтай холбоотой юм.

Ястны нутагшилт, түүнд гарч байгаа өөрчлөлт ч харилцан адилгүй байна. Тухайлбал, 1989 онд Дархан-Уул аймагт дөрвөд ястны эзлэх хувь 2,9 байсан бол 2000 оны тооллогын үед 4,2 хувь, баяд ястны эзлэх хувь 1,6 хувь байснаа бол 3,5 хувь болон өссөн нь үүнийг гэрчилнэ.

Монгол Улсад ястны зэрэгцээгээр үндэстэн бүрэлдэн тогтнож байгааг онцгойлон тэмдэглэх хэрэгтэй.

Даяарчлагдаж байгаа өнөөгийн нөхцөлд үндэстэн ястан өвөрмөц онцлогоо хадгалан үлдэхийн зэрэгцээ хүн төрөлхтний хуримтлуулсан үнэт зүйлсээс эзэмшиж, ялангуяа оюуны үнэт зүйлсээ улам баяжуулан, илүү дэвшилттэй соёл иргэншлийг хүлээн авч, дэвшлийг эрхэмлэн хөгжих ёстой. Ингэснээр үндэстэн, ястны хөгжил шинэ түвшинд гарч, хүн төрөлхтний хөгжилд өөрийн хувь нэмрээ оруулах болно.

Нийгмийн хөгжлийн жам ёсны дагуу Монгол Улсад эдгээр ястангуудын нэгдэл нягтралын үр дүнд “Монгол” гэдэг үндэстэн бий болж байна. Бидний үзэж байгаагаар Монгол овогтой, ястан нэгдэж Монгол Үндэстэн бүрэлдэн тогтнох үйл явц бүр 13-р зууны үеэс эхэлсэн боловч тэдний дараачийн үед Монголчуудын бутрал, хоорондын тэмцэл, хөдөлгөөн, Манжийн

эрхшээлд орсон зэргээс болоод нэгдмэл нэг үндэстэн бий болох процесс нилээд удааширсан байна. Харин 1911 оны Үндэсний хөдөлгөөн, 1921 оны Ардын Хувьсгалын ялалтын дараа нийгэм, эдийн засаг, соёл, боловсролын хүрээнд гарсан гүн гүнзгий өөрчлөлтийн явцад нэгдмэл нэг Монгол Үндэстэн бий болж байна.

Монгол Улсын шинэ Үндсэн Хуульд (1.х-3) “Монгол Улс төрийн байгууламжийн хувьд нэгдмэл байна” гэж заасан нь үүнийг баталж байгаа хэрэг. Үндэсний бүх шинжүүдийн дотроос (түүхэн үүднээс өвөг дээдэс өвлөн суурьшсан нэгдмэл нэг нутаг дэвсгэртэй, эдийн засгийн нэгдмэл нэг амьдралтай, бичиг үсэг, нийтлэг нэг соёл, зан заншил, нэгдмэл нэг үндэсний ухамсар, ойн мэдрэмж зэрэг) нийтлэг нэг хэл дээр тулгуурласан бичиг үсэг, соёл, ухамсар бол хамгийн гол үзүүлэлт гэж эрдэмтэд баталдаг.

Түүхэн явцад Монгол Улсад халх аялгуун дээр тулгуурласан Монгол хэл хөгжиж боловсронгуй болсоор байгаа билээ.

Аливаа улсын болон олон нийтийн голлох байгууллагын нэр тэр үндэснийхээ нэртэй давхцан тохирч байдаг. Тийм ч учраас манай улсыг Богд хаант Монгол Улс, БНМАУ, Монгол Улс гэх мэтээр нэрлэж ирсэн нь зүйн хэрэг.

Хэлний хувьд авч үзвэл Монгол Улсын хүн амын 96 хувь нь Монгол хэлтэнд багтдаг Монголчууд юм.

Ном зүй

1. Монгол Улсын Үндсэн Хууль. УБ 1992
2. БНМАУ-ын угсаатны зүй. I,II, III боть. УБ 1989, 1996
3. Бадамхатан С. БНМАУ-ын үндэстний ба угсаатны хөгжлийн асуудалд Түүхийн судлал. IX боть, УБ1960
4. Баянтөр М, Гунгаадаш Б, Нямбуу Ч, Сүхбаатар О. БНМАУ-ын хүн амын газарзүйн зарим асуудлууд. УБ 1971
5. Баянтөр М. Монголын хүн амын тооны зарим ээдрээ (судлагаанаас төрсөн шүүмж) Засгийн Газрын мэдээ., 1995-01-19. №8
6. Баясгалан Б, Цэцгээ П, бусад. Хүн ам зүйн гарын авлага. УБ 1993
7. Бямбасүрэн Д. Буриад түмний гарал, түүх, угсаатны онцлог. УБ 2003
8. Бямбасүрэн Д. Орчлонгийн хүрд. УБ 1994, 2002
9. Гантулга Ц. Алтайн урианхайчууд. УБ 2000
10. Гонгор Д. Халх товчоон. УБ 1970
11. Гонгор Д. Ховдын хураангуй түүх. УБ 1964
12. Гумилёв Л.М. Евразийн түүхээс. УБ 2000
13. Гунгаадаш Б. БНМАУ-ын нийгэм-эдийн засгийн газарзүй. УБ 1986
14. Жамсран Л. Дарьгангын сүрэг хошуу. УБ 1994
15. Майский И. Орчин үеийн Монгол /Автономит Монгол XX зууны гараан дээр/. УБ 2001
16. Монголын түүхийн бага нэвтэрхий толь. УБ 1998
17. Монгол Улсын хүн ам, статистик 70., УБ 1994

18. Монгол Улсын хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөний микро түвшний судалгаа 2000, УБ 2001
19. Нямбуу Х. Монголын угсаатны зүйн удиртгал. УБ 1992
20. Совд Г. Монгол Улсын Үндсэн Хууль, Хүний Эрх., УБ 1999
21. Сүхбаатар О. БНМАУ-ын хүн амын шилжих хөдөлгөөн. УБ 1973
22. Хүн ам, орон сууцны тооллого 2000, Нэгдсэн үр дүн. УБ 2002
23. Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллого (аймгуудаар) УБ МУҮСГ 2001
24. Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллого: Улаанбаатар хотын тооллогын дүн. УБ МУҮСГ 2001
25. Чимитдоржиев Ш.Б. Буряадай түүхэ бэшэгүүд. Улаан-Үдэ 1992

ҮЗЭЛ БОДОЛ

НИЙГМИЙН АЖИЛТАН БЭЛТГЭХ АЖЛЫГ ЭРЧИМЖҮҮЛЭХ АСУУДАЛД

Ч.Дагвадорж Нийгмийн Хамгаалал
Хөдөлмөрийн Яам, хэлтсийн дарга, доктор /Ph.D/

Судлаач Ч. Дагвадорж нь Япон сангийн тэтгэлэгт хөтөлбөрийн хүрээнд хийгдэж байгаа “Япон, Монголын нийгмийн хамгааллын салбарын харьцуулсан судалгаа”-ны ажлын урьдчилсан үр дүнд үндэслэн нийгмийн халамжийн салбарын нийгмийн ажилтан бэлтгэх ажлыг эрчимжүүлэх талаар өөрийн үзэл бодлыг энэ ажилдаа тусгажээ.

Энэхүү бүтээлд нийгмийн ажилтны үүрэг, хариуцлага, хэрэгцээ, шаардлагын талаар дэлгэрэнгүй авч үзсэнээс гадна хэнд, ямар шалгуураар нийгмийн ажил хийх “эрх” болон “итгэмжлэл” олгодог, энэ нь манай улсын хувьд хэрхэн хэрэгждэгийг судалж харьцуулсан үнэлэлт дүгнэлт өгсөн байна.

Эцэст нь нийгмийн ажилтныг бэлтгэх сургалтын агуулга, стандартыг Япон болон Монгол улсын жишээн дээр авч үзээд манай улсын сургалтын тогтолцоо, нийгмийн ажилтны талаарх ерөнхий ойлголт, тэдний мэргэжлээрээ ажиллаж буй байдал зэрэгт шүүмжлэлтэй хандаж өөрийн санал, зөвлөмжийг дэвшүүлсэн байв.

Нийгмийн ажилтны талаарх асуудал нь манай улсын хувьд харьцангуй шинэлэг асуудал бөгөөд судлаач энэ талаар өөрийн судалж мэдсэн туршлагыг та бүхэнтэй дэлгэрэнгүй хуваалцаж байгааг сонирхон уншина уу.

Acknowledgement:

This paper was done during the stay at Japan College of Social work under Japan Foundation Fellowship Program

Япон сангийн Тэтгэлэгт хөтөлбөрийн хүрээнд хийгдэж байгаа “Япон, Монголын нийгмийн хамгааллын салбарын харьцуулсан судалгаа”-ны ажлын урьдчилсан дүнг үндэслэн нийгмийн халамжийн салбарын нийгмийн ажилтан бэлтгэх асуудлаар энэхүү өгүүллэгийг нийтлүүлж байна.

Нийгмийн халамжийн үйлчилгээний үр ашиг, чанарыг дээшлүүлэх, хамрах хүрээг зөв тогтооход хариуцлагатай, чухал үүргийг нийгмийн ажилтан гүйцэтгэдэг. Нийгмийн ажилтнаас үйлчилгээний чанар, үр ашиг, эмзэг бүлгийнхний амьдрал хамаардаг. Иймээс нийгмийн ажилтныг сургах, дадлагажуулах ажил нэн чухал ач холбогдолтой гэдгийг дэлхийн улс орнууд хүлээн зөвшөөрч, нийгмийн халамжийн боловсон хүчин бэлтгэдэг тогтолцоог бий болгон төлөвшүүлж байна.

Японд нийгмийн ажилтан гэдэгт тусгайлан бэлтгэгдсэн, зохих байгуулагаар итгэмжлэгдсэн, нийгмийн ажил эрхлэх эрх авсан, халамжийн үйлчилгээний салбарт ажиллагсдыг хамруулж байна. Эдгээр нийгмийн ажилтнууд ихэвчлэн халамж, асрамж, сувиллын газарт ажиллаж ахмад настан, тахир дутуу иргэдийн эрүүл мэндийн судалгаа гаргах, эрт өтлөлт, өвчлөлтөөс урьдчилан сэргийлэх талаар сурталчлах, мэргэжлийн зөвлөгөө өгөх, нөхөн сэргээх эмчилгээ хийх зэрэг дэмжлэг тусалцаа үзүүлэх үйлчилгээг эрхэлж байна. Түүнчлэн нийгмийн ажилтнууд нь эмзэг бүлгийн хүмүүсийн хэрэгцээг тодорхойлохоос эхлээд

тэднийг нийгмийн үйлчилгээнд хамруулах, амьжиргаагаа дээшлүүлэхэд чухал үүрэгтэй.

Нийгмийн ажилтнууд хүний хэрэгцээг хоол хүнс, өргөн хэрэглээний барааны хүртээмж, гэр орон, эрүүл мэндийн үйлчилгээ, боловсрол, нийгмийн болон байгаль орчны үйлчилгээ, амралт, алжаал тайлах, орчны тохь тухтай байдал, тээврийн хэрэгслийн боломжтой байдал зэрэг үзүүлэлтээр тодорхойлж нийгмээс зайлшгүй үйлчилгээ авах шаардлагатай иргэдийг тодруулахад онцгой үүрэг гүйцэтгэдэг. Зарим оронд нийгмийн үйлчилгээний талаар нэгдсэн мэдээлэл түгээдэг цэг ажиллуулж ахмад настнууд, тахир дутуу иргэд, орлого багатай иргэд, нялх хүүхэдтэй эхчүүдийн ажлыг ихээхэн хөнгөвчилж, өөрт хэрэгтэй мэдээллээ цаг алдалгүй авч байх боломжоор хангах үүргийг нийгмийн ажилтнууд гүйцэтгэж байна. Мөн хоол цай хийж хооллох, орон байр цэвэрлэх, усанд оруулах, хувцаслах, салхинд гаргах, ариун цэвэр сахиулах, дэлгүүрээс шаардлагатай зүйлийг авч өгөх, сэтгэл санааны дэм үзүүлэх, эмчлэх, сувилах, хамт байж элэгсэг хандах, тэтгэврийг авчирч өгөх, гадуур ажлыг эмхлэх, мэдээлэл авах, утсаар ярих, хөнгөн хөдөлмөр эрхлэх зэрэгт туслалцаа үзүүлэх үйлчилгээг гэрийн туслах, сайн дурын идэвхтэн, нийгмийн үйлчилгээний ажилтнууд гүйцэтгэж байна.

Энэ бүхнээс үндэслээд “Нийгмийн ажилтан “ гэдэгт нийгмийн салбарт ажиллах мэдлэг боловсролтой, ажлын дадлага туршлагатай, зохих байгууллагаар шалгуулж, итгэмжлэл, эрх авсан ажилтнуудыг хамруулдаг байна. Япон зэрэг зах зээлийн харилцаанд бүрэн шилжсэн, өндөр хөгжилтэй, төрийн болон хувийн өмчийн байгууллагууд нийгмийн халамжийн салбарт үйлчилдэг орнуудад нийгмийн ажилтанг бэлтгэх систем төлөвшиж, зохих шалгуурыг хангасан мэргэжилтэн , байгууллагууд халамжийн үйл ажиллагааг эрхлэх эрхтэй болдог байна.

Нийгмийн ажилтан бэлтгэх сургалтын тогтолцоог бүрдүүлэхдээ нийгмийн халамжийн үйлчилгээ сайн хөгжсөн, үр дүн нь тодорхой болсон орнуудын туршлагыг өөрийн орны онцлогт нийцүүлэн, нэвтрүүлэх шаардлага манай орны хувьд чухал ач холбогдолтой. Тухайлбал, Япон улсад нийгмийн ажилтны сургалтыг дараах шатлалаар зохион байгуулдаг туршлагыг манай орны нөхцөлд аажмаар хэрэглэх боломжтой хэмээн үзэж байна.

Үндсэн мэргэжил олгох сургалт - 2- 4 жилийн сургалттай, 6-13 төрлийн мэргэших хичээл үзэх хөтөлбөртэй их сургууль, коллежууд нийгмийн хамгааллын чиглэлийн мэргэжилтэн бэлтгэж байна. Эдгээр сургуулийг төгссөн хүмүүс 1-2 жил үндсэн нэгжид ажиллаж дадлага эзэмшсний дараа шалгалтанд орж, нийгмийн ажилтны итгэмжлэл авах эрхтэй болдог.

Дипломын дараах сургалт - Богино хугацааны, тусгай хөтөлбөртэй сургалт нь өөр чиглэлээр мэргэжил эзэмшсэн хүмүүст нийгмийн хамгааллын мэргэжил олгох зорилготой бөгөөд энэ сургалтыг дүүргэсний дараа нийгмийн ажилтны итгэмжлэл олгох үндэсний шалгалтанд орох эрхтэй болно.

Магистрийн зэрэг олгох сургалт - Бакалаврын зэрэгтэй, нийгмийн халамжийн чиглэлээр ажиллаж байгаа хүмүүст зориулсан нэг жилийн хугацаатай сургалт юм. Суралцагчид нь ахмад настан, тахир дутуу иргэдэд үзүүлэх халамж, гэр бүл, удирдлага, зохион байгуулалт зэрэг чиглэлээр суралцдаг.

Докторын зэрэг олгох сургалт - Нийгмийн хамгааллын чиглэлээр магистрийн зэрэг бүхий хүмүүсийг элсүүлэн сургадаг. Зорилго нь их дээд сургууль, коллежид өндөр мэргэжлийн багш нар, судлаачдыг бэлтгэхэд чиглэгддэг.

Японы Эрүүл мэнд, хөдөлмөр, хамгааллын яамнаас 1988 оноос эхлэн тусгай хөтөлбөрөөр зохион байгуулдаг сургалтанд хамрагдаж амжилттай дүүргэсэн хүмүүсийг үндэсний хэмжээнд явагддаг шалгалтанд хамруулж тэнцвэл “Итгэмжлэгдсэн нийгмийн ажилтан” гэрчилгээ, ажил, үйлчилгээ явуулах эрх олгодог байна.

Японы нийгмийн ажилтнуудыг итгэмжлэхдээ дотор нь нийгмийн ажилтан, нийгмийн үйлчилгээний ажилтан гэж 2 ангилдаг.

Нийгмийн ажилтан гэж ямар нэгэн шалтгаанаар амьдралын хүнд нөхцөлд байгаа хүмүүс, тахир дутуу иргэдийг дэмжих, зөвлөлгөө өгөх талаар мэргэжсэн, сэтгэл зүй, ёс суртахууны хувьд бэлтгэгдсэн ажилтанг хэлдэг. Итгэмжлэх шалгалтанд дараах болзлыг хангасан мэргэжилтнүүд ордог. Үүнд:

а. 4 жилийн сургалттай, 13 төрлийн хичээлээр мэргэшдэг нийгмийн хамгааллын мэргэжлийн их, дээд сургууль буюу хүүхэд, ахмад настан, тахир дутуу иргэдийг хамгаалах мэргэжлээр 5 жилийн сургалттай сургууль төгссөн бол шууд,

б. 13 төрлийн хичээлээр мэргэшдэг, 3 жилийн сургалттай нийгмийн хамгааллын мэргэжлийн коллеж төгссөн бол 1 жил, 2 жилийн сургалттай коллеж төгссөн бол 2 жил үндсэн нэгжид ажилласны дараа,

в. 4 жилийн сургалттай, 6 төрлийн хичээлээр мэргэшдэг нийгмийн хамгааллын мэргэжлийн их, дээд сургууль төгссөн бол богино хугацааны (6 сарын) сургалтанд хамрагдсны дараа,

г. 6 хичээлээр мэргэшдэг, 3 жилийн сургалттай нийгмийн хамгааллын мэргэжлийн коллеж төгссөн бол 1 жил, 2 жилийн сургалттай коллеж төгссөн бол 2 жил үндсэн нэгжид ажиллаад богино хугацааны сургалтанд хамрагдсны дараа,

д. 4 жилийн сургалттай нийгмийн хамгааллын бус мэргэжлийн их, дээд сургууль төгссөн бол 1 жилийн мэргэшүүлэх сургалтанд хамрагдсаны дараа,

е. 3 жилийн сургалттай нийгмийн хамгааллын бус мэргэжлийн коллеж төгссөн бол 1 жил, 2 жилийн сургалттай коллеж төгссөн бол 2 жил нөхөн сэргээх нэгжид ажиллаад 1 жилийн мэргэшүүлэх сургалтанд хамрагдсаны дараа тус тус үндэсний шалгалтанд орох болзлыг хангадаг байна.

Нийгмийн үйлчилгээний ажилтан гэж эмзэг бүлгийн хүмүүсийг асрах, сувилах, тэдэнд тусламж, дэмжлэг үзүүлэх асуудлаар мэргэжиж бэлтгэгдсэн, зохих журмын дагуу шалгуулж үйлчилгээ эрхлэх эрх авсан хүмүүсийг хэлдэг байна. Нийгмийн үйлчилгээний ажилтанг дараах чиглэлээр бэлтгэдэг.

Өндөр настан, тахир дутуу хүмүүсийг асрах халамжийн ажилтан. Хуулийн дагуу тахир дутуу иргэд, өндөр настанг асрах мэргэшил олгодог мэргэжлийн итгэмжлэгдсэн сургуулийг төгссөн хүмүүст “Бүртгэгдсэн халамжийн ажилтан” гэрчилгээ болон ажил үйлчилгээ явуулах эрх олгодог байна.

Хүүхэд асрагч - Япон улсад 40-өөд жилийн өмнөөс хүүхэд асрагч нарыг 2 жилийн сургалттай коллежоор бэлтгэж байна.

Нийгмийн үйлчилгээний ажилчдад дараах болзлыг хангасан нөхцөлд итгэмжлэл олгодог. Үүнд:

а. Ахлах сургууль төгсөөд 2-4 жилийн нийгмийн үйлчилгээний чиглэлээр мэргэшүүлэх сургалттай сургууль төгссөн бол шууд,

б. Нийгмийн хамгааллын дээд сургууль, нийгмийн ажилтны тусгай сургалт, сувилагчийн багшийн сургууль дүүргэсэн бол 1 жилийн мэргэшүүлэх сургалт дүүргэсний дараа,

в. Тусгай сургалттай ахлах сургууль, сувилагчийн мэргэжлийн сургууль төгсөөд 3 – аас доошгүй жил ажилласан бол тус тус үндэсний шалгалт өгч итгэмжлэл авах болзлыг хангадаг байна.

Харин манай оронд нийгмийн ажил гэдэгт юуг, нийгмийн ажилтан гэдэгт хэнийг хамруулан үзэх нь ойлгомжгүй байгаагаас боловсрол, эрүүл мэнд, нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөр, соёл, урлаг зэрэг олон салбарт ажиллагчдыг хамруулан ойлгох хандлага ажиглагдаж байна. Тэр ч байтугай нийгэм, улс төрийн зүтгэлтнүүд, нийгмийн үйлчилгээ үзүүлдэг төрийн бус байгууллагын ажилтнууд, нийгэм судлаачид өөрсдийгөө “Нийгмийн ажилтан” гэж нэрлэх тохиолдол гарч байна.

Манай улсын нийгмийн халамж, үйлчилгээний салбарт 700 гаруй хүн ажиллаж байгаа боловч ихэвчлэн эдийн засагч, нягтлан бодогч, багш, эмч, инженер зэрэг нийгмийн ажлын мэдлэг боловсрол, мэргэжлийн бэлтгэлгүй, нийгмийн эмзэг бүлгийнхэнтэй харьцах талаар ажлын туршлага багатай хүмүүс байна. Асрамжийн газрын асрагч, сувилагч, багш, сайн дурын ажилтнууд нийгмийн шинж чанартай аливаа асуудал, бэрхшээл гарахад хэрхэн шийдвэрлэх талаар мэдлэггүй, дэмжиж туслах, асарч сувилах үүрэг гүйцэтгэхээсээ илүү хянах, шалгах үүрэгтэй ажиллаж байгаа нь судалгаагаар тогтоогдлоо.

Нийгмийн асрамж, халамжийн үйлчилгээнд эмнэлгийн загвар хэрэглэж хүмүүсийн материаллаг болон эрүүл мэндийн эрэлт хэрэгцээг анхаарч байгаагаас бус тэдний сэтгэл санаа, оюуны эрэлт хэрэгцээ болон нийгмийн бусад хүчин зүйлүүдийг орхигдуулахад хүрч байна.

Хүүхдийн асрамжийн байгууллагад ажиллаж байгаа ихэнх ажилчид нийгмийн ажил, тухайлбал, хүүхдийн хөгжил, хүүхдийн сэтгэл судлал болон өвөрмөц сургалтын аргын талаар ойлголт багатай байна. Иймд асрамжийн байгууллагын хэмжээ зориулалт болон асруулагчдын байдлаас хамааран тэднийг зохих хэмжээний давтан сургалтанд хамруулах хэрэгтэй болжээ. Эндээс манай улсад нийгмийн халамжийн мэргэшсэн ажилтан бэлтгэх ажил хоцрогдонгүй байна гэж дүгнэж болох юм.

Өнөөгийн нөхцөлд хүмүүнлэг, ардчилсан, иргэний нийгмийн шаардлага, захиалгад дүйцсэн нийгмийн жинхэнэ ажилтны дүр төрх, имиж, шалгуур, стандартыг бий болгон зүгшрүүлэх нэн чухал асуудлуудыг нэг болж байна.

Манай улсын хувьд одоогоор УБИС-д нийгмийн ажилтан бэлтгэх нэг анги, Шинжлэх ухаан технологийн их сургуулийн Хүмүүнлэгийн сургуульд нийгмийн халамж зүйн анги, зарим хувийн дээд сургууль, коллежид нийгмийн ажилтны анги нээж оюутан элсүүлдэг боловч сургалтын нэгдсэн агуулга, стандарт зүгшрээгүй, хэрэглэгч яам, байгууллагатай ажлын уялдаа, холбоо хангалтгүй байна. Тухайлбал, УБИС, ШУТИС хоёр нийгмийн ажилтны мэргэжлээр хэд хэдэн удаагийн төгсөлт хийж, бакалаврын түвшний мэргэжилтэн бэлтгэсэн боловч төгсөгчдөөс нийгмийн халамжийн байгууллагуудад хуваарилагдан ажиллаагүй шахам байна. Мөн сургуулийн, хорооны болон сумын “нийгмийн ажилтан” гэсэн ажлын байр бий болж олон зуун хүн ажиллаж байгаа боловч ажил үүргийн хуваарь тодорхойгүй, мэргэжлийн түвшин

хангалтгүй зэргээс тоо мэдээлэл цуглуулах, захирлын туслах, сурагчдын дотуур байрны багшийн үүрэг гүйцэтгэх зэрэг үндсэн бус үйл ажиллагаанд ихэнх цагаа зарцуулах байдал ажиглагдаж байна.

Иймээс дотоод, гадаад нөөц бололцоонд түшиглэж бусад орны ололт, амжилтыг үндэсний онцлогт тохируулан нийгмийн ажилтанг бэлтгэх, давтан сургах тогтолцоог бий болгох шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Энэ асуудлыг оновчтой шийдвэрлэхийн тулд эхний ээлжинд мэргэжилтэн бэлтгэж байгаа сургалтын байгууллага, тэдний сургалтын хөтөлбөрийг атесстатчилж, мэргэжил, ур чадварын ялгавартайгаар зөвшөөрөл олгож, гүйцэтгэлд нь хяналт тавих систем тогтоох нь чухал.

Нийгмийн халамжийн салбарт ажиллагсдыг мэргэжлийн сургууль, мэргэжил дээшлүүлэх сургалтанд хамруулах замаар нийгмийн ажил эрхлэх чадварыг сайжруулж, зохих шалгуур үзүүлэлтүүд, нөхцөл, болзлыг хангасан ажилтанг үндэсний шалгаруулалтанд хамруулан “итгэмжлэл”, үйлчилгээ эрхлэх “эрх” олгох системийг бүрдүүлэх шаардлага ч тавигдаж байна.

ENGLISH SECTION

AGE AND SEX DISTRIBUTION OF THE MONGOLIAN POPULATION: PRESENT AND FUTURE IMPLICATIONS

Population Teaching and Research Center,
National University of Mongolia
Neupert. R

The age and sex composition of the population is essential research in demography. The main reason for studying the age and sex composition of the population is that important to formulate a policy and planning on business, economic, education and health services and on the other hand to bring population variables in the analysis of the socioeconomic development.

The study is considered the past, present and future implications of age and sex composition of the population in Mongolia and developed some interesting discussions and conclusions. Moreover, the researchers have calculated some indicators, which can show age and sex composition of the population, studied population momentum and conducted projections of population growth by population momentum. So the and that are very important and new topic.

Also in the recent time to decline population fertility and growth, for the researchers, who are studying age and sex composition the study is relative and basic material.

Introduction

The age and sex composition of the population is essential in demographic research, in the formulation of population and socioeconomic policies and in general to bring population variables in the analysis of the socioeconomic development. The main reason for analyzing the age and sex of people is that they are related to a number of economic, social and cultural events such as attending schools, entering to the labor force, getting married, giving births, migrating, etc. It is also important because purchasing some products or using a number of services also varies according to age and sex. Information on age and sex composition is essential to explain social trends, targeting markets, and planning for the future. Moreover, it is also essential to understanding the nature and function of societies (Rowland, 2003). In addition, it reveals much about the history of a population and its future prospects.

The composition of a population depends on three components of the demographic dynamics: mortality, fertility and migration. A population with high fertility and high mortality will result in *young* population, that is, a population with high proportion of children and youngsters. As fertility and mortality decline, the population experiences a process of aging, that is, there is an increase in proportion of young adults, middle age and aged people. Immigration may increase the share of male young adults (or female). Traumatic events such as wars, political unrest, and economic crises may

result in the shrinking of some age groups because of temporary fertility decline or mortality increase.

At the same time, the population composition provides valuable information about future population characteristics. For example, a young population implies an in-built potential for rapid population growth because of a large proportion of women in reproductive age period. It also suggests a great and continuing need for investment in education and employment. In contrast, an aged population creates concerns about the funding of pensions and health services as well as diminishing labor supplies.

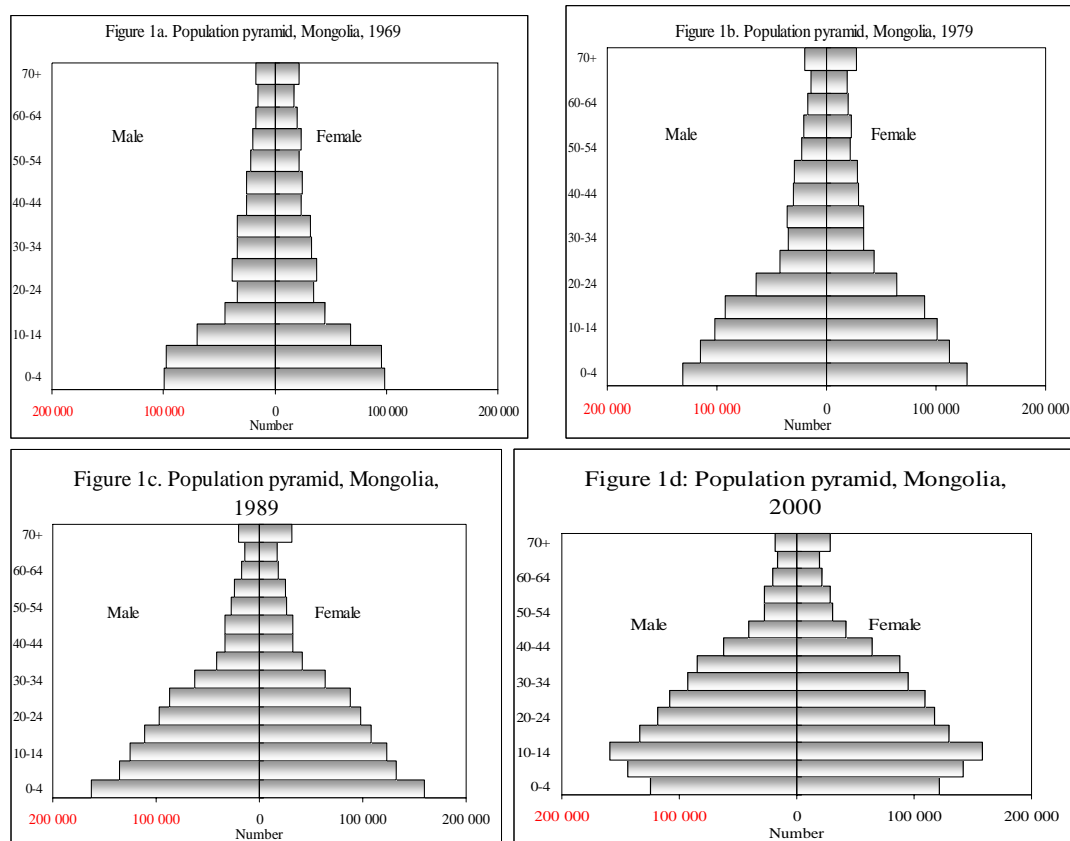
The purpose of this paper is to examine the age and sex composition of the population of Mongolia. At the same time, some relevant topics related to the population composition are studied. In particular, population momentum and differential growth of functional age groups are analyzed. The objective here is to provide demographers, economists, social scientists and policy makers with a comprehensive analytical report of very important demographic characteristics of Mongolia. The main sources of data for this study are the 1969, 1979, 1989 and 2000 censuses (NSO, 1994 and 2001) and the population projection prepared by the National Statistical Office of Mongolia (NSO, 2002).

The evolution of the population composition of Mongolia

The best way to visualize the age and sex composition of a population is through population pyramids. This is a special type of graph depicting as horizontal bars the numbers or percentages of males and females in each age group. By convention, the younger age groups are at the bottom with males on the left and females on the right. Pyramids have different shapes according to the age composition of the population. For example, a young population has precisely a shape of a pyramid (triangular). As population ages, the pyramid adopts a more rectangular form. Migration as well as traumatic events usually produces indents or irregularities in the pyramid (PRB, 2000).

Figures 1a to 1d show the pyramids corresponding to the population of Mongolia for years 1969, 1979, 1989 and 2000. These pyramids present the population in numbers and not percentages. This alternative was chosen because the pyramids do not show only the population composition but also the population size. According to the figures the population composition of Mongolia experienced important changes. The initial very young shape changed into a transitional-type composition. This variation took place mainly between 1989 and 2000. Notice that, in the 2000 pyramid the population in age groups 0-4 and 5-9 are smaller than that in age group 10-14. According to the 1989 census the population 0-9 years old represented 29.6 percent while the share of this age interval enumerated in the 2000 census was 20.7 percent. These findings suggest a quite significant decline in fertility and, consequently, the start of a process of population aging, that is, a decline in the proportion of children and an increase in the proportion of adults and the elderly. In fact, fertility in Mongolia has declined substantially especially during the 1990s. From a total fertility rate (TFR) of above 6 children per woman in the 1980s it declined to less than 3 in the 1990s (NSO, 1995).

Source:

NSO, 1994. *Population of Mongolia, Ulaanbaatar*

NSO, 2001. *The main results: Population and Housing Census, Ulaanbaatar*

It is important to observe that the pyramid corresponding to the year 1969 shows an almost rectangular form after age group 20-24, with several irregularities or indents. The main reasons are the prevailing high mortality rates during the first half of the past century and the political instability as well as repression suffered by the country after the implementation of socialism and the participation in World War II. The base of the 1969 pyramid also reveals an increase in fertility rates as well as a mortality decline. Pro-natalist policies, the secularization of society (the large amount of monks of the past were forced into the civilian life), and the import of the European medical technology that took place during the 1940s and 1950s increased the number of surviving children and youngsters, expanding the base of the pyramid (Neupert, 1996). High fertility rates continued during the following two and a half decades. The 2000 pyramid clearly shows the process of fertility decline that took place during the 1990s. It is also relevant to mention that in the 1969 pyramid the population of female in many older-than-24 age groups is smaller than the male population. This is probably caused by the impact of high fertility on maternal mortality. This pattern disappears in the 1989 population pyramid.

Table 1 shows selected indicators of age and sex composition. The sex ratio indicates number of males per 100 females. In the case of Mongolia it reveals a population with approximately the same number of males than females. Only in year 2000 there is a little excess of females, probably caused by a more rapid increase in life expectancy among the female population. This

pattern is observed in most societies. The median age indicates the age that divides the population into two numerically equal groups, that is, half the population is younger than this age and half is older (PTB, 2000). The median ages calculated for Mongolia reveal a young population. They do not vary substantially between 1969 and 1989: however, it increases noticeably by year 2000. This is certainly the result of fertility decline. Notice that, in general, an old population exhibits a median age of over 30 years. The child dependency ratio measures the number of children (0-14 years old) per hundred people in working age (15-64 years old). The value for Mongolia also reveals a young population. The child dependency ratio experienced a substantial decline during the 1990s. Again, this is the result of fertility decline. On the other hand, the aged dependency ratio indicates the number of elderly (65 years old and above) per hundred person in working age. The values for Mongolia indicate a small proportion of old age population. The total dependency ratio is just a sum of child and aged dependency ratios.

Table 1. Selected indicators of age and sex composition, Mongolia, 1969, 1979, 1989, and 2000

Measures	Year			
	1969	1979	1989	2000
Sex ratio	99,4	99,8	99,5	98,5
Median age	18,7	17,3	18,6	21,6
Child dependency ratio	89,6	88,8	78,3	58,9
Aged dependency ratio	12,1	10,2	7,7	5,7
Total dependency	101,7	99,1	86,0	64,6
Ageing index	13,5	11,5	9,9	9,7
Caretaker ratio	58,9	72,5	72,3	58,1

Source:

NSO, 1994. *Population of Mongolia, Ulaanbaatar*

NSO, 2001. *The main results: Population and Housing Census, Ulaanbaatar*

Continuing with Table 1, the aging index indicates the number of aged (65 years old and above) per 100 children (0-14 years old). The figure for Mongolia is very low indicating a large proportion of children and a small proportion of elders. In an old population this value is over 100. The care taker ratio is a very interesting measure: it is the population 80 years of age and older per 100 women aged 50-64 years old. It suggests the support available for the oldest population, which are usually physically dependent. In most societies, the grown up daughters (female population aged 50-64) provide care and attention to the aged parents. In other words, this measure provides a rough estimate of the human resources available to care for the very old. The figure for Mongolia is low because the oldest population is small due to the low life expectancy at older ages. In 2000 there are 14.4 elders per 100 potential care takers. In aged populations this figure could be more than 50 and sometimes near 100.

A very important concept regarding age composition is *functional age groups*. They refer to age and sex groups that have specific needs or functions in the community. Table 2 and Figure 2 show the main functional

age groups for Mongolia from 1969 to 2000. This information indicates a typical young population with large educational needs and a young adult population putting pressure on the labor market and the housing stock. As expected, the elderly do not represent a significant source of pressure because of their limited size. In the next chapter it is shown how this situation is likely to change in the future.

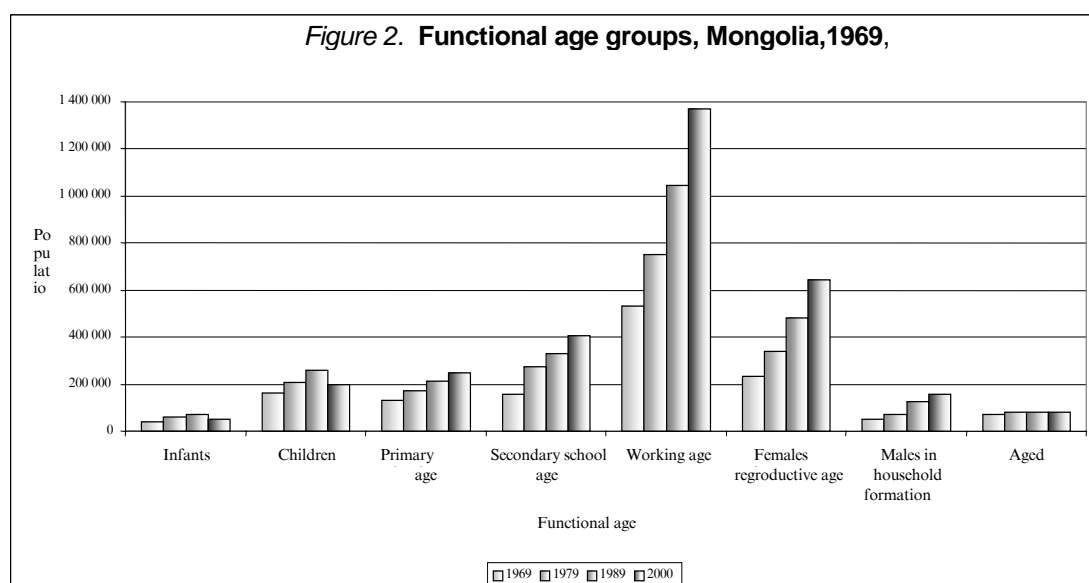
Table 2. Selected functional age groups, Mongolia, 1969, 1979, 1989, and 2000

Functional age groups	Age (years)	Population				Percentages (as of total population)			
		1969	1979	1989	2000	1969	1979	1989	2000
Infants	0-1	38 323	59 015	71 539	49 804	3,2	3,7	3,5	2,1
Children	1-4	160 478	208 946	259 582	196 219	13,4	13,1	12,7	8,3
Primary school age	8-11	130 538	173 856	212 571	249 699	10,9	10,9	10,4	10,5
Secondary school age	12-18	156 885	275 936	331 121	406 128	13,1	17,3	16,2	17,1
Working age	males:15-59; females: 15-54	532 576	750 984	1 043 759	1 371 561	44,5	47,1	51,1	57,8
Females in reproductive age	15-49	231 136	338 141	480 329	646 535	19,3	21,2	23,5	27,2
Males in household formation age	22-28	50 299	73 370	128 769	158 094	4,2	4,6	6,3	6,7
Aged	65 and older	71 942	79 082	82 628	82 003	6,0	5,0	4,0	3,5
Total population		1 197 595	1 595 006	2 043 954	2 373 493				

Source:

NSO, 1994. *Population of Mongolia, Ulaanbaatar*

NSO, 2001. *The main results: Population and Housing Census, Ulaanbaatar*

Source:

NSO, 1994. *Population of Mongolia, Ulaanbaatar*

NSO, 2001. *The main results: Population and Housing Census, Ulaanbaatar*

The future population composition of Mongolia

Population projections were carried out by the NSO after conducting the 2000 Population and Housing Census. This section deals with the sex and age population composition resulting in the projection exercise. Table 3 shows the population projection and annual rate of growth from year 2000 to 2020 according to the medium variant. This is the projection with the most likely future fertility, mortality and migration trends. Because of the assumptions of fertility decline (from a TFR of 2.4 children per woman in 2000-2005 to 1.9 in 2015-2020) and the prevalence of comparatively high mortality (a life expectancy at birth of 63.8 years in 2000-2005 to 68.8 in 2025-20 for males and 68.1 and 73.4 for females in the same quinquennia), the population will experience a moderate annual rate of growth. This growth, however, can not be considered low and it will probably continue being over 1 per cent for a long period, mainly because the substantial expansion experienced by the Mongolian population during the 1970s and 1980s. This population growth with low fertility rates is caused by the so-called *population momentum*, which will be examined in the next section.

Table 3. Population projection, Mongolia

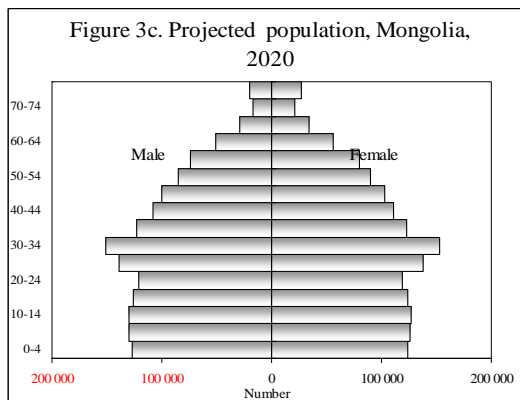
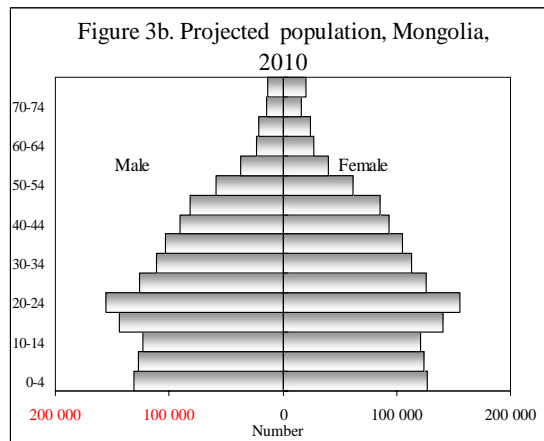
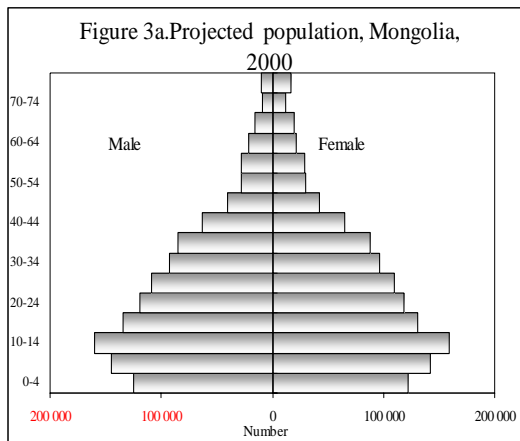
Years	Population	Annual rate of growth (%)
2000*	2 389 661	
2005	2 562 261	1,40
2010	2 741 774	1,36
2015	2 918 624	1,26
2020	3 087 048	1,13

Source: NSO. 2002. *Population Projections of Mongolia: Analysis on the 2000 Census*, Ulaanbaatar

NSO 2003. *Mongolian Statistical yearbook.*, Ulaanbaatar

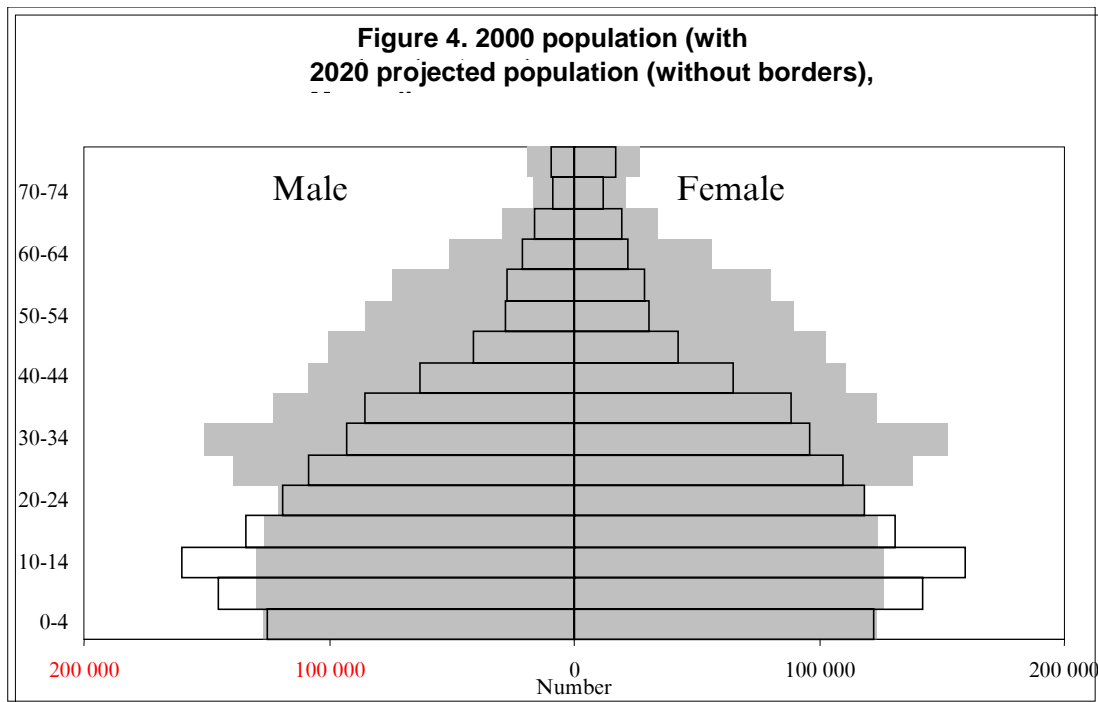
* The population corresponding to year 2000 differs from the figure presented in Table 2 because in that table the number corresponds to the 2000 Census (conducted in 5 January) and in this table corresponds to the census population advanced to mid-2000.

Figures 3a to 3c show the age and sex composition of the projected populations for the years 2000, 2010 and 2020. These pyramids are the expected continuation of those observed in Figures 1a to 1d. They reveal a process of demographic transition from high fertility and high mortality rates to low fertility and low mortality rates. The latter, however, cannot be considered as satisfactory. There is much space for further mortality decline. Notice that the life expectancies at birth at the end of the projection period considered here (2015-2020) are 68.8 years for males and 73.4 years for females, almost 10 years below the present life expectancies at births observed at present in many developed countries.

Source: NSO. 2002. *Population Projections of Mongolia: Analysis on the 2000 Census, Ulaanbaatar*

The pyramids clearly show a process of population aging, that is, the number of children grows somewhat slower than the number of adults and the aged. However, this pattern is moderate. For example, when the base of the pyramid projected for year 2020 is compared with the 1975-79 and 1980-84 large cohorts (25-29 and 30-34 years old), they are noticeable smaller but not when they are compared with the older cohorts. This is evident in Figure 4 that show the pyramid corresponding to the 2020 projected population superimposed to the 2000 population.

Source: NSO. 2002. *Population Projections of Mongolia: Analysis on the 2000 Census, Ulaanbaatar*

The previous figures show changes in the shape of the pyramids especially starting in year 2000. The form moves from a transitional to a more mature population. In particular, the pyramid corresponding to year 2020 has a transitional profile between young and old types, but still with a relatively high representation of children. Evening up of number in younger and middle age groups denote the persistence of very near replacement level fertility.

Tables 4 and 5 as well as Figure 5 show other indicators of the most probable age and sex composition of the Mongolian population during the next two decades. They also indicate a large expansion of the working age population and a moderate increase of the elderly. It also points to a decline of the younger-age population. However, as indicated above, in absolute, and even in relative terms, this decline is moderate considering the sharp decline in fertility. The reason is that past high fertility rates that resulted in a large population that, when it reaches reproductive ages, gives birth to large number of children in spite of its low fertility rates.

Table 4. Selected indicators of age and sex composition, Mongolia, 2000, 2010, and 2020

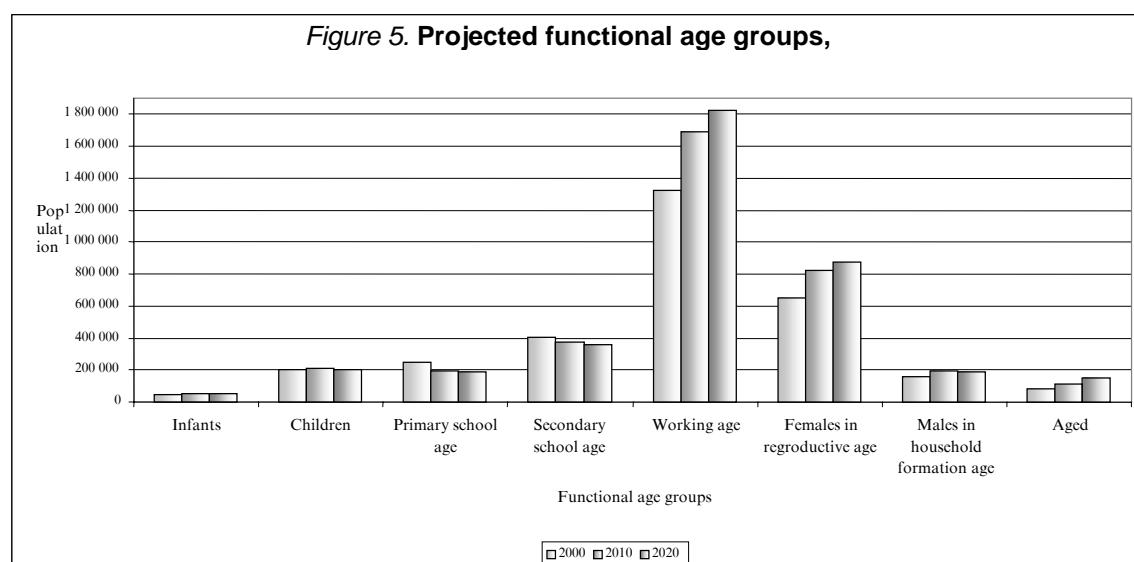
Measures	Year		
	2000	2010	2020
Sex ratio	98,5	98,5	98,3
Median age	21,6	25,4	30,2
Child dependency ratio	58,9	40,1	35,1
Aged dependency ratio	3,9	4,0	4,6
Total dependency	62,7	44,1	39,7
Ageing index	6,6	10,0	13,2
Caretaker ratio	25,2	23,6	16,6

Source: NSO. 2002. *Population Projections of Mongolia: Analysis on the 2000 Census, Ulaanbaatar*

Table 5. Selected functional age groups, Mongolia, 1969,1979, 1989, and 2000

Functional age groups	Age (years)	Population			Percentages (as of total population)		
		2000	2010	2020	2000	2010	2020
Infants	0-1	48 604	50 406	50 719	2,0	1,8	1,6
Children	1-4	199 095	207 647	200 125	8,3	7,6	6,5
Primary school age	8-11	249 688	194 798	190 576	10,4	7,1	6,2
Secondary school age	12-18	406 128	371 918	360 395	17,0	13,6	11,7
Working age	males:15-59; females: 15-54	1 323 005	1 690 055	1 824 786	55,4	61,6	59,1
Females in reproductive age	15-49	650 939	820 050	871 700	27,2	29,9	28,2
Males in household formation age	22-28	158 094	195 143	186 143	6,6	7,1	6,0
Aged	65 and older	82 561	109 196	147 227	3,5	4,0	4,8
Total population		2 389 661	2 741 774	3 087 048			

Source: NSO. 2002. *Population Projections of Mongolia: Analysis on the 2000 Census, Ulaanbaatar*

Source: NSO. 2002. *Population Projections of Mongolia: Analysis on the 2000 Census, Ulaanbaatar*

It is important to finish this section with one relevant question: are the future pace of population growth and changes in the age composition of the population in Mongolia favorable to a process of socioeconomic development or, on the contrary, a limitation to economic growth and the welfare of the population? Previous to respond this question it is important to examine a

quite relevant process that is frequently mentioned in the demographic literature but seldom analyzed: the *population momentum*.

The population momentum

Population momentum is when population continues growing after replacement-level fertility is reached. Past high fertility results in a population with a large proportion of people in the youngest ages. Births continue to outnumber death as this young section moves through childbearing years. Eventually, this large age group becomes old and dies and the population runs out of *momentum*. Deaths equal or exceed births and the population ceases to grow. Level of replacement- fertility refers to the level of fertility at which couples have only enough children to replace themselves, or a little more than two children per couple. It is not exactly two children because mortality has to be taken into account (PRB, 1998; Rowland, 2003).

In this section the *momentum* of the Mongolian population will be studied. As a first approach please note Figure 1d. The bars representing the female population in the reproductive ages, especially from age 15 to 39 are large as compared to the upper bars. Notice also that the bar corresponding to age group 10 to 14 is also large. This is the result of the high fertility and a substantial decline of mortality observed in the past, especially from 1970 to mid-1980s, when total fertility rate (TFR) reached values well over 6 children per women. As mentioned above, the pyramid's first two bars reveal a fertility decline. However, these bars are not as small as one may expect considering the magnitude of fertility decline: from 6.4 in 1990 to 2.8 in 1995 and to 2.2 in 2000 (NSO, 2003). Notice also Table 3c where the sex and age composition of the 2020 projected population is presented. The bars observed below the bar that indicates the substantial starting of fertility decline (25-29 years old) are not small considering the low fertility rates assumed in the projection (a little higher than two children per women) and the previous high fertility levels. As mentioned earlier, in spite of low fertility, population will continue growing during the present and following decade. These rates of growth are over 1 percent per year (NSO, 2002). The explanation of this trend is *population momentum*.

There is a more technical approach to analyze *population momentum*. It is based on projecting a *stationary population* with a cohort component method. A stationary population is a population with constant replacement-level fertility and constant mortality. The result is a population with zero growth and constant age structure after approximately 100 years. Therefore, if a country's population is projected for 100 years by assuming constant replacement fertility, constant mortality (life expectancy), at the level of the initial year and no migration, after a century the population will be stationary (Rowland, 2003). A comparison of the size of the initial population reveals the inherent level of momentum. This comparison can be done in terms of percentage growth.

Table 6, first column, shows the 2000 mid-year census population projected assuming a constant level of mortality: life expectancies at birth of 63.8 for male and 68.1 for females. These mortality levels were assumed by the NSO population projection for the quinquennium 2000-2004 (NSO, 2002). The replacement fertility was estimated as a TFR of 2.24 children per woman,

taking into account the level of mortality. After 100 years the size of the population will be 3,769,627. Hence, population increases from 2000 to 2100 will be 1,38 million or 57.7 percent. This percentage indicates the magnitude of the *momentum*. It means that if Mongolia experiences a replacement fertility-level and the estimated mortality level of 2000-2004 its population will grow by 57.7 percent in 100 years. This result indicates that in spite of fertility decline the population will continue to grow up to the 2060s. After that, if the demographic regime is constant, the population will stop growing and experience only minor variations but tending to stabilize. This clearly shows that if fertility remains at approximately the present level the population will not experience an absolute decline. Notice that if mortality decrease the *momentum* will last longer and may go beyond the 2060s.

Table 6. Population projections under different fertility and mortality rates, Mongolia

Years	Population projections under different scenarios			
	TFR=2.24	TFR=1.80	TFR=2.50	TFR=2.24
	e(0) _M =63.8	e(0) _M =63.8	e(0) _M =63.8	e(0) _M =73.3
	e(0) _F =68.1	e(0) _F =68.1	e(0) _F =68.1	e(0) _F =78.0
2000	2 389 661	2 389 661	2 389 661	2 389 661
2010	2 746 436	2 649 330	2 803 642	2 825 826
2020	3 136 387	2 928 155	3 259 144	3 309 833
2030	3 422 935	3 090 119	3 625 108	3 707 207
2040	3 606 277	3 105 974	3 922 593	4 020 622
2050	3 725 150	3 035 615	4 175 251	4 270 352
2060	3 758 922	2 871 846	4 359 273	4 426 269
2070	3 752 880	2 655 586	4 525 889	4 528 888
2080	3 766 454	2 466 725	4 720 765	4 646 275
2090	3 773 774	2 298 010	4 909 437	4 761 349
2100	3 769 627	2 124 851	5 099 169	4 861 861

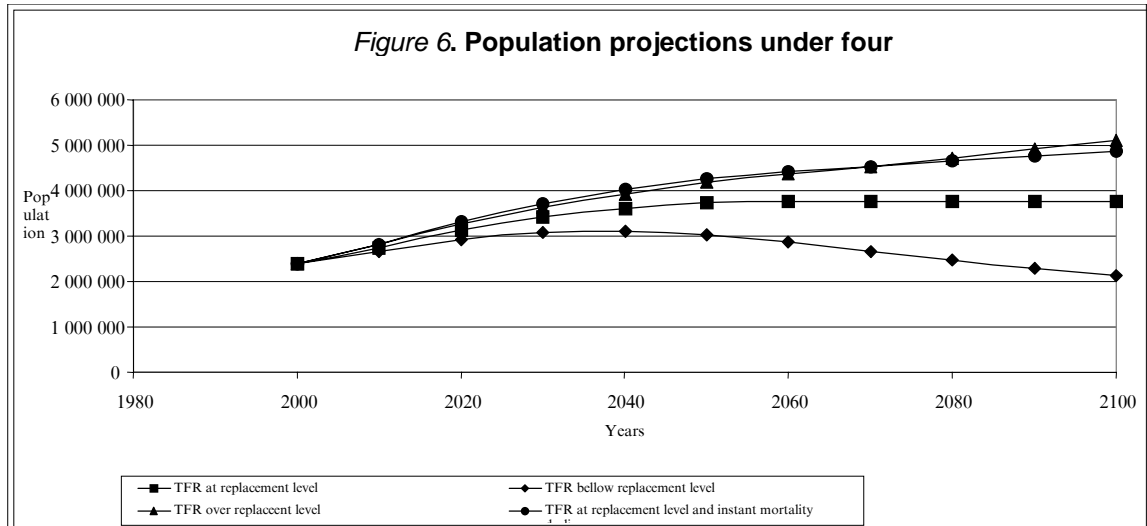
Source: Researcher's projection based on the *Population Projections of Mongolia: Analysis on the 2000 Census*

Additional exercises were performed in the following columns of Table 6. In the second column the population of Mongolia was projected using a below-replacement-level-fertility: the TFR was 1.8. Life expectancies at birth were assumed to be the same as in previous projection. In this case population will continue growing by *momentum* up to 2040. The percentage increase will be 30.0 or 716,313 persons. After 2040 the population will experience an absolute sustained decline. However, in spite of the very low fertility levels the population will continue growing for four decades. The third column of Table 6 shows the population assuming an instant increase in TFR of 2.50 children per woman. The assumed life expectancies at birth are the same as in the exercises presented in the previous two columns. In this case the population will reach 5 million by the end of the present century. Finally, the fourth column of Table 6 indicates the future population assuming a

constant TFR at the present replacement level (2.24 children per woman) but an immediate substantial decline of life expectancies at birth: 73.3 years for males and 78.0 years for females. These life expectancy values were not randomly selected. They correspond to the expected life expectancies for Ulaanbaatar for year 2025 according to the projections carried out by the NSO (2002). In other words, they are not unreal high, but possible to reach with substantial investment in health, education, and in the welfare of the population. Under these assumptions, by 2100 the size of the population will reach 4.9 million.

The importance of the third and fourth columns is the comparison of a scenario where only fertility was increased with another where only mortality was decreased. The assumed fertility rise is not very high. The experience from most countries reveals that when fertility declines it is not easy to increase it again and, if attained, gains are quite limited (Weeks, 2002). There are several policies that have been used by the more developed low-fertility countries in order to increase their extremely low fertility. They can be grouped into three categories: Financial incentives, support for parents to combine work and family, and broad social changes supportive of children and parenting (McDonald, 2002). All these measures are extremely costly. For example, financial support has to be attractive to convince families to have an additional child. Subsidized childcare may also be expensive. Maternity and paternity leave paid by a state social security plan is also costly. For a country like Mongolia these pro-natalist measures imply an important deviation of resources that otherwise can be utilized in the expansion and improvements of social services or invested in the development of the country's infrastructure. Notice, however, the scenario in which an immediate mortality decline is assumed. In spite of replacement fertility level, the population reaches near 5 million in year 2100. Nevertheless, if these two scenarios are compared, up to year 2070 population increases more when mortality is assumed to experience an immediate decline (fourth scenario) than when fertility increases and mortality remains constant (third scenario). The expansion of the health infrastructure, improvement of the quality of health services and betterment in the standard of living of the most vulnerable population in order to reduce mortality could be less costly than the pro-natalist policy and have similar results in term of population growth, in addition of being a more sensible and ethically correct policy.

Figure 6 shows the curves corresponding to the population evolution according to the four proposed scenarios. Notice the proximity of the curves that represent the third and fourth scenarios. As mentioned above, only in 2070 the curve representing the projection that assume higher-than-replacement fertility will surpass by a little margin the projection where a low mortality is assumed.

Source: Researcher's projection based on the *Population Projections of Mongolia: Analysis on the 2000 Census*

This is a theoretical exercise in the sense that it consists of using a model (stationary population) to analyze the reality. Actual populations seldom behave as models, but starting from them, it is interesting to examine how a population may deviate from the ideal situation described by the model. In this particular analysis the main result obtained is that population in Mongolia will continue to grow, even if fertility persists at the present low level or even if it declines even more. In addition, it was also demonstrated that a substantial decline in mortality might have similar effects in population growth than a viable fertility increase.

Discussion

Among countries that have policies to promote or maintain current rates of population growth it is possible to distinguish two groups. On the one hand are the low-fertility, slow-growing developed nations, in particular European and North American countries as well as Japan. Governments perceive population growth an economic necessity especially considering present or possible future deficits in the labor force and the increasing number of retirees. Second, there are some developing countries where population growth is viewed as too low mainly because of nationalistic reasons, a traditional and outdated family ideology, or simply because slow natural population growth is perceived as being a barrier to achieve national objectives (Weeks, 2002). In some cases pro-natalist policies in developing countries may have valid justifications, but they should be implemented on the basis of a reality that has been analyzed from a demographic, social, economic and ecological point of view. In the case of Mongolia, there are three issues that should be considered.

The first topic is the general relationship between population growth and economic development in the context of the developing countries. This relationship can be summarized in three questions: Is population growth a stimulus to economic development? Is population growth unrelated to economic development? Is population growth detrimental to economic development? (Weeks, 2002). Of the large number of studies that have

attempted to analyze the relationship between these two variables, some conclude that there is a positive, some that there is a negative and some that there is no relationship (Cassen, 1994). More recently, however, the controversy has focused not on macro-economic studies, but on more micro-level issues such as the influence of population growth on poverty, the role of women, health, the development of human resources, the environment and migration. The results of most studies support the view that rapid population growth in developing countries under conditions of high fertility is adverse to many development goals. This that not mean that fertility and population growth at all rates, at all times, and regardless of the wealth of countries and the size of their populations, necessarily has negative consequences for all aspects of development. Nevertheless, in general, most studies conclude that many goals of development are best accomplished by low fertility and slow population growth (Cassen, 1994).

The fall in the proportion of children and adolescents, as well as the decline in its pace of growth, will probably be beneficial to Mongolia's development and welfare of families. Weaker population pressure to the health and educational systems will allow an improvement of service delivery plus a more extensive geographical and social coverage. At the household level, families will be able to invest in their own well being instead of having to support a large number of children.

It is important to point out that during the present and next decade the age composition of the Mongolian population could be particularly suitable for a process of economic development. The proportion of the young population in the overall population will diminish and the proportion of the elderly will not increase very much. Important resources, which would otherwise be diverted to social expenses, can be directed to improve the infrastructure of the country. The population in working age will increase significantly. Absorption of the numerous labor resources caused by an eventual rapid economic growth will be likely to result in substantial economic and social development. This particular demographic stage is called *demographic bonus* because of its positive connotation.

Under conditions of a healthy process of economic development similar to that experienced by many Asian countries, the present, and especially the future composition of the Mongolian population could be a *demographic bonus*. However, considering that the traditional base of the country's economy is the livestock sector, one may ask whether or not this area will be able to absorb the future expansion of the working age population without creating an underclass of poor herders, produce negative environmental effects, and end up pushing people to cities where will probably survive in the lower ranks of the informal sector. Will the livestock sector or other sectors of the economy receive enough investment to create productive employment to absorb the future labor force? It is not possible to respond these questions in this study, but these are issues that require serious research.

The second issue refers to the *population momentum*. As demonstrated in the previous section, population will continue to growth in spite of the low level of fertility. A relevant question regarding this issue is whether or not it is necessary to increase the pace of population growth in Mongolia considering the expected rates. As shown in the previous section, even if fertility remains at the replacement level population will continue

increasing for the next 50 years. This increase will be even sounder with a rapid and substantial process mortality decline. The next logical question is: Will a population increase larger than that projected benefit the country? In other words, will a pro-natalist policy directed to increase the pace of population growth be favorable for the Mongolia? As in the first issue considered in this section, it is not possible to provide a categorical and conclusive reply. However, the topic can be examined and discussed.

The idea that a rapid population growth is beneficial for development has some foundations. In Europe and the United States, development may well have been stimulated by a fast and sound population increase. According to some historians, a major determinant of the Industrial Revolution in Europe was the decline in mortality and subsequent population growth. Although history may show that population growth was favorable for development in the now industrialized nations, there are very important differences between them and that of modern developing countries. The less developed countries today are not retracing the steps of the currently developed nations. The amount of capital to create a job now is several times larger than it was in the past when the developed countries began their processes of economic growth. The rate of economic growth in many underdeveloped countries has recently been higher than at comparable periods in the history of the developed nations; however, population growth is also significantly higher. In other words, more capital-intensive technologies and rapid population growth it is not a great way to create employment and set off a process of sustained development. To facilitate economic and social development, population growth must occur within certain structures and, according to this structural and institutional environment, a given rate of population growth can be beneficial or negative. The most important issue is that this complex relationship between that context and the pace of population growth should be studied systematically.

It is also important to consider that the starting point of economic development is capital investment. Capital consists not only in equipment and construction, but also in investments in human capital such as education, health, the accumulation and application of knowledge. For an economy to grow, the level of capital investment must grow. The higher the rate of population growth, the higher the rate of investment must be. If in a country population growth overreaches the rate of investment, then the country will be likely to be struck in a vicious cycle of poverty: Economic growth will probably be enough to feed more mouths but not enough to escape from poverty (Weeks, 2002; Leibenstein, 1957). It seems that currently less developed countries do not need a large population but better quality human resources, a goal that can be better achieved with a small population.

The third issue refers to the real effectiveness of a pro-natalist policy in a developing country. As mentioned above, a policy to increase fertility is expensive and its results are dubious. There are five examples worth to mention.

Upon independence in 1965, the government of Singapore adopted a strong anti-natalist policy initially based on a family planning approach and then on a number of disincentives to couples with more than two children. Between 1966 and 1985 the TFR in the country dropped from 4.5 to 1.4 children. Because of several economic, social and political concerns the government moved to a pro-natalist policy driven mainly by incentives. The

idea was a pro-family policy that provided strong support to working mothers. The government introduced generous tax incentives for working mothers, employers were encouraged to grant special leave for working mothers with sick children, and subsidized child care was widely available (Tarmugi, 1999). The goal was to increase fertility back up to replacement level. However that did not happen and by the end of the 1990s the TFR had risen to 1.8. This increase seemed caused by women who had postponed births at an earlier age and had gone ahead and had them. By year 2000 TFR was back down to 1.5 children per woman (Weeks, 2002)

In 1976 the former German Democratic Republic introduced a number of incentives to increase fertility. For example, each mother was granted a year of maternity leave with an allowance amounting to 70 to 80 per cent of salary and other welfare benefits. However, these incentives led to accelerated family formation for some women, without affecting their completing fertility (van de Kaa, 1987; Monnier, 1990).

France has experienced a low birth rate for longer than any other country in the World. It provides monthly allowances to couples who have two or more children, despite the lack of evidence that such allowances have had any measurable impact on fertility. Single mothers are also assured a monthly allowance, and all mothers in France have access to nursery school placement for their children by age three to make child rising compatible to work (Bergman, 1996). It is considered that these measures have not been enough to increase fertility but that they may have contributed to maintain TFR at 1.8 children per woman, one of the highest in Europe.

Because of diverse unexpected or non-taken into account factors, pronatalist policies may experience notable failures. For example, in Chile, during the 1970s and 1980s, the government of Pinochet called for a significant population increase in population mainly for nationalistic reasons. However, events worked in the opposite directions. After overthrowing Allende's government in 1973, the Pinochet dictatorship imposed a level of austerity that cut incomes and raised the levels of unemployment. These encouraged emigration, postponement of marriage, and the widespread use of contraception within marriage. Obviously population did not increase but continue a process of decline.

It is quite difficult to change the reproductive behavior of a population decided to reduce their fertility. In 1966 the Romanian government decided to halt the descending trend in fertility, which was being realized mainly through abortions, by establishing a policy that made abortions illegal. The government also discouraged the use of contraceptives by prohibiting their importation. Although birth rate increased substantially for a short period, in 1997 it did begin to drop again as women resorted to illegal abortions and found other means of family planning (mostly rhythm and withdrawal). By 1989 the TFR was 2.3 children per woman, only a little higher than the 1.9 during 1966. By the end of 1989 Nicolae Ceausescu, longtime dictator of Romania, was removed from power. One of the first legislative acts of the new government was to legalize abortion in order to reduce maternal mortality (Serbanescu, et al. 1995). By the early 2000s TFR has dropped to 1.3.

This examples show how difficult is to increase fertility when it has experienced an important decline, and especially when it is near replacement

level. Government's pro-natalist policies are able to increase birth rates just a little or have no significant effect, no matter how expensive or strict they are.

In any case, a country has the right to increase their population but these three issues discussed here have to be considered, especially in a country as Mongolia with limited resources and a strong *population momentum*.

Conclusions

In many socialist countries low birth rates appear to have been a response on the one hand, to the economic limits placed on the family especially scarce and undersized housing and limited consumer goods and, on the other, on the emphasis on female education and labor force participation. In the particular case of Mongolia, during the 1970s and 1980s the population increased because of a strong pro-natalist campaign. However, as economic problems begin to mount fertility began what it seems an irreversible decline.

Contrary to the perception and opinions of many policy makers the present demographic situation of the country seems adequate in terms of economic development. It seems that the economic and social structures of the country are not sufficiently developed to undertake a population increase resulting from a rise in fertility. Even if the population issue is considered from a nationalistic perspective, it appears to be better to have a small, skilled, educated and healthy population than a large, unqualified, uneducated and weak population. Actually, the main present and future population problem in Mongolia is whether or not the main economic sector of the country, the livestock economy, will be able to absorb the large population in working age that is resulting from the past high fertility rates.

More important than invest the scarce resources of the country in increasing fertility is to invest in improving the health status of the population, reduce mortality levels and reduce poverty. It is quite important for the academic and research agencies in the country to study scientifically and examine the real possibilities to increasing fertility and mainly its consequences. The debate should be based in facts and not in poorly developed ideological arguments.

References

1. NSO, 1994. Population of Mongolia, Ulaanbaatar
2. NSO, 2001. The main results: Population and Housing Census, Ulaanbaatar
3. NSO, 2002. Population Projections of Mongolia: Analysis based on the 2000 Census, Ulaanbaatar
4. NSO, 2003. Mongolian Statistical yearbook. Ulaanbaatar

5. Bergman, B. R. 1996. *Saving our Children from Poverty: What the United States Can Learn from France*. New York, USA: Russell Sage Foundation.
6. Cassen, R. 1994. 'Population and development: Old debates , new consensus'. In R. Cassen and contributors, *Population and Development: Old Debates, New Consensus*, New Brunswick, USA: Transaction Publishers, pp. 1-26.
7. Leibenstein, H. 1957. *Economic Backwardness and Economic Growth*. New York, USA: John Wiley and Sons.
8. Monnier, A. 1990. 'The effects of family planning policies in the German Democratic Republic: a re-evaluation'. *Population (English edition)*, Vol. 2, pp. 127-140.
9. Neupert, R. 1996. 'Population and the pastoral economy in Mongolia.' *Asia-Pacific Population Journal*, Vol. 11, No. 4, pp.27-46.
10. PRB (Population Reference Bureau) *Population Handbook* (4th international edition). Washington, DC: Population Reference Bureau.
11. Rowland, D. T. 2003. *Demographic Methods and Concepts*. Oxford, UK: Oxford University Press.
12. Serbanescu, F., L. Morris, P. Stupp, and A. Stanescu. 1995. 'The impact of recent policy changes on fertility abortion and contraceptive use in Romania.' *Studies in Family planning* Vol. 26, pp. 76-87.
13. Van de Kaa, D. 1987. 'Europe's second demographic transition'. *Population Bulletin*, Vol. 42, No. 1, pp. 1-57
14. Weeks, J. 2002. *Population. An Introduction to Concepts and Issues*. (eighth edition) Belmont, USA: Wadsworth.

KNOWLEDGE, ATTITUDES, PRACTICES ON FAMILY PLANNING AMONG INDUCED ABORTION USERS IN AN URBAN SETTING

Demberelsuren. J
Director postgraduate training center,
Head Reproductive Health Research Unit, Ph.D

The main objectives of the study were to investigate the current knowledge, attitude towards family planning and practice on family planning and induced abortion among women who are currently undergoing induced abortion, factors associated with knowledge about contraceptive methods and repeated induced abortion .

The sample size, which covers the objectives of the study, was 363.

Statistical methods included descriptive analysis, univariate analysis, poltomous logistic and logistic regression was used to describe characteristics of induced abortion users and to estimate the association between potential risk factors and knowledge of contraceptive methods and repeated induced abortion.

Knowledge on contraceptive method, use and ever use among induced abortion users were relatively high (90 percent, 58 percent, and 87 percent respectively). Sixty eight percent knew at least one modern method. 55 percent of the induced abortion users were repeaters indicating that this practice was common. Repeat aborters also had good knowledge on contraceptive methods and were mostly older, married and well educated.

The main reason repeating are incorrect use and lack of availability of effective and releasable contraceptive methods. Among contraceptive methods users 42 percent used only traditional contraceptive methods such as rhythm , douche and withdrawal and commonly in combinations (46 percent). If used in combination with a modern method, that method was condom (98 percent). Induced abortion users have positive attitude to contraceptive methods and knew the negative effect of induced abortion on health.

History of previous induced abortion positively associated with higher KAP on contraceptive method. Other factors associated with knowledge on contraceptive methods were age, occupation, residency, marital status and attitude to induced abortion.

1. Introduction

After legalization of induced abortion in end of 1989 induced abortion ratio rapidly increase. Comparing the abortion ratio (per 1000 births) from 1990 to 1993 with that in 1988 shows an increase of twice. The number abortions that were performed increased 80-95 percent since the time abortions were legalized.

In order to describe a characteristics of induced abortion users and predictors of induced abortion a Hospital based crosssectional study was done in two Maternity hospitals in Ulaanbaatar, Mongolia between July and September, 1994.

Objectives

1. To investigate the current knowledge, attitude towards family planning and practice on family planning and induced abortion among women who are currently undergoing induced abortion .

2. To explore the factors associated with knowledge about contraceptive methods.
3. To investigate the effects of previous induced abortion on subsequent contraceptive practice.
4. To identify factors influencing repeated induced abortion.

2. Results

2.1 Characteristics of induced abortion users

During study period 827 women were admitted to 3 participating maternity hospitals of Ulaanbaatar for induced abortion. A total of 420 subjects were randomly recruited in the study. Forty eight subjects were excluded according to exclusion criteria, and nine excluded because information was incomplete. The remaining 363 cases were included in the analysis.

Most of the women (94 percent) were between 20-39 years old, and married. All women were literate. More than half had a college level education or higher. The most common occupation was laborer (36 percent), followed by approximately equal number of housewife and officer. Most came from households which had a TV, radio or refrigerator. About 2/3 of households had central heating. Thus, the population of induced abortion users was generally well educated, married and had a reasonably high standard of living.

More than half the women (57 percent) had had four or more pregnancies and 90 percent had at least one child.

The distribution of parity was very different from that of from gravidity. Percentage of women with more than four gravidity was three times and the means twice the means of parity.

Eleven percent had lost children and about half (55 percent) of the women had had at least one previous induced abortion. The highest number of previous abortions was 7.

Also nearly half (44 percent) of the women said they did not want any more children.

2.2 Attitude and knowledge of induced abortion users on family planning and induced abortion .

Attitude and knowledge on contraception and induced abortion

Most women (93 percent) stated that they would use a contraceptive method to avoid a subsequent unwanted pregnancy. Ninety eight percent approved of using contraceptive methods.

The most common reason for the current induced abortion was to have no more children. The majority of women (72 percent) knew about the negative effect of having induced abortion and had positive attitude towards legal status of induced abortion (76 percent).

Knowledge attitude and practice on family planning

Overall most women knew, or had experience with, at least one method.

Rhythm method was the most commonly known and commonly used contraceptive method. The next most commonly known methods were condom, IUD and douche, but douche method was second among ever used methods (Table 1).

By contrast, very few people had ever heard about injectable, Norplant and female sterilization and thus almost none had had any experience with these methods.

Table 1. Knowledge attitude and practice on Family planning (n=363)

Type of contraceptive method	Ever heard		Have knowledge		Ever use		Use at current pregnancy	
	yes	%	yes	%	yes	%	yes	%
Pill	244	67.2	101	27.8	60	16.5	11	4.4
IUD	345	95.0	152	41.9	81	22.3	6	1.7
Condom	332	91.5	187	51.5	144	39.7	54	14.9
Injectable	8	2.2	1	0.3	0	0.0	0	0.0
Norplant	3	0.8	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Female sterilization	5	1.4	3	0.8	0	0.0	0	0.0
Rhythm	347	95.6	277	76.3	239	65.8	157	43.5
Withdrawal	70	19.3	60	16.5	48	13.2	8	2.2
Douche	170	46.8	151	41.6	148	40.8	108	29.7
Any method	358	98.6	327	90.1	314	86.5	209	57.6

2.3 Source of information and availability of contraceptive methods

One important issue for family planning policy and program is to know from where the people get information and knowledge about contraceptive methods and availability.

The main sources of knowledge on contraceptive methods were family planning publications (83 percent) and radio and TV programs (65 percent), but very few women had obtained the knowledge from the husband (10 percent) or relatives (8 percent) (Table 2).

Table 2. of knowledge on contraceptive methods (n=231)*

Source	Medical person	Husband	Friends	Radio & TV	Relatives	Books & magazine	Others
yes	123	23	82	151	19	192	15
%	53.2	9.9	35.5	65.4	8.2	83.1	6.5

* percent was calculated among the subjects who gave answer to the question

The main available contraceptives at the time according to the response of induced abortion users were condom (73 percent), IUD (64 percent) and OC (25 percent). (Table 3)

Table 3. Availability of CM (n=354)*

Available	OC	IUD	CON	BTL	INJ	NOR	DCH
yes	90	233	266	1	6	0	77
%	24.8	64.2	73.3	0.3	1.7	0.0	21.2

*excluded 9 subjects who did not answer

2.4 Predictors of knowledge on contraceptive methods.

Characteristics of women with different knowledge levels

In the study contraceptive knowledge was grouped into three categories to simplify analysis: no method, traditional only and at least one modern method.

There were no differences between women with knowledge of only traditional and those knowing at least one modern method, in respect of age, marriage, parity, gravity, number of children, death of children, desire for more children, previous abortion, and attitude to abortion (Table 4).

However higher education, occupation as officer, student and others and residency in central heating home were significantly more common among those with knowledge of at least one modern method.

When the no knowledge group was compared to the knowing a modern method group, all demographic characteristics, reproductive history and attitude toward induced abortion were statistically significantly different except number of children who had died and desire for more children.

Table 4. Univariate analysis of relation between knowledge of contraceptive method and socio-demographic variables

VARIABLE	KNOWLEDGE OF CONTRACEPTIVE METHODS				
	none		only traditional		at least one modern
	(n)	*- Odd ratio (95percent contraceptive methods)	(n)	*- Odd ratio (95percent contraceptive methods)	(n)
AGE (years)					
20-24	18	1	17	1	46
25-34	17	3.45 (1.64-7.14)	45	1.23 (0.65-2.38)	150
>35	2	10.0 (2.17-50.0)	17	1.11 (0.51-2.43)	51
MARITAL STATUS					
unmarried	10	1	6	1	10
married	27	9.01(3.45-25.0)	73	1.96 (0.68-5.55)	237
EDUCATION					
primary & secondary	28	1	40	1	98
high	7	4.55 (1.82-11.11)	3	1.25 (0.74-2.13)	107
higher		5.88 (1.37-25.00)	2	4.35 (1.45-12.5)	42
OCCUPATION					
housewife	20	1	24	1	57
labor	14	2.08 (0.97-4.55)	34	1.03 (0.55-1.92)	83
officer	1	28.0 (3.66-217.0)	15	2.22 (1.08-4.76)	80
student & others	2	4.76 (1.03-22.2)	6	1.89 (0.69-5.26)	27

ACCOMMODATION					
no cent.heating	24	1	39	1	83
central heating	13	3.70 (1.78-7.69)	40	1.92 (1.15-3.22)	164
PARITY					
none	23	1	32	1	83
1-3	7	5.0 (2.04-12.50)	31	1.56 (0.89-2.78)	125
4-8	7	1.54 (0.61-3.85)	16	0.94 (0.46-1.92)	39
GRAVITY					
first	11	1	5	1	12
1-3	16	4.76 (1.72-12.5)	31	1.07 (0.35-3.33)	80
4-12	10	14.28 (5.05-40.0)	43	1.51 (0.50-4.55)	155
NUMBER ALIVE CHILDREN					
none	24	1	33	1	88
1-3	6	5.88 (2.32-14.8)	31	1.56 (0.89-2.78)	129
4-8	7	1.18 (0.46-3.03)	15	0.75 (0.36-1.56)	30
DEATH OF CHILDREN					
no	33	1	70	1	220
yes	4	1.02 (0.33-3.12)	9	0.95 (0.43-2.13)	27
DESIRE OF CHILDREN					
want more	11	1	26	1	81
no more	12	1.30 (0.54-3.12)	33	1.11 (0.62-2.0)	114
depends	14	0.50 (0.21-1.19)	20	0.84 (0.42-1.67)	52
PREVENTION OF PREGNANCY					
will use CM	15	1	5	1	5
wouldn't use CM	22	33.30 (10.9-99.3)	74	3.33 (0.92-12.5)	242
HISTORY OF PREVIOUS IA					
No	28	1	39	1	95
yes	9	5.0 (2.27-11.11)	40	1.56 (0.94-2.63)	152
HAVING KNOWLEDGE OF BAD EFFECT ABORTION					
No	17	1	19	1	64
yes	20	2.44 (1.20-5.01)	60	0.91 (0.50-1.64)	183
ATTITUDE TO LEGAL IA					
negative	19	1	15	1	53
positive	18	3.85 (1.89-7.69)	64	0.86 (0.45-1.61)	194
NUMBER OF IA					
none	28	1	39	1	95
one	8	4.17 (1.78-9.10)	30	1.54 (0.88-2.63)	111
two & more	1	12.5 (1.59-92.6)	10	1.69 (0.77-3.70)	41

*Odd ratio was calculated as odds for exposure in "at least one modern"/odds for exposure in "only traditional" or "none"

Multivariate analysis for predictors of knowledge

The final polytomous logistic regression model has six groups of statistically significant predictors, viz age group, occupation, marital status,

accommodation, history of induced abortion and attitude towards induced abortion (Table 5).

All six factors show statistically significant odds ratios when the group without any knowledge on contraceptive methods was compared with that knowing at least one modern contraceptive methods. Women who had no knowledge of any contraceptive method tended to be teenagers, housewives or laborers, unmarried, living in a residence without central heating, had negative attitude toward induced abortion and no previous experience of an induced abortion .

When the group knowing only traditional method is compared with the group knowing at least one modern method statistically significant odds ratios were observed only for occupation and accommodation, indicating that

many factors had effects on increase knowledge on contraceptive method from none to any modern method, but only occupation and accommodation had an effect to increase knowledge from only traditional methods to modern methods.

Table 5. Adjusted odds ratio for study factor and covariates associated with knowledge of contraceptive methods among induced abortion users

Variable	Levels	No knowledge Odd ratio (95 percent)	Only traditional method Odd ratio (95 percent))	P value
Age (in years)	16-19	1		0.1740
	20-24	17.24 (1.07-280.1)	1.15 (0.09-13.88)	
	25-34	23.81 (1.32-427.3)	1.30 (0.10-16.66)	
	> 35	37.03 (1.37-961.5)	0.82 (0.06-11.23)	
Occupation	housewife	1		0.0001
	labor	2.40 (0.95-6.06)	1.07 (0.56-2.04)	
	officer	18.52 (2.24-154.5)	2.40 (1.10-5.26)	
	students & oth	29.41 (2.76-304.8)	2.14 (0.69-6.67)	
Marital status	unmarried	1		0.0327
	married	6.41 (1.59-25.7)	1.99 (0.66-6.02)	
Accommodatio n	no cent.heating	1		0.0035
	central heating	3.58 (1.49-8.57)	1.80 (1.06-3.06)	
History of previous induced abortion	never	1		0.0181
	ever	3.35 (1.29-8.73)	1.67 (0.93-2.96)	
Attitude to induced abortion	negative	1		0.0079
	positive	3.43 (1.45-8.13)	0.81 (0.42-1.59)	

Note: 1. Reference group: of knowledge at least one modern method.
2. based on difference in -2 log likelihood on omission of the factor from the model

Women who had had previous induced abortion were more likely (Odd ratio=1.8, CI=1.15-2.92) to have use a contraceptive method at the current pregnancy (Table 6) Presence of any induced abortion in last two years was defined as history of previous induced abortion .

Table 6. Contraceptive method use at current pregnant and history of previous induced abortion

Contraceptive method use at current pregnancy	History of IA during last 2 years		
	none	have	Total
No use	118	36	154
Use	134	75	209
Total	252	111	363

2.5 Characteristics of repeat aborters

Repeat aborters differed from single aborters in many characteristics (Table 7). Repeat aborters tended to be older, more likely to be married and more highly educated. There are no differences in occupation, residency and attitude to using contraception. However, history of induced abortion was positively associated with other variables including: increased parity and gravidity, higher number of living children, not having had any child die, better knowledge and use of contraceptive method.

Table 7. General characteristics and univariate analysis of new aborters and repeat aborters (n=363)

Variable		number	New aborter (n=162)	Repeating aborter (n=201)	Odd ratio	P value	95 percent
Age group	16-24	81(22.3)	65 (80.3)	16 (19.7)	1		
	25-34	212 (58.4)	84 (39.6)	128 (60.4)	6.19	0.000	3.35-11.41
	>35	70 (19.3)	13 (18.6)	57 (81.4)	17.81	0.000	7.89-40.2
Marital status	unmarried	26 (7.2)	19 (73.1)	7 (26.9)	1		
	married	337 (92.8)	143 (42.4)	194 (57.6)	3.68	0.004	1.51-8.99
Occupation	housewife	101 (27.8)	46 (47.5)	55 (52.5)	1		
	labor	131 (36.1)	60 (45.8)	71 (54.2)	0.98	0.969	0.58-1.66
	officer	96 (26.5)	34 (35.4)	62 (64.6)	1.52	0.149	0.85-2.70
Education	student & others pri.& se	35 (9.6)	22 (62.9)	13 (37.1)	0.49	0.080	0.21-1.05
	high	166 (45.7)	89 (53.6)	77 (46.4)	1		
	higher	149 (41.1)	60 (40.3)	89 (59.7)	1.71	0.018	1.09-2.68
Central heating at home.	no	48 (13.2)	13 (27.1)	35 (72.9)	3.11	0.002	1.53-6.30
	yes	146 (40.2)	68 (46.6)	78 (53.4)	1		
Parity	0-1	217 (59.8)	94 (43.3)	123 (56.7)	1.14	0.541	0.75-1.74
	1-3	138 (38.0)	89 (64.5)	49 (35.5)	1		
		163 (44.9)	56 (35.6)	107 (64.4)	3.47	0.000	2.15-5.58

	4-8	62 (17.1)	17 (27.4)	45 (72.6)	4.81	0.000	2.49-9.28
Gravidity	first	28 (7.7)	28 (100.0)	0			
	2-3	128 (35.3)	88 (71.9)	39 (28.1)	1		
	4-8	207 (57.0)	46 (23.2)	162 (76.8)	7.95	0.000	4.82-13.0
Number of alive children	0-1	145 (39.9)	91 (62.8)	54 (34.5)	1		
	2-3	166 (45.7)	56 (33.7)	110 (66.3)	3.31	0.000	2.22-5.65
	4-8	52 (14.3)	15 (28.8)	37 (71.2)	4.16	0.000	2.35-9.35
Died children	yes	40 (88.9)	10 (25.0)	30 (75.0)	1		
	no	294 (11.1)	152 (47.1)	171 (52.9)	2.67	0.010	1.26-5.64
Attitude to prevent pregnancy	will not use contracepti ve methods	25 (6.9)	18 (72.0)	7 (28.0)	1		
	will use contracepti ve methods	338 (93.1)	144 (44.4)	194 (55.6)	3.46	0.007	1.41-8.51
Attitude to use contraceptive methods	negative	6 (1.6)	4 (66.7)	2 (33.3)	1		
	positive	357 (98.4)	158 (44.3)	199 (55.7)	2.52	0.290	0.45-13.92
Knowledge of contraceptive methods	no have	36 (9.9)	27 (75.0)	9 (25.0)	1		
	have	327 (90.1)	135 (41.3)	192 (58.7)	4.26	0.000	1.94-9.36
Use of contraceptive methods	never use	49 (23.5)	37 (75.5)	12 (24.5)	1		
	ever use	314 (86.5)	125 (39.8)	189 (60.2)	4.66	0.000	2.36-9.18
Current pregnancy use of contraceptive methods	no use	154 (42.4)	84 (54.5)	70 (45.5)			
	use	209 (57.6)	78 (37.3)	131 (62.7)	3.25	0.001	1.32-3.08

The final model which started with eight groups of variables has only two statistically significant predictors, viz. age and ever use of contraceptive method (Table 23). Knowledge of contraceptive method could be used in place of ever use of contraceptive method in the model with little change in the fit ($p=0.06$), reflecting the high correlation between ever use of a contraceptive and knowledge of contraceptive methods.

This model shows that women who ever had induced abortion tended to be older and had experience of use contraceptive method.

Table 23. Adjusted Odds Ratio for covariates associated with repeat abortion.

Variable	Levels	New aborter	Repeat aborter	Odd ratio (95 percent)	p-value
Age (years)	15-24	65	16	1	
	25-34	84	128	5.53 (2.96-10.30)	0.000
	35-49	13	57	14.56 (6.38-33.22)	0.000
Use of contraceptive method	never	37	12	1	
	ever	125	189	3.07 (1.47-6.44)	0.003

3. DISCUSSION

3.1 Characteristics of the study sample

In our study, the ages of induced abortion users ranged from 16 to 46 years with a mean age of 29. The mean age is not different from data of the Statistical Office of Ministry of Health ⁴⁰.

In a world review on induced abortion in 1990, Henshaw²² noted that in most Western European countries about half of all abortions were obtained by young, unmarried women seeking to delay a first birth, while in Eastern Europe and the developing countries, abortion is more common among married women with two or more children.

The findings of our study appear to conform to this pattern for developing countries: Most of induced abortion users were married (93 percent), highly educated and 60 percent had history of previous induced abortion. Also, they had multi gravidity (4), but low number of parity and children (2.19 and 2.06 respectively). The knowledge of contraceptive methods and history of practice contraceptive methods were high (90 percent; 87 percent respectively) and 60 percent resided in central heating apartment. However their distribution was not compared with those of the entire population.

Forty four percent of induced abortion users did not want any more children and this was the main reason (34 percent) motivating the induced abortion. This last subgroup was rechecked and it was found that on average, they had 2.5 children and had twice the number of previous induced abortions (71 per 100 women) than other groups. They were therefore good candidates for long effect or permanent contraceptive method. If this method was not offered, they would still bear considerable risk for unwanted pregnancy.

Very few only about 7 percent of women in this study were single. For single women the main reason motivating them to have induced abortion was that they were single. In addition, some were still studying. Skjeldestad et. al⁴¹. identified the prospect of single parenthood as the strongest determinant for choosing abortion, independent of age and parity. He suggested that in order to find out the importance of other social factors and attitudes in the decision making process regarding pregnancy outcome, adjustments must be made for marital status, age and parity.

Many (34 percent) women had socio-economic motivation for using induced abortion. They were mostly housewives (42 percent) or labourers (38 percent). This can be explained by the difficult economy of the country during

the study period. In favour of this explanation an experience from Japan shows the effect of socio-economic difficulties on induced abortion and fertility. Tsuya analyzed the effects of contraception and abortion on crude birth rate (CBR) and total fertility rate (TFR) in Japan from 1947-1980. The CBR declined from 34.3 in 1947 to 17.3 in 1957, and the TFR from 4.5 to 2.0 in the same period. This dramatic decline in fertility was initiated under the serious socio-economic difficulties of post-World War II Japan ⁴².

3.2 KAP on contraceptive methods

Knowledge on contraceptive method and main sources.

Prior to 1990 induced abortion and contraception use were allowed only by medical indications. At this time, the only modern contraceptive method available was IUD. Most other type of contraceptives was therefore largely unknown. Rhythm method, however, has been widely published in popular medical magazines and brochures. Thus, the finding that rhythm and IUD were the most well known and commonly used methods expected. Since 1990, when the new family planning policy started, radio and TV have been widely employed for family planning IEC and these media have become the main sources of knowledge. But of modern methods much low (68 percent) .

Knowledge of traditional contraceptive methods was high among induced abortion users. Effective modern methods such as injectable, Norplant, and male and female sterilization were almost unknown and not common. Male sterilization has not been introduced. Only in 1993 were injectable and Norplant used experimentally in a few hospitals with support from international organization such as WHO and UNFPA in order to assess their suitability and acceptability for Mongolian women.

Factors associated with knowledge on contraceptive method .

Altogether six statistically significant factors were independently associated with knowledge on contraceptive method: history of previous induced abortion, age, occupation, marital status, residency and attitude to induced abortion.

Induced abortion users who have poor knowledge on contraceptive method were more likely to be younger, unmarried, less educated, housewives or laborer, resident in non central heating house, lower parity and gravidity, fewer number of children, ever used induced abortion, poor knowledge on bad effect of IA and negative attitude to legal induced abortion . Education program should place more emphasis on these groups.

Education was associated with knowledge of contraceptive method, as found in other studies. Experience from Singapore²⁸ and Belgium showed that more educated women are the more likely to use illegal abortion, and also more likely to use an effective contraceptive method when it is introduced. But in our study, after adjustment for other factors, education became non-significant.

Occupation was a factor strongly associated with knowledge. Occupation might be strongly related to psychology, attitude, opinion, needs for induced abortion and thus more strongly associated with knowledge on contraception than education.

Also, residency gives strong association in both analyses. Explanation may involve the following: houses with no central heating are more commonly located in the sub-rural part of the city. Hence they might have had less time for extra hours activities and be less exposed to radio and TV programmes. Also most of the women who had many children (64 percent of women who had more than 4 children) lived in non central heating houses. Hence they represent population with different socio-economic characteristics.

Age was strongly associated with knowledge on contraceptive methods as found in many studies. The odd ratio increased with age. Cumulative experience or exposure might explain this to contraceptive methods information.

In our study, 93 percent of women were married. Married women might be more concerned about contraceptive methods, because they are in stable relationship.

Availability of contraceptive methods and induced abortion

One important issue for family planning policy and programme is to know the attitude of population toward to family planning, its acceptability and availability for the people.

The most available contraceptive according to the responses of induced abortion users were condom (73 percent), IUD (64 percent) and pill (25 percent).

Modern methods such as pill, IUD, and condom were widely introduced after the change of government policy in 1991, followed one year later by legalization of induced abortion and contraceptive methods use. Considering that the study period (1994) occurred only three years after the introduction of modern contraceptive methods and that resources for IEC were limited, such coverage of contraceptive methods might be taken as satisfactory, although improvement is still needed.

As the medical services are well-developed and have enough manpower (450 population per one medical doctor) the induced abortion service was accessible and available.

There are two steps to achieve the goal of family planning policy, when it is introduced for the first time to a population:

1. giving the correct knowledge
2. providing proper service.

The second step takes longer time than first.

During the period of learning about family planning some women will get unwanted pregnancies. As induced abortion is widely available in Mongolia, most of them will use induced abortion to avoid unwanted births. The women firstly during visiting the maternity hospital for induced abortion they will be provided IEC on family planning, secondly induced abortion is physical and psychological not simple procedure for women. After induced abortion they will be more highly motivated to find out about contraceptive methods. This conforms to the high use of contraceptive methods at current pregnancy among repeaters comparing with new aborters (Odd ratio=3.25, $p=0.001$). Also it shows **the lack** of correct practice.

At this time among induced abortion users accessibility of contraceptive methods is good (98 percent).

At the time when achieve good availability and correct practice of contraceptive methods , the prevalence of contraceptive methods use will increase and prevalence of induced abortion will decrease. Because the population is highly educated (literacy rate 95 percent, 1995) women are more likely to choose safe, effective and releasable method for regulation of family size. Experience of Singapore and Netherlands confirm this^{28,29}.

Attitude toward contraceptive methods and linduced abortion

In our study, most women had positive attitudes toward contraceptive use and knew the bad effects of induced abortion. However, among our study sample, there were some subjects whose knowledge on contraceptive methods was high and attitude towards contraceptive methods use positive, but their practice of contraceptive methods was very poor compared with their knowledge. To find the reason for gap between knowledge and practice is necessary. And this knowledge-practice gap must be improved. The gap might be due temporal effect as the pupil don't have good experience, they just starting practice contraceptive methods, or due to husband's low knowledge on family planning, because the most common used methods were rhythm and condom which demands knowledge from both husband or partner and women

Regarding the disparity between women's desire to use modern contraception to prevent unwanted pregnancies and their practice of having induced abortions to prevent unwanted births, Johnson³³ examined contributing factors and suggested that it is necessary to provide a wide choice of dependably available high-quality contraceptives; women need to be able to obtain information, counselling, and methods from a wide range of sources/health-care providers; both women's and men's perceptions about, and use of, modern contraception could be positively affected through sexual education started in secondary school. Failure of some of these provisions may occurred in our country.

Practice and failure of contraceptive method.

The prevalence of contraceptive method use among study subjects at time of index pregnancy was 57.8 percent. Thus, contraceptive method failure contributes a large proportion of cases. Improving their knowledge on proper use of each specific contraceptive method could potentially prevent this. This finding is similar to those of some studies on contraceptive methods use among induced abortion users carried out Belgium. It was estimated that half the women undergoing induced abortion did not use any method, and the most commonly used contraceptive method were rhythm and condom. In that a study substantial number of women reported that they had become pregnant while using contraceptive method.

Even when using any contraceptive method, the effectiveness of contraception increases as couples approach their desired family size⁴³. In our study subjects 33 percent desired more children.

The couple may not strictly adhere to contraceptive methods as a method of birth spacing when they still want some more children. In our study one third of the subject desired for more children but they still came for induced abortion . Thus birth-spacing couple might be a risk group for ineffective contraceptive methods and hence induced abortion. In summary,

contraceptive use, appears to be more related not only to its availability at the time and desired number of children in family also might be some other factors such as socio-economic factors. In our study the reason was 34 percent.

Ingolhammar et al⁴⁴ interviewed 404 women coming for induced abortion and compared them with 203 pregnant women. They concluded that side effects and "human failure" were causes of ineffective use. In the current study most subjects used traditional methods: therefore, side effect is unlikely to be an explanation. However, human factors such as forgetfulness irregular use and poor motivation to continually use the method can affect the specific situation. In our study, 67 percent of ever users of contraceptive methods did not use contraceptive methods at time of current conception.

Also Jones and Forrest⁴³ in their Analysis data of the 1988 National Survey of Family Growth, concluded that failure rates vary more by user characteristics such as age, marital status and poverty status than by method, suggesting the extent to which failure results from improper and irregular use rather than from the inherent limitations of the method.

Kim⁴⁵ in a review of South Korea's family planning program in 1992, found that, according to a logistic regression analysis, major factors which affect the outcome of pregnancy due to contraceptive failure were residence area, number of boys, educational level, duration of marriage, women's age and number of children.

In our study incorrect use and type of method they used mainly can explain the high contraceptive failure rate. Most of failures (90 percent) involved less effective traditional methods, such as rhythm, withdrawal and douche either alone or in combination with condom. In our study, 14 percent of subjects who answered that they knew about rhythm method gave an incorrect answer to a validation question.

While rhythm method and condom were the most common methods ever heard of, thereabout which the subjects had highest level of knowledge and the most commonly used in the past, they are also the methods which most commonly fail.

It is not possible to calculate method specific failure rates from this study because the denominator is not available. Thus, high usage or high failure rate can explain high number of failure from these two methods. However, many studies have pointed to the high failure rates of these methods.

One interesting finding is that although women may use a less effective method, they are more likely to use a combination (46 percent) of methods. The finding that many combination of methods were common in this study may suggest that they wanted to increase prevention of pregnancy or, on the other hand, they did not know how to properly use each method and just combined methods in a type of trial-and-error approach.

Rhythm, douche and withdrawal were the methods used most in the last 24 months. As mentioned above, IUD and rhythm method were introduced 20-30 years before this study, but condom use is the most commonly found method in this sample. Whether this is because they have knowledge and have additional attitude to prevent AIDS and STD is not known. However, Kristiansen et al⁴⁶ reported a relatively strong factor

favoring condom use is that this method provides protection from sexually-transmitted diseases including AIDS.

3.3 Association between history of induced abortion and contraceptive methods practice

We found that at the current pregnancy those who had a history of induced abortion, in comparison with new aborters, had a four-fold prevalence of CM knowledge, three-fold prevalence of positive attitude towards contraceptive method to prevent unwanted pregnancy and a 4.5 times prevalence of ever having used a contraceptive method .

One of main disputed problems is the order of induced abortion and contraceptive method, whether contraceptive methods use comes after or before induced abortion. Testing the hypothesis that induced abortion itself motivated women to be interested in family planning and use contraceptive method could approach this question.

Many studies show the positive effect of induced abortion on subsequent contraceptive practice^{34,35,36,47,48}. Tollan³⁴ noted that among 234 women who were admitted for induced abortion at Hammerfest Hospital in France in 1983, only 29.4 percent had used contraceptive methods at the time of conception but 84 percent left the hospital with contraceptives prescribed, regardless of former contraceptive use.

In the current study, the direction of change after induced abortion was from non-user to user ($p=0.02$). A similar finding was reported by Chevrant-Breton et al³⁵. They estimated the chances of contraceptive methods use after induced abortion. At the time of the conception which led to induced abortion, 94 percent of the women were not using contraception. One year later only 12 percent of them were still not using contraceptives.

Furthermore the odd ratio calculated from the two-by-two table, using data of contraceptive method use at two time-points of conception of the latest previous and current pregnancies, shows that women who had had history of previous induced abortion were nearly twice or likely ($p=0.01$) to have use a contraceptive method at the current pregnancy than women without a history of induced abortion .

From our study, women tended to use more contraceptive, mostly traditional method after an induced abortion. However, the effect of induced abortion on change of use must be interpreted with caution. The alternative explanation of increase of contraceptive methods use after induced abortion can also be explained by effect of IEC on family planning or time-trend effect which is independent of induced abortion.

3.4 Characteristics of repeat aborters

According to the experience of other countries on legalization of induced abortion, such as Singapore and Netherlands, the induced abortion rate increased in the first few years after legalization^{28,29}. But the aims of the family planning policy, means of implementation and specific purpose differ from country to country. In Mongolia, four year after starting family planning policy the induced abortion is still legal and the induced abortion rate still high, while contraceptive method prevalence has not much increased^{2,40}.

Repeat aborters in this study might not perfectly represent the repeat aborters in the community because only those who wanted induced abortion after conception were included.

However, looking at the characteristics of this subgroup in comparison with the new aborters may provide a clue to identify women who overused induced abortion and underused contraceptive methods.

As induced abortion is legal, its use is dramatically wide. Considering that 55 percent of the subjects in our study had at least one previous induced abortion, the overall risk posed by induced abortion to Mongolian women is therefore very high. The difference between gravidity (4.06) and parity (2.19) is most likely to be explained mostly by legal induced abortion. The difference between parity and number of live children (0.13) is due to high infant mortality rate (65 for 1000 births).

According to findings in Taiwan,⁴⁷ the small percentage of repeated abortion having induced abortion for the third time or more (4 percent) could be explained by a "learning effect" of induced abortion .

The fact that repeated induced abortion was very high suggests that many women did not take enough care to prevent unwanted pregnancy by using effective contraceptive method.

The combination of poor coverage and inadequate quality of modern contraceptive methods service, and wide availability of induced abortion may create situation where women to use induced abortion as a "first line" birth control instead of a "back up" method for contraceptive methods failure.

There were only two statistically significant factors independently associated with repeat abortion - age and history of use of contraceptive methods . High risk of these factors for repeat abortion might be explained by time-trend effect. The fact women who ever use contraceptive methods are more likely to have a had history of induced abortion confirmed the association between these two variables. However, the data do not indicate which comes first, induced abortion or contraceptive methods .

3.5 Summary of findings

1. Knowledge on contraceptive method, use and ever use among induced abortion users were relatively high (90 percent, 87 percent and 58 percent respectively). Sixty eight percent knew at least one modern method.

2. More than half of the induced abortion users were repeaters indicating this practice was common.

Repeat aborters also had good knowledge on contraceptive method and were mostly older, married and well educated.

3. Most induced abortion users used traditional contraceptive methods such as rhythm , douche and withdrawal and commonly in combinations (46 percent). If used in combination with a modern method,that method was condom.

4. Induced abortion users have positive attitude to contraceptive method and knew the negative effect of induced abortion on health.

5. History of previous induced abortion positively associated with higher KAP on contraceptive method. Other factors associated with knowledge on contraceptive method were age, occupation, residency, marital status and attitude to induced abortion.

4. Conclusion and recommendation

Conclusions

1. Modern methods such as pill, IUD, and condom were widely introduced after the change of government policy in 1991, followed one year later by legalization of induced abortion and contraceptive method use. Considering that the study period (1994) occurred only three years after the introduction of modern contraceptive method and that resource for IEC were limited, such coverage of contraceptive method might be taken as satisfactory, although improvement is still needed.

2. The main reason for having repeated abortions is incorrect use and lack of availability of effective and reliable contraceptive methods.

3. Mongolia is society in transition. Family planning services emphasizing modern contraceptive methods are becoming available in an organized way for the first time in a setting where induced abortion is already in wide use. As a result many women, although having some knowledge of modern contraceptive methods, still often depend on traditional methods. It can be expected that as experience with contraceptive methods and IEC expands, more women in this well educated population, will shift away from induced abortion and traditional methods towards modern contraceptive methods.

Recommendation

1. Regarding the desire of women for more children and the family planning policy the population needs to introduce not only delaying methods of family planning but also long-effect or limitation methods, such as injectable, Norplant and sterilization.

2. Availability and accessibility of contraceptive method, especially the introduction of contraceptive methods after abortion, should be improved.

REFERENCES

1. Dashzeveg G. FP and Maternal child health status in Mongolia and its perspectives. Second National Safe Motherhood Meeting, Ulaanbaatar. 1994.
2. Jav B, Davaadorj I. KAP on CM.(Preliminary conclusion of the study). Second National Safe Motherhood Meeting, Ulaanbaatar.1994.
3. Neupert R. Fertility decline in Mongolia: Trends, Policies and Explanations. Inter Fam Plann Perspect 1994; Vol 20; 1:18-22.
4. Bongaarts J. A framework for analyzing the proximate determinants of fertility. Popul and Develop Review 1978; 4(1):105-132
5. Bongaarts J. The fertility-inhibiting effects of the intermediate fertility variables. Stud in Fam Plann. 1982; 13(6/7):179-189.
6. Bongaarts J. Stover J. The Population Council target-setting model: A user's manual. New York, Population Council;Center for Policy Studies Papers.1986; 130:100.

7. Van De Walle E. Foster A.D. Fertility decline in Africa: Assessment and prospects. Washington DC, World Bank. World Bank Technical Paper. 1990; 125:73 .
8. Rutenberg N. Ayad M. Ochoa L.H. Wilkinson M. Knowledge and use of contraception. Columbia Maryland, Institute for Resource Development, DHS Comparative Studies. Jul. 1991; 6:67.
9. Mauldin WP. Contraceptive use in the year 2000. In: DHS World Conference Proceedings. 2:1373-1394.
10. Mauldin WP, Segal SJ. Prevalence of contraceptive use: Trends and issues. Stud in Fam Plann. 1988; 19(6):335-353.
11. Sherris JD, London KA, Moore SH, Pile JM. The impact of family planning programs on fertility. Popul Report. 1985; J(29):40
12. Preedman.R, Blanc AK. Fertility transition: An update. In: DHS World Conference Proceedings. 1:5-24.
13. Robey B, Rutstein SO, Morris L. The reproductive revolution: New Survey Findings. Popul Report. Dec. 1992; 20(4):3-30.
14. Weinberger MB. Recent trends in contraceptive behaviors. In: DHS world Conference Proceedings. 1:555-574.
15. Church CA, Geller JS. Voluntary female sterilization; Number one and growing. Popul Report. Baltimore. Johns Hopkins University Population Information Program. 1990; C(10):24.
16. Model 'A' questionnaire with commentary for high contraceptive prevalence countries. Columbia, Maryland, IRD. Sep. 1987; 1:39.
17. Henshaw SK. Induced abortion: a worldwide perspective. Fam Plann Perspect. 1986; 18(6):250-254.
18. Liskin SL. Pregnancy termination Popul Report. 1980; F(7):105-108
19. Himes NE. Medical history of contraception. New York, Shocken Books, 1970; 521
20. Tietze C. Induced abortion: 1979. New York, Population Council, 1979; 108
21. Tietze C, Henshaw SK. Induced abortion. A world review. 6th ed. New York, Alan Guttmacher Institute, 1986.
22. Henshaw SK. Induced abortion: A World review, 1990. Inter Fam Plann Perspect. 1990; 16(2):59-65.
23. Royston E, Armstrong S. Preventing maternal deaths. Geneva, WHO, 1989; 107-135.
24. Rochat RW et. al. Maternal and abortion related deaths in Bangladesh, 1978-1979. Inter J Gyn Obs. 1981; 19(2):155-164
25. Kan AR, Rochat RW, Jahan FA, and Begum SF. IA in a Rural Area of Bangladesh. Stud in Fam Plann. 1986; 17(2):95-99
26. Vekemans M, Dohmen B. IA in Belgium: CLinical Experience and Psychsocial Observations. Stud in Fam Plann., 19..; 13(12):355-363 /?
27. Friedman HL. Reproductive health adolescence. WHSQ. 1994; (47)1:31-34
28. Chen AI, Emmanuel SE, Ling SL, Kwa SB. Legal Abortion: The Singapore Experience. Stud in Fam Plann. 1985; 16(3): 170-179.
29. Ketting E, Schnabel P. Induced abortion in the Netherlands: A decade of Experience, 1970-80. Stud in Fam Plann. 1980; 11(12):385-393.

30. Okolski M. Abortion and Contraception in Poland. *Stud in Fam Plann.* 1983; 14(11):263-273.
31. Akadli B. A cross-sectional study on abortions. *Nufusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies.* 1985; 7:27-41.
32. Osler M, Morgall JM, and Jensen B. Repeat abortion in Denmark. *Dan Med Bull.* 1992 Feb. 39(1): 89-91
33. Johnson BR, Horga M, Andronache L. Contraception and abortion in Romania. *Lancet.* 1993 Apr 3; 341 (8849): 875-878
34. Tollan A. Contraceptive use before and after induced abortion. *Tidsskrift for den norske laegeforening.* 1985; 105(31):2199-2201.
35. Chevrant-Breton O et.al. Contraception a year after induced abortion. *Revue Francaise de Gynecologie et d Obstetrique.* 1986; Feb; 81(2):67-69
36. Scardino M, Mocci C. Contraception before and after IA. *Patologia e clinica obstetrica e ginecologica.* 1981; Dec. 9(6):523-527.
37. Chaturachinda.K, Tangtrakul S, Pongthai S and et. all. Abortion:An Epidemiologic Study at Ramathibodi Hospital, Bangkok. *Stud in Fam Plann.* 1981; 12:(6/7):257-261
38. North DA, Sparrow MJ. Trends in the contraceptive practices of women seeking abortions in the 1980s. *New Zealand Medical Journal.* 1991; Apr24; 04(910):156-8.
39. Peled T, Schimmerling H. Consensus between husbands and wives in the area of family planning: a comparative analysis of couples who have and couples who have not performed an induced abortion. *Fourth International Congress for Social Psychiatry (Symposium on family planning) Jerusalem, Israel, 1972 May; 21 p.*
40. Demberelsuren J, Janchivdorj D. Current situation of IA in Mongolia. *Second National Safe Motherhood Meeting, Ulaanbaatar.* 1994.
41. Skjeldestad FE, Borgan JK, Daltveit AK, Nymoer EH. Induced abortion. Effects of marital status, age and parity on choice of pregnancy termination. *Acta Obstet Gynecol Scand.* 1994 Mar; 73(3): 255-60
42. Tsuya NO. Japan's fertility: effects of contraception and induced abortion. *Asian and Pacific Population Forum.* 1986 Nov; 1(1):7-13
43. Jones EF, Forrest JD. Contraceptive failure rates based on the 1988 NSFG. *Fam Plann Perspect.* 1992 Jan-Feb; 24(1): 12-9
44. Ingolhammer Moller A, Svanberg B, et. al. The use of contraceptive methods among women seeking a legal abortion. *Contraception.* 1994 Aug; 50, 143-152.
45. Kim SK A study of contraceptive-failure pregnancy and induced abortion in Korea. *Journal of Population, Health and Social welfare.* 1992 Jul; 12(1):119-44.
46. Kristiansen A, Larsen JF, Thorup E. Induced abortion. Reasons and contraceptive habits. *Ugeskr-Laeger.* 1991 Jun 17; 153(25): 1798-801
47. Su IH, Chow LP. IA and contraceptive practice: an in Taiwan. *Stud in Fam Plann.* 7(8):224-230.
48. Park YW. The effect of IA on subsequent contraceptive practice. *J at Popul and Health Stud* 1986 Dec; 6(2):24-37.

DEMOGRAPHIC TRANSITION IN ASIA

Enkhtsetseg. B
PhD fellow, Charles University, Prague Czech Republic

The demographic transition theory is a grand theory on population dynamics derived from general observations of demographic histories of the Western societies. According to the classical demographic transition theory population dynamics is brought about by economic and social development in general. Regarding the debate on this theory several issues should be mentioned for shedding light on Asian fertility transition. A debate has arisen on the base of a great deal of empirical research and it has been stated that the decline of fertility started at really different levels of development. The arguments of the strong role of the family planning programs and the availability of services by the state accelerating the pace of reproductive change, like for example, in Bangladesh (Robinson 2001, Cleland et al 1994) and the role of social development levels –notably educational levels and health patterns as reflected in life expectancy have also been cited as contributing to the transition in developing areas (Caldwell, 1982). To show the diversities of the degree of the demographic transition completed, a rough index of the transition process has been computed in this article, using the formula proposed by Cho and Togashi(1984).

Demographic Transition Theory

The demographic transition theory is a grand theory on population dynamics derived from general observations of demographic histories of the Western societies. It was proposed by some scholars first in the 1920's and has been supported and broadened up until now. The theory comprises that all populations start from 1) the stationary situation characterized by both high birth and death rates, proceeding through 2) the stage of accelerated population growth caused by mortality decline with sustained high birth rates, and 3) the stage of decelerating population growth brought about by the decline in fertility following mortality decline, and reach 4) the stationary state characterized by both low birth and death rates.

According to the classical demographic transition theory population dynamics is brought about by economic and social development in general. The rise in the levels of living by economic development brings about the improvement of nutrition and the development of medicine and public health, which cause the long-run decline in death rates. Fertility decline lags behind mortality decline because it takes time for social institutions sustaining high fertility to adapt to changing conditions.

Many aspects of social and economic development have been regarded as important for the long-run decline in fertility; there are the rise in aspirations for better social and economic life caused by economic development, the loss of the value of children as farm labor, the fall of infant and child mortality, the loss of social functions of families, the weakening of

religions or traditional beliefs sustaining high fertility, the compulsory education and the prohibition of child labor, the rise in women's labor force participation rate and the improvement of their social status, the development of social security system (especially old age pension), the deviation from traditional norms and behavioral patterns due to urbanization and the rise in educational attainment, and the increase in opportunities or social and geographical mobility (Freedam, 1961/62; Bulatao, 1979).

As I mentioned before that the classical demographic transition theory has been challenged by recent achievements of historical demography in Western societies and by the observations of recent demographic trends in non-Western countries. Regarding the debate on this theory several issues should be mentioned for shedding light on Asian fertility transition.

Explaining Asian demographic transition

Over the past four decades, rapid fertility transitions have been observed in developing countries in Asia, North Africa and Latin America. The causes of this trends have been explained by different theories, beginning with the classical statement of the demographic transition theory by F. Notestein (1945) relating fertility reduction with modernization, urbanization, industrialization, education, etc. A debate has arisen on the base of a great deal of empirical research and it has been stated that the decline of fertility started at really different levels of development. The arguments of the strong role of the family planning programs and the availability of services by the state accelerating the pace of reproductive change, like for example, in Bangladesh (Robinson 2001, Cleland et al 1994) and the role of social development levels –notably educational levels and health patterns as reflected in life expectancy have also been cited as contributing to the transition in developing areas (Caldwell, 1982). These indicators have a strong predictive effect, but in addition, and related to social development, are different familial systems and gender hierarchies that can explain differences in reproductive behaviour (Malhotra et al, Dyson and Moore 1983, Jejeebhoy 2001, Kazi and Sathar 2001, Visaria 1996, Kabeer 1985).

In Asia, while Singapore, Hong Kong, the Republic of Korea and Taiwan where fertility has declined dramatically in the 1960's and 1970's are, at the same time, the countries or regions that have experienced the most dramatic economic development in this period, fertility has persisted one of the highest levels in the world in Bangladesh, Nepal, and Afghanistan which are among the poorest countries in the world. Indicators, such as life expectancy at birth and indicators on education and communication are more likely to be associated with fertility rather than the major indicators of economic development and industrialization such as income and proportion of workers in agriculture. In Asian scene, fertility has declined dramatically in China in spite of its low-income level; this is partly explained by its relative advantage in health and nutrition levels and education.

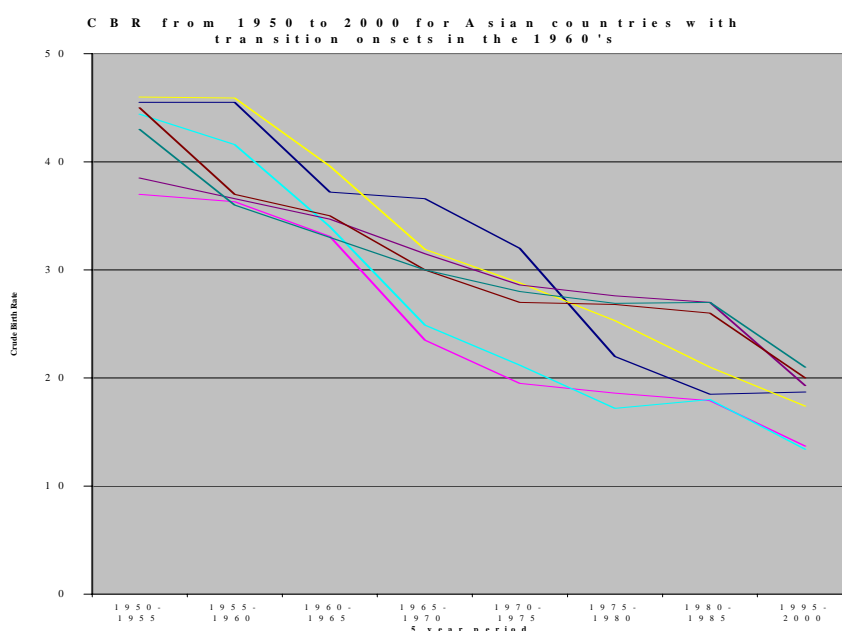
One the other hand, development levels do not completely correspond to fertility levels. In Asia, whereas there has been little drop of fertility in relatively rich countries in the Western Asia, such as Kuwait, Saudi Arabia and Jordan, fertility has declined considerably in South-Eastern Asian countries the income level of which is lower than the former group. Also, Sri Lanka and

India have experienced fertility decline but Pakistan has not, though these countries belong to the same category of development level.

Another important factor for explaining fertility difference in Asian countries is government intervention. In developed countries fertility transition from high to low birth rates was achieved without government intervention. In Asia, which experienced a rapid population growth in the 1950's and 1960's, governments began to adopt family planning programs to curb population explosion of other regions of the world.

Fertility patterns in Asian countries with transitions starting in the 1960s

In the 1950's when most of the Asian developing countries kept very high levels of fertility and began to decline in the 1960's in some countries and regions. The record of countries that started their transitions in the 1960's provides a starting point of transition because these transitions have been underway for at least three decades. The fertility trends in this set of countries are showed in Figure. Three key features of these transitions are evident: 1) fertility is high until the transition begins; 2) once transition gets underway fertility changes fairly rapidly and tends to continues; 3) the pace of declines decelerates as countries reach the later stages of the transition.

In 1960-65 the large majority of developing countries had not yet entered the transition. The average CBR in these pre-transitional countries in the early 1960s was 45. Fertility surveys in pre-transitional countries have confirmed that only a very small proportion of couples practice contraception. Traditional norms and values tend to support large families and the deliberate limitation of family size through contraception is discouraged. This resistance to change leads to a growing gap between actual and desired family size decline with development, thus building a potential for future fertility decline.

Once transition starts it tends to continue. The pace of decline is typically faster immediately after onset than in any other phase of the transition. As development proceeds, the desire for reproductive change becomes sufficiently large and widespread that a few innovators adopt

contraception – typically first among highly educated and urban couples. Once reproductive change begins it spreads rapidly as diffusion and social interaction processes reinforce rather than inhibit reproductive change. Diffusion and social interaction can alter couples evaluation of the costs and benefits of childbearing, thus reducing fertility references. The pace of early fertility decline will be somewhat lower in the future.

Diversities in the Demographic Transition in Asia

To show the diversities of the degree of the demographic transition completed, a rough index of the transition process has been computed, using the formula proposed by Cho and Togashi(1984). Although this index is by no means a perfect indicator of the degree of demographic transition, it still provides useful and concise information.

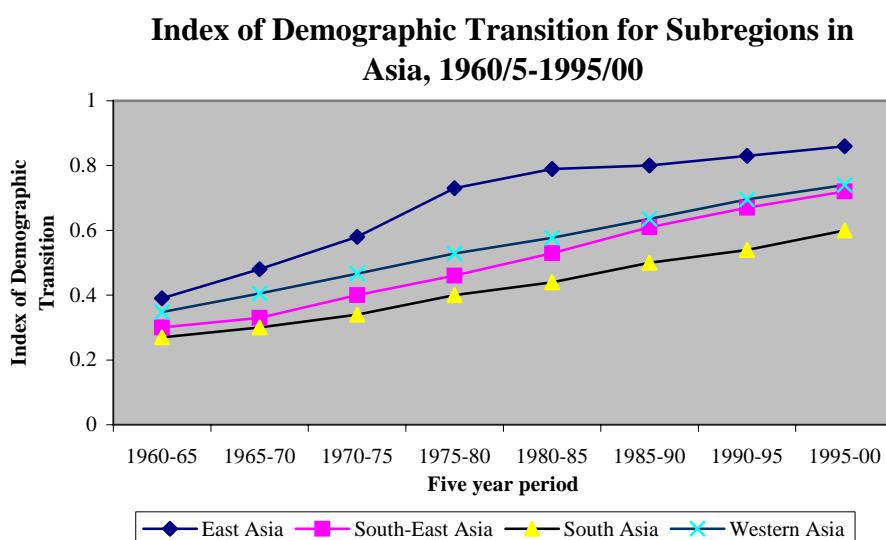
The index of the percentage of the demographic transition completed was constructed using the following formula:

$$\text{Index} = 0.40[(7.5-\text{TFR})/5.3] + 0.40[1-(75-e_0)/43]+0.20[u]$$

Where;

- TFR = total fertility rate per women,
- e₀ = life expectancy at birth, and
- u = proportion of population urban.

Figure displays changes in this index for the subregions in Asia from 1960-65 to 1995-00. Although each subregion recorded a continues rise in the degree of demographic transition completed during the last 30 years, there are substantial disparities in the tempo of the transition among them. Among the subregions in Asia, the value of this index was the highest in East Asia.

As shown in the Table, on a country-specific basis, Japan, Hong Kong and Singapore completed their demographic transition by 1985-00 with the highest values of the index among the Asian countries. Moreover, another

industrialized country, South Korea, is very close to the completion of its demographic transition. The degree of transition in all the South-Central Asian countries except for Sri-Lanka is still relatively low, and the tempo of the transition is also relatively low. Armenia, Azerbaijan, Israel and Kuwait in Western Asia are very close to the completion of its demographic transition.

Table 1. Index of Demographic Transition for Selected Countries in Asia

	1960-65	1965-70	1970-75	1975-80	1980-85	1985-90	1990-95	1995-00
Asia								
Eastern Asia	0.39	0.47	0.58	0.73	0.78	0.80	0.84	0.87
China	0.32	0.41	0.54	0.70	0.76	0.78	0.82	0.86
Japan	0.88	0.91	0.94	0.99	1.00	1.02	1.05	1.07
Hong Kong	0.68	0.80	0.90	0.96	1.02	1.03	1.09	1.12
Dem.Rep. Of Korea	0.56	0.56	0.67	0.79	0.81	0.85	0.85	0.82
Republic of Korea	0.43	0.53	0.61	0.76	0.83	0.89	0.97	1.00
Mongolia	0.34	0.28	0.31	0.38	0.47	0.57	0.70	0.76
South-Eastern Asia	0.29	0.33	0.39	0.46	0.53	0.61	0.67	0.74
Burma	0.27	0.29	0.34	0.39	0.44	0.50	0.54	0.60
Cambodia	0.22	0.24	0.25	0.22	0.28	0.36	0.40	0.43
Indonesia	0.28	0.30	0.36	0.42	0.50	0.59	0.69	0.75
Lao. People's Dem. Rep	0.20	0.20	0.20	0.19	0.21	0.27	0.33	0.39
Malaysia	0.33	0.42	0.52	0.62	0.67	0.73	0.74	0.80
Philippines	0.34	0.40	0.47	0.52	0.56	0.61	0.66	0.74
Singapore	0.71	0.84	0.92	0.99	1.01	1.02	1.05	1.07
Thailand	0.31	0.36	0.47	0.55	0.62	0.72	0.78	0.79
Viet Nam	0.17	0.20	0.27	0.38	0.51	0.59	0.66	0.75
South-Central Asia	0.27	0.30	0.34	0.40	0.43	0.49	0.57	0.62
Bangladesh	0.18	0.19	0.20	0.24	0.30	0.37	0.53	0.58
Bhutan	0.19	0.21	0.23	0.25	0.27	0.33	0.38	0.43
India	0.29	0.32	0.37	0.44	0.47	0.53	0.59	0.64
Iran	0.19	0.32	0.38	0.41	0.44	0.50	0.57	0.63
Nepal	0.18	0.21	0.24	0.28	0.32	0.37	0.42	0.46
Pakistan	0.20	0.22	0.25	0.27	0.30	0.36	0.42	0.47
Sri Lanka	0.51	0.55	0.61	0.64	0.71	0.76	0.78	0.82
Western Asia	0.35	0.41	0.47	0.53	0.58	0.64	0.70	0.74
Armenia	0.68	0.78	0.83	0.88	0.89	0.87	0.91	0.96
Azerbaijan	0.55	0.62	0.69	0.74	0.78	0.81	0.82	0.86
Iraq	0.28	0.32	0.37	0.46	0.50	0.55	0.52	0.56
Israel	0.78	0.80	0.82	0.86	0.90	0.92	0.94	0.96
Kuwait	0.42	0.46	0.53	0.64	0.75	0.85	0.91	0.95
Saudi Arab	0.21	0.26	0.32	0.38	0.44	0.51	0.63	0.71
Turkey	0.35	0.42	0.50	0.56	0.62	0.69	0.78	0.83
United Arab	0.34	0.40	0.48	0.59	0.65	0.74	0.82	0.88

Source: United Nations (1960 c)

Conclusion

The fertility transition is virtually complete in Eastern Asia, well under way in most of South-eastern and South-central, and Western Asia. Fertility dropped below the replacement level in all populations of Eastern Asia with the exception of Mongolia, where the total fertility rate is 2.4 children per

women. Below replacement fertility has been reached in Singapore and Thailand in South-eastern Asia and Sri-Lanka in South-central Asia. In western Asia, Armenia, Azerbaijan has exhibited below-replacement fertility.

In Asia, while Singapore, Hong Kong and the Republic of Korea where fertility has declined dramatically in the 1960's and 1970's are, at the same time, the countries or regions that have experienced the most dramatic economic development in this period, fertility has persisted one of the highest levels in the world in Nepal, Bhutan, Burma and Lao, People's Dem Rep which are among the poorest countries. Thus we could say that, there is a fairly strong relationship between socio-economic development and fertility decline.

In the rest South-eastern and South-central Asia, a combination of socio-economic development and effective family planning programs produced unexpectedly rapid fertility declines.

Even in West Asia, which has the highest fertility levels in Asia, the fertility transition is under way, without the impetus of significant family planning programs. Kuwait and Turkey have experienced the greatest fertility declines in the region. Turkey stands out with a recent decline in TFR to 2.5 but fertility remains high in Saudi Arabia.

Reference

1. Atoh, Makoto. 1989. Population Prospects in Developing Countries: Structure and Dynamics: The determinants and Prospects of Fertility in Asian Countries. Reprint series, No 2 September 1989
2. United Nations. 1999. Below Replacement Fertility, Special Issues Nos 40/41
3. United Nations. 2000. World Population Prospects, The 2000 Revision, Volume 1, Comprehensive Tables. Sales No. ESA./SER.A/195
4. United Nations. 1992. Pattern of Fertility in Low Fertility Settings, Sales No. ST./ESA/SER.A/131
5. Bongaarts, John 2002. The End of the Fertility Transition in the Developing World. Expert Group Meeting on Completing the Fertility Transition, Population Division, United Nations, New York
6. Jean-Pierre Guengant. 2002. The Proximate Determinants During the Fertility Transition, Expert Group Meeting on Completing the Fertility Transition, Population Division, United Nations, New York
7. United Nations 2002. Fertility Levels and Trends in Countries with Intermediate Levels of Fertility. Population Division, New York
8. United Nations 2001. "Demographic Dynamics in the ESCAP Region: Implications for Sustainable Development and Poverty", Asia-Pacific Population Journal 16(1):45-65
9. Freedman Ronald 1995. Asia-Pacific Population Research Reports: Asia's recent fertility decline and prospects for future demographic change. No 1. East West Center, USA
10. UNFPA and The Asian Population and Development Association (APDA), 1998. Population Policies in Asia, APDA Resource Series 6, Tokyo, Japan
11. World Fertility Survey, 1984. Major Findings and Implications, London, United Kingdom

12. Ogawa Tsuya, 1994. Demographic Change and Human Resource Development in the Asia-Pacific Region: Trends of the 1960s and 1980s and future prospects, page 3-45, Nupri reprint series No. 48, Nihon University Population Research Institute, Japan
13. Bhakta Gubhaju, 2002, Below Replacement Fertility in Asia: Determinants and Consequences, ESCAP, Thailand
14. United Nations Population Division, World Population Prospects: the 2002 Revision Population Database <http://www.esa.un.org/unpp>

СЭТГҮҮЛД ХЭВЛЭГДЭХ МАТЕРИАЛЫН СТАНДАРТ БУЮУ ХЭМ ХЭМЖЭЭ

“Монголын Хүн Амын Сэтгүүл” нь Монголын хүн амын судалгааны талбарт тулгамдаж байгаа болон бусад нийтлэг асуудлаар эрдэмтэд, судлаачдын эрдэм шинжилгээний бүтээл, тэмдэглэл, судалгааны ажлууд (цаашид бүтээл гэх)-ыг хэвлэн нийтэлж олны хүртээл болгодог.

Редакцийн зөвлөл нь тухайн бүтээлийг зөвхөн зохиогчийн зөвшөөрлийн дагуу албан ёсоор хүлээн авсны дараа тодорхой засварлалтуудыг хийх ба энэхүү засварлалт нь бүтээлийн утга санааг бүрэн өөрчилсөн бус зөвхөн эх сэдэв, зураг, хүснэгт, график зэрэгт зайлшгүй гэж үзсэн өөрчлөлтүүдийг оруулсан болно.

Бүтээлд тавигдах шаардлагууд:

1. Тухайн бүтээл урьд өмнө хэвлэгдээгүй, шинэлэг байх;
2. Бүтээл нь гар бичмэл биш байх;
3. Бүтээлийг хянан засварлахад бүрэн ойлгомжтой байх;
4. Бүтээлийг англи, орос болон монгол хэл дээр бичиж болох ба 15 нүүрнээс хэтрэхгүй байх (мөр хоорондын зай single үед);
5. Бүтээлийг хураангуйн хамт ирүүлэх ба энэ нь 250 үгт багтсан байх;
6. Зураг, график, хүснэгтийн дор тухайн мэдээллийг авсан эх үүсвэрийг бичих;
7. Ажилд ашигласан материал, ном зүйн жагсаалтыг хавсаргасан байх;
8. Бүтээл бүрийн өмнө зохиогчийн овог, нэр, эрдмийн зэрэг, цол, бүтээлийн нэр, гарчиг, дэд гарчиг, хэд дэх удаагаа засварлагдсан зэргийг заавал бичнэ.

Сэтгүүлд хэвлэгдэх бүтээлтэй холбоотой аливаа асуудлыг зохиогч өөрөө хариуцна.

СЭТГҮҮЛИЙН РЕДАКЦИ